

Frederica Montseny: més enllà del mite

Publicacions de la Càtedra Ferrater Mora
Noms de la filosofia catalana

NOMS DE LA
FILOSOFIA
CATALANA

NFC 17

FREDERICA MONTSENY
Més enllà del mite

Joan Vergés Gifra
Max Pérez Muñoz
(eds.)

Dades CIP recomanades per la Biblioteca de la UdG

CIP 329.286(46) "19" FRE

Frederica Montseny : més enllà del mite / Joan Vergés Gifra, Max Pérez Muñoz (eds.). – Girona : Càtedra Ferrater Mora de Pensament Contemporani : Document Universitaria, novembre del 2020. – 251 pàgines ; cm. – (Publicacions de la Càtedra Ferrater Mora) (Noms de la filosofia catalana ; 17) Cronologia: pàgines 245-247 ; Bibliografia: pàgines 249-251 ISBN 978-84-9984-543-2

I. Vergés Gifra, Joan, 1972- editor literari II. Pérez Muñoz, Max, 1993- editor literari III. Càtedra Ferrater Mora de Pensament Contemporani 1. Montseny, Federica, 1905-1994 – Biografia 2. Montseny, Federica, 1905-1994 – Crítica i interpretació

CIP 329.286(46) "19" FRE

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat excepció prevista per la llei. Dirigi-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; +34 91 702 19 70 / +34 93 272 04 47).

Amb el suport de:

Ajuntament de Girona

Diputació de Girona

memorial
democràtic

Generalitat
de Catalunya

Fundació Girona
Regió de Coneixement

Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UdG
Cambra de Comerç

Direcció de la col·lecció: Joan Vergés Gifra

Correcció del text original: Esteve Gràcia Cano

© de la foto de la coberta: Pilar Aymerich (*Frederica Montseny, juliol del 1977, acte CNT/AIT davant el Palau Nacional a Montjuïc dins de les Jornades Anarquistes*).

© dels textos: els autors

© de l'edició: Càtedra Ferrater Mora de Pensament Contemporani

© de l'edició: Documenta Universitaria

ISBN: 978-84-9984-543-2

DOI: 10.33115/b/9788499845432

Girona, novembre del 2020

ÍNDEX

Prefaci	9
Federica Montseny, novel·lista i escriptora	13
FERRAN AISA	
Els anys de formació de Frederica Montseny: deixant romàntic i vitalisme idealista.....	33
CONRAD VILANOU I TORRANO	
Savis assalariats contra homes lliures. La concepció de la filosofia de Frederica Montseny	61
MAX PÉREZ MUÑOZ	
Anarquisme i/o anarcosindicalisme en l'obra de Federica Montseny.....	79
RAMON ALCOBERRO	
Federica Montseny, una anarquista indomable.....	93
SUSANNA TAVERA	
Vida, la Indomable, <i>alter ego</i> de Frederica Montseny	109
TERESA COSTA-GRAMUNT	
Un model trencador d'emancipació femenina. Federica Montseny i l'anarcofeminisme dels anys trenta	125
EULÀLIA VEGA	

Anarquisme i diferència sexual en les novel·les de Federica Montseny.....	141
CARME BERNAT MATEU	
La imatge de la dona en els escrits de <i>La Revista Blanca</i>	157
DOLORS MARIN I SILVESTRE	
Frederica Montseny i la Guerra Civil espanyola	183
ALBERT BALCELLS	
«El somni de Federica Montseny»: Federica Montseny, el Ministeri d'Assistència Social i l'Atenció a la Infància durant la Guerra Civil.....	197
ALBA PADRÓS	
El relat de la retirada i els camps de concentració francesos de Federica Montseny.....	211
LAIA ARAÑÓ VEGA, JOSEP-VICENT GARCIA-RAFFI	
La <i>Quanta, quanta guerra</i> de Federica Montseny.....	229
MARTA PESSARRODONA	
La meva relació amb Federica Montseny.....	235
AGUSTÍ PONS	
Cronologia de Federica Montseny	245
Bibliografia bàsica de Federica Montseny	249

PREFACI

JOAN VERGÉS GIFRA

MAX PÉREZ MUÑOZ

Frederica Montseny va ser una dona extraordinària. Si fem servir el terme amb la intenció de subratllar que posseïa una forta personalitat i que va protagonitzar una sèrie d'esdeveniments excepcionals podríem dir també que va ser tot un *personatge*. Certament, les generacions joves amb prou feines en saben res, avui dia. Tanmateix, per als que van viure l'anomenada *Transició democràtica*, no resulta difícil reconèixer la foto d'aquella velleta de presència venerable, més aviat baixeta, de figura arrodonida, cabell curt i ondulat que, parapetada darrere unes ulleres de cul de got massís, era capaç d'enfilare arengues revolucionàries a les multituds aplegades en places de brau, carrers o avingudes adornades amb fonts majestuoses. Frederica Montseny pertany a aquell grup selecte de personalitats de la història catalana i espanyola que en uns moments molt concrets han tingut una presència fulgurant en l'esfera pública del país però que, al cap de poc, i per les circumstàncies que siguin, s'han apagat com un misto o han quedat reduïts a un caliu de brasa. El propòsit del llibre que el lector té a les mans no aspira a recuperar-ne la flama, no és en absolut doctrinal. Però sí que persegueix fer justícia a l'obra d'una dona extraordinària en molts sentits.

La vida de Frederica Montseny resumeix bé una part considerable de la història de l'anarcosindicalisme català, espanyol i europeu. Era filla única de la parella formada per Joan Montseny Carret (1864-1942, més conegut pel pseudònim *Federico Urales*) i Teresa Mañé Miravet (1865-1939, més coneguda pel pseudònim *Soledad Gustavo*). No va anar mai a escola. L'educaren el pares a casa, a partir de la biblioteca

de la família. La mare, de jove, havia fet de mestra en escoles «laiques», racionalistes i naturalistes. El pare s'enduia la filla a les tertúlies, al teatre, als ateneus. Quan Frederica va néixer, l'any 1905, feia set anys que Joan Montseny i Teresa Mañé havien fundat a Madrid la llegendària *Revista Blanca*, una publicació que reproduïa amb un gran èxit de difusió la mena de revistes semienciclopèdiques per a treballadors que la parella havia conegut en els seus exilis a França i la Gran Bretanya, i en els quals havien entrat en contacte amb alguns dels noms més destacats de l'anarquisme internacional. Cal tenir en compte que aleshores Espanya no disposava d'escoles públiques i que era un dels països amb més analfabetisme d'Europa. En néixer la filla, i atès que la mare era el pilar de la revista, la tirada es va interrompre. *La Revista Blanca* no reapareix fins a l'any 1923, ara ja a Barcelona i amb la col·laboració decidida de Frederica. Amb l'empenta de la filla, la petita editorial de la família guanya volada i els Montseny-Mañé s'aventuren a publicar una sèrie de col·leccions de novel·les destinades a formar la sensibilitat moral dels treballadors i les treballadores. És amb aquest ànim que Frederica Montseny escriu *La Victoria* (1925), *El hijo de Clara* (1927) i *La Indomable* (1928), les seves novel·les més llargues i, segurament, més reeixides. Posteriorment n'escriurà moltes altres i serà habitual trobar el seu nom en les principals publicacions de l'anarquisme ibèric. És d'aquesta manera, a través de l'assaig i la literatura i com a lliurepensadora, que Frederica Montseny esdevé una autora coneguda i reconeguda. I és així com, tant pels seus escrits com per la seva vida *exemplar*, contribueix a divulgar el model de vida que haurien de seguir les persones que abracen l'anarquisme.

Als anys trenta comença pròpiament el període en què Frederica esdevé també un referent de la política espanyola. El 1931 s'ha afiliat a la CNT i, després del fracàs del cop d'estat del juliol del 1936 a Barcelona, es fa de la FAI. Amb l'esclat de la Guerra Civil, i després que els anarcosindicalistes acceptin excepcionalment formar part del Govern republicà, és nomenada ministra del Ministeri de Sanitat i Assistència Social. Tenia trenta-dos anys. Ocuparà el càrrec fins a poc després dels Fets de Maig del 1937. Des del Ministeri intentarà donar algun tipus de resposta a problemes com ara la prostitució, la mendicitat, l'avortament i, sobretot, la qüestió crítica dels refugiats i els desplaçats per la guerra, amb una especial atenció als infants. El balanç final de la seva gestió, sens dubte, pot ser objecte de controvèrsia, però val a dir que Montseny va exercir el càrrec «en un context on

allò urgent passava per davant d'allò necessari» —són paraules d'Albert Balcells— i cobrant tan sols el sou corresponent a un milicià. Més endavant, s'afegiria a la tesi segons la qual la participació dels anarcosindicalistes en el Govern republicà havia estat un error.

Amb la desfeta del bàndol republicà, Frederica Montseny passa la frontera francesa juntament amb els pares i la família que ha format amb Germà Esgleas. La mare mor al cap de poc d'entrar a França. El pare ho farà al cap de tres anys. A partir de llavors i, després de lliurar-se de la persecució nazi en la França ocupada, el matrimoni Esgleas-Monseny s'instal·la a Tolosa de Llenguadoc, des d'on treballa per mantenir viva la causa àcrata i alhora socavar i derrocar el règim autocràtic de Franco. L'any 1977, tal com ens relata Agustí Pons, tornarà per primer cop a Espanya i, malgrat haver depassat els setanta anys, participarà en múltiples actes polítics.

Tot i que no en fem una separació expressa, podríem agrupar les contribucions que integren aquest volum en quatre subapartats temàtics. En primer lloc tenim aquells textos —Aisa, Vilanou, Pérez, Alcoberro— que incideixen sobretot en el vessant intel·lectual, ideològic i formatiu de Frederica Montseny. Són contribucions que ressegueixen i persegueixen els deutes filosòfics de l'autora.

En segon lloc, trobem cinc contribucions —Tavera, Costa-Gramunt, Vega, Bernat, Marín— que giren al voltant de l'ideal de dona àcrata i la rellevància que té Frederica Montseny en tant que pionera del pensament feminista —si bé, com se sap, ella no es considerarà mai *terminològicament* «feminista»— i en tant que promotora dels drets de les dones. No en va fou la primera dona de la història espanyola en ocupar un càrrec ministerial —la segona a Europa.

El tercer grup de contribucions —Balcells, Padrós, Arañó i García-Rafi— se centra principalment en la Frederica Montseny *política*: el paper que desenvolupà durant el context de la Guerra Civil, la tasca que mirà d'emprendre al capdavant del Ministeri amb relació als infants, la seva faceta com a memorialista de les dissorts dels refugiats espanyols en els camps de concentració francesos.

Finalment, i enllaçant amb l'activitat memorialística, tanquen el volum dos escrits que tenen una significativa càrrega testimonial. Tant Marta Pessarrodona com Agustí Pons van conèixer personalment Frederica Montseny. En els textos que aquí signen ens en parlen. Pons,

en particular, entre altres coses, recorda l'encontre que va propiciar el 1977 entre Montseny i Maria Aurèlia Capmany, que és l'autora a qui la Càtedra va dedicar, ara fa dos anys, un altre Simposi Trias. L'objectiu d'aquests simposis és l'estudi crític i seriós de la figura i l'obra d'un pensador català modern. És a dir, ens proposem fer una contribució notable a la història de la intel·lectualitat en un sentit estricte. Sovint, però, això no està renyit, ben al contrari, amb la possibilitat de fer memòria periodística del personatge que ens interessa. La distinció entre història i memòria, a la qual tan sovint recorren els historiadors, no sempre és nítida. Com més recent és la història, menys nítida sembla. Val a dir, a més, que durant les dues jornades que va durar el simposi, vam poder gaudir també de la presència del net de Frederica Montseny, el senyor Paul Gambier Esgleas, fill de la seva primera filla, Vida Esgleas Montseny.

Abans d'acabar aquest prefaci, una brevíssima *nota bene*. Al llarg del llibre, notareu que uns autors usen el nom de pila en català —«Frederica»— i altres, en canvi, usen el nom de pila en castellà —«Federica». L'autora, gairebé sempre, tot el que va publicar ho va fer com a *Federica*. Tanmateix, també es deia «Frederica», perquè era catalana. En altres escriptors del país passa el mateix: signen sobretot en castellà, perquè publiquen en castellà, però és evident que el seu nom també és català. Sense anar gaire lluny, passa el mateix amb Ferrater Mora, l'autor al qual la nostra Càtedra honora: de vegades és «José María», altres vegades «Josep Maria». Doncs bé, en aquest volum no resollem el dilema, si és que hi ha res a resoldre, aquí.

El Simposi Trias que vam dedicar a Frederica Montseny no hauria estat possible sense la col·laboració de Memorial Democràtic. A més de cedir-nos un espai per a fer-hi les ponències i les comunicacions, es va implicar a fons en l'organització i el finançament de les activitats que hi van tenir lloc. Agraïm especialment al seu director, el Dr. Jordi Font Agulló, tot el suport i entusiasme que des de bon principi ens va oferir.

FEDERICA MONTSENY, NOVEL·LISTA I ESCRIPTORA

FERRAN AISA

Federica Montseny i Mañé (Madrid, 1905 – Toulouse, 1994) va ser des de molt jove una gran lectora. A la casa dels seus pares, Joan Montseny (Federico Urales) i Teresa Mañé (Soledad Gustavo), que li van oferir una educació roussoniana, disposava d'una gran biblioteca amb grans autors de literatura universal que va descobrir i devorar sense descans:

En part he dit que he llegit de tot, des d'El Quixot fins a la Bíblia. Després Kropotkin, Bakunin i tots els teòrics anarquistes, però la meva cultura ha estat molt eclèctica, des dels russos Tolstoi, Turgenev, Dostoievski, Andreiev, fins als francesos Víctor Hugo, Anatole France, Zola, Balzac, un autor que m'ha influït força va ser Paul Roland, quan els espanyols Galdós, Baroja, etc. Verdaguer, Rusiñol, Pi i Margall i el filòsof alemany Nietzsche... *Les aventures de Nono* de Jean Grave, llibres del meu pare, etc., van ajuda a posar ordre a les meves idees. (Pons, 1977: 33)

A més de la seva passió per la lectura, va conèixer de primera mà, a través del seu pare, els moviments socials de Barcelona i els principals militants de l'anarquisme i l'anarcosindicalisme d'aquells moments de creixement del moviment llibertari de 1916 i 1917. L'acompanyava als cafès barcelonins (el Suís, el Continental o l'Espanyol) on va conèixer els escriptors Pompeu Gener, Juli Vallmitjana, Josep Amich *Amichatis*, Lluís Companys (aleshores passant de Layret), i els sindicalistes Pestaña i Seguí, el *Noi del Sucre*: «Pestaña encarnaba el puritanismo, la integridad ideológica. Seguí, la exuberancia moral y física, la grandilocuencia, la fuerza de irradiación sobre las masas. Les llamábamos en aquellos tiempos, Danton y Robespierre...» (Montseny,

1987: 39). El teatre és un altre espai educatiu per a la jove Montseny. Acompanya sovint el seu pare, aleshores periodista d'*El Liberal*, a les representacions del Teatre Apolo, on l'Urales dramaturg estrena *El último Quijote*. En aquest popular teatre del Paral·lel es representen les obres de caràcter social de José Fola Igúrbide, amb obres ètiques com *El sol de la humanidad*, o d'Henrik Ibsen, *L'enemic del poble*. Els mítings són també una de les escoles per a la jove aprenenta de llibertària. En un d'ells sent parlar Libertad Ródenas. Les grans lluites socials són també part de la formació de la jove Montseny. L'any 1919 viu la vaga de La Canadenca, el salvatge *lock-out* patronal i la dura repressió del capità general Joaquín Milans del Bosc contra els obrers catalans.

Els anys vint són de rodatge literari i d'ampliar la seva formació en tots els camps de la vida. En el món de Federica Montseny no solament hi ha homes sindicalistes sinó que les dones ocupen un lloc principal. Aviat se sentirà admiradora de la incansable lluita de Teresa Claramunt, Libertad Ródenas, Balbina Pi, Lola Ferrer, Rosario Dulcet, la seva pròpia mare Soledad Gustavo i moltes altres lluitadores anònimes. Les dones participen en mítings, escriuen a la premsa llibertària, participen a les vagues i, entre altres coses, formen part dels comitès de presos. Ella les admira i a les seves novel·les els sabrà donar el protagonisme que la societat burgesa els nega. Sap que la principal lluita de les dones ha de ser la instrucció, clau per a la seva conscienciació i emancipació.

El 1922, només amb disset anys, escriu els seus primers articles amb el pseudònim de Blanca Montsan als periòdics anarquistes *Nueva Senda* (Madrid) i *Redención* (Alcoi). Són temps difícils, anys de pistolerisme i de persecució de sindicalistes. Tres militants de la CNT atempten de mort contra el president del Consell de Ministres, Eduardo Dato. Aquell mateix any Federica Montseny publica la seva primera novel·la, *Horas trágicas*, a la col·lecció La Novela Roja. En aquesta breu novel·la narra l'assassinat d'un obrer, conegut per les seves idees, que era mort només perquè li trobaven segells sindicals de cotització a la butxaca. Una obra que la jove autora situava molt bé a l'època en què mataven els obrers pels carrers. Federica Montseny reflexionarà, en un article autobiogràfic publicat al periòdic *Espoir* de la CNT a l'exili, sobre aquesta novel·leta:

Allá por los años 1921-22 publiqué mi primera novela. Estábamos en pleno terror de Anido y Arlegui y se titulaba *Horas Trágicas*. Era

un drama calcado en el drama cotidiano del proletariado catalán: un obrero salía de su casa, dejando en ella su joven compañera y su hijito recién nacido. Detenido por la policía, después liberado, no volvería jamás a ella, porque a los pocos pasos de la Jefatura era asesinado por los esbirros a sueldo de la Patronal y a las órdenes del Poder Público. Calculo que la novela debía estar muy mal escrita. La había redactado a los 16 años cuando empezaba a emborronar las primeras cuartillas. Pero encontró un editor —Fernando Pintado— que la incluyó en la colección que publicaba en Madrid, «La Novela Roja». Y encontró un periodista valiente y generoso, Ángel Samblancat, que le dedicó un artículo en el *El Diluvio* de Barcelona, con el título «Una mujer libertaria». (*Espoir*, núm. 24, març 1963)

Aquest tipus d'edició de literatura popular havia nascut amb l'afany de portar textos literaris de ficció o de divulgació històrica al gran públic, d'una manera econòmica, fàcil de llegir, d'extensió reduïda i sense grans pretensions intel·lectuals. Els seus milers d'exemplars distribuïts massivament a través dels quioscos tenien com a principal objectiu l'entreteniment dels lectors, per una banda, i, per l'altra, fer-los reflexionar sobre la situació d'injustícia al món. Amb aquest mateix esperit de divulgació de La Novela Roja aparegueren diverses col·leccions de literatura popular: La Novela del Pueblo, La Novela Social, La Novela Proletaria, La Novela Obrera, etc. I seguint aquest mateix model, amb el patrocini de *La Revista Blanca* sortiren La Novela Ideal i La Novela Libre, la primera setmanal i la segona mensual, amb tirades que anaven dels deu mil als cinquanta mil exemplars cadascuna. La Novela Ideal es ven per primera vegada als quioscos el gener de 1925, esdevenint un fenomen editorial. Fins al 1938 es publicaran més de cinc-cents títols. El 1927, la mateixa empresa dels Urales publicarà La Novela Libre:

Las novelas se editan con portada dibujada y 32 páginas, en tamaño octavo. Las portadas están impresas al principio a una sola tinta y más adelante a tres colores. En los dibujos, elegidos por concurso, destaca la intención de Federica Montseny: «Queremos dar a entender que la literatura que encierran es un canto a la belleza y el amor» (*La Revista Blanca*, 1 de enero de 1925). Las portadas pasarán de una etapa de dibujos estilizados, o complicados y vagamente barrocos, a lo que se podría denominar «realismo socialista», representado por figuras serias y altivas de trabajadores con compañeras orgullosas y risueñas. (Siguan Boehmer, 1981: 42)

A les contraportades s'anuncien els títols de les novel·les ja publicades; la distribució es fa a través del mateix servei de *La Revista Blanca*. El preu de les novel·les variarà entre els deu cèntims de l'inici fins als vint-i-cinc del final. Els principals autors d'aquestes novel·letes són Federico Urales i la seva filla Federica Montseny. A més d'ells també trobem les firmes de Salvador Cordón, Solano Palacio, Ángela Graupera, Antonia Maymón, Mauro Bajatierra, A. Fernández Escobés, Regina Opisso, Adrián del Valle, Diego Ramón, Valentín Obac, Joan Ferrer, entre altres. La temàtica de les novel·les té punts en comú entre si; per exemple, els mals de la societat capitalista com a corruptora de l'humanisme dels individus, l'explotació dels obrers, els falsos valors morals de les classes burgeses, la regeneració mitjançant l'anarquisme, etc. La moral anarquista és present en moltes d'aquestes obres amb temes com la solidaritat, l'amor lliure, el suport mutu, l'amor a la natura, els obrers de les fàbriques, les presons, la denúncia dels vicis, el poder de l'Església, la hipocresia de la societat burgesa. El pacifisme és un punt primordial d'aquesta narrativa que també exposa la lluita contra la guerra, la dura repressió governamental i la corrupció de la societat industrial.

Federica Montseny, que ja s'ha estrenat com escriptora l'any 1922, als divuit anys s'afilia al Sindicat d'Oficis Varis de Cerdanyola i, aleshores, entra a formar part de la redacció de *Solidaridad Obrera* que dirigeix Àngel Pestaña. En aquell moment fa just un mes i escaig que els pistolers a sou de la patronal han assassinat Salvador Seguí. El seu primer article sortirà l'abril de 1923 amb el títol: «Relieves sociales. El Lazarillo». *Solidaridad Obrera* és un diari ple d'informacions de vagues, assemblees obreres, notícies d'atemptats, comunicats dels comitès orgànics i de les juntes sindicals, la història del terror blanc, el «Manifest contra el terrorisme» de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, etc. En el seu primer escrit, converteix una denúncia en un conte literari de caràcter social. Parla d'un nen de vuit anys que viu amb una senyora velleta i cega, i que viuen mendicant, que dormen sota el pont de la carretera i de vegades en el paller d'una casa de camp. Preocupada per la formació dels infants, la protagonista de l'escrit li ensenyarà les primeres lletres:

¿En qué puede reflexionar un niño de ocho años? ¿Un niño de ocho años, que tiene hogar y que va a la escuela, seguramente que no reflexione? Pero un niño vagabundo que no posee más hogar que el firmamento, que conoce el hombre y el frío, que ha empapado

su espíritu con la desolada soledad de las interminables noches de invierno pasadas a la intemperie. [...] Reflexiona profunda y dolorosamente y la reflexión pone gravedad y fuego en sus ojos e ideas en su cerebro. (*Solidaridad Obrera*, 18 abril 1923)

La seva columna *Relieves sociales* va agafant impuls. Així, el mes de maig de 1923 publica «El Palacio inhabitado». Aquí parla d'un gran edifici o palau abandonat on la natura comença a dominar-lo. L'autora considera que aquell palau tancat i barrat hauria de servir per acollir a les tantes persones que no tenen sostre on mal viure i somia que algun dia passi a mans de la pobra gent. En un altre escrit anomenat «El Peregrino» hi parla dels frares peregrins com una relíquia del passat que es resisteix a morir. Manifesta que el cristianisme va tenir la seva època de grandesa, però que la seva missió ja ha passat:

Ahora ha muerto porque ya nadie la necesitaba y de su cadáver quedan trozos de vida, palpitations de existencia. [...] Ha sido en Catalunya, en esta Catalunya tan compleja, tan tradicionalista y tan revolucionaria donde yo he visto esta ruina insignificante del pasado, el peregrino. [...] Y yo he querido encontrar, en el peregrino un valor humano. Yo he querido percibir a través del tiempo un latido de inquietud anímico, de convulsión sentimental, en la figura extraña y pretérita del peregrino, del penitente antiguo, que ahogaba bajo la oscuridad del hábito las violencias de la pasión y los delitos probables de su vida. Hoy los peregrinos no son lo que eran. [...] Hoy San Francisco de Asís, Abelardo de Beranguer, Ramón Lull y Pascal, al encontrarse en tragedia de amor, no se harían frailes. [...] Y el peregrino, el hombre que resucita el pasado y que sin el sombrío poder de las Congregaciones religiosas no representan ninguna amenaza para el porvenir... (*Solidaridad Obrera*, 21 maig 1923)

Solidaridad Obrera, malgrat la dictadura, continua sortint. Després de les etapes d'Àngel Pestaña i Liberto Calleja, la direcció recau en Hermós Plaja i la Montseny continua publicant la seva columna articles culturals o de moral àcrata. En l'escrit titulat «Los inventores» fa una lloança dels grans inventors i científics, com Edison i Marie Curie, que amb la seva feina fan un gran bé a la humanitat.

El juny de 1923 la família Urales torna a la palestra amb *La Revista Blanca*, aquesta segona etapa editada a Barcelona durarà fins al 1936. La primera etapa s'havia publicat a Madrid entre 1898 i el 1905. La

revista continua portant com a subtítol *Sociología, Ciencia y Arte*. La seva tirada en aquesta segona època està entre els vuit mil i els dotze mil exemplars setmanals.

La família Urales, amb la mateixa línia editorial, editaran altres publicacions: *El Mundo al Día* i *El Luchador*. A les pàgines trobem la firma dels principals escriptors i escriptores llibertàries de l'època, tant espanyols com internacionals. Federica Montseny, sense abandonar les seves col·laboracions a *La Soli*, es desenvoluparà com a escriptora a les pàgines de *La Revista Blanca* i, entre 1923 i 1930 amb els seus escrits literaris i filosòfics aconseguirà obrir-se pas com a intel·lectual del moviment anarquista:

Ella omplí les pàgines parlant de feminisme, individualisme, idealisme, eclecticisme o de naturalisme. A part d'unes regulars ressenyes bibliogràfiques, en els seus articles comenta sovint l'obra d'escriptors literaris o filòsofs, com és el cas de Verdaguer, Rusiñol, Pompeu Gener o Ignasi Iglésias Nietzsche, Spengler o Keyserling, Brandes o Pi i Margall, Bakunin. Nettlau, Reclus, Kropotkin, Malatesta, Ryner o Armand, Vargas Vila, Blasco Ibáñez o Tolstoi. A notar que intenta un *Brevísimo ensayo para una antología de escritores españoles de izquierda* (1930) o que plantejà *La mujer, problema del hombre* (1926-1927). (Gabriel, 1979: 9)

Federica Montseny, periodista, escriptora, novel·lista, narradora... publicarà a *La Revista Blanca* uns cent cinquanta articles de diversa temàtica, sobretot filosòfica, social y literària, amb títols com ara «El futurismo», «La tragedia de Barcelona en la literatura», «Los errores de la justicia», «Humanidad y delincuencia. Presos y carceleros», «Miguel Bakunin», «Tolstoi y Nietzsche», «El sindicalismo y los intelectuales», «Epicureísmo e idealismo», «La barbarie moderna», «Del vivir mísero y heroico», «Eliseo Reclus o la vida estética», «Ha muerto un novelista: Blasco Ibáñez», «Verdaguer, el místico», «El pesimismo en la literatura», «La obra de los mediocres», «Más sobre Vargas Vila», «En defensa de Clara», «El ocaso del donjuanismo», «Kropotkin. Ética», «Esbozo de una filosofía de la dignidad humana», etc.

Si els primers articles de Federica Montseny coincideixen amb l'època de la dictadura de Primo de Rivera, durant els anys de la Segona República la seva ploma àcrata volarà a una gran alçada. Aquest temps coincideix amb la seva irrupció militant des del camp de l'anarcosindicalisme i l'anarquisme, i aconseguirà fer anàlisis de tot el

que fa referència a la situació política, econòmica i social d'Espanya. És el moment en què la seva militància a la CNT es fa més visible i la seva veu imprescindible en conferències, xerrades i mítings. El seu pensament anarquista s'imbueix tant de l'ideal individualista com del col·lectivista. Hi fa una mena de síntesi entre Stirner i Kropotkin, amb el vist i plau de Bakunin. Per a ella les revolucions només eren possible obeint tant les lleis socials com les físiques. Una revolució no s'improvisa, però l'espontaneïtat dels individus i l'organització és fonamental perquè triomfi. Així ho escriu en un dels seus articles, «La aurora social»:

Sin que podamos remediarlo, las sugerencias del momento absorben todos nuestros pensamientos, que no debe haber ningún hombre ni mujer de ideas en España que no deje de lado sus preocupaciones personales, todo el farrago de cuestiones locales y de problemas subalternos, para enfrentarse directa y exclusivamente con la pasividad inmediata de una revolución fundamental para la vida de los Hombres y de las sociedades. Los hechos recientes sucedidos en España, en el Alto Llobregat, en Aragón, en Valencia y en Andalucía, esa primera realización del comunismo libertario llevada a cabo en las cuencas de esos dos ríos de Barcelona, primera en España y seguramente en el mundo, tienen el doble valor de un ensayo y de una especie de bautismo de fuego revolucionario. (*La Revista Blanca*, 14 febrer 1932)

També són importants els seus escrits sobre la dona i la seva problemàtica general, els quals són considerablement tractats amb molta assiduitat a *La Revista Blanca*, però el seu feminisme és molt *sui generis* marcat, sobretot, per la seva ideologia anarquista. A *La Revista Blanca* trobem escrits com «Dos luces que se han apagado: Hildegart y Virgilia d'Andrea», «La mujer en la causa de la humanidad», «Las conquistas sociales de la mujer», «Feminismo y humanismo», «La mujer nueva», «Isadora Duncan», etc. Federica observa un particular punt de vista sobre el feminisme:

El feminismo era una palabra ajena a la mentalidad de la mujer anarquista. La asociaban a la lucha sufragista y ellas iban más allá de ese postulado. Consideraban que la emancipación de la mujer iba unida a la transformación de las estructuras sociales, que implicaba su formación intelectual, profesional, libertad religiosa, sexual y económica. El objetivo era capacitarla para su independencia y liberarla de la sumisión de siglos, para que fuese capaz de decidir su destino. Ésta era la lucha que Federica había vivido junto a su madre, precursora del feminismo anarquista,

con sus compañeras Teresa Claramunt, Belén Sárraga, Amalia Domingo Soler y las más jóvenes, Rosario Dulcet y Lola Ferré, que se integraban en las giras de propaganda por pueblos y ciudades, en ateneos, asociaciones y grandes centros de trabajo. (Rodrigo, 2014: 31)

Malgrat que la Montseny no es va considerar mai feminista, car creia que l'emancipació de la dona anava lligada a l'emancipació de l'home i que, per tant, n'hi havia prou amb ésser anarquista, a les seves novel·les va defensar sempre la llibertat de la dona, la seva autonomia respecte a l'home i el seu dret a escollir i a decidir per si mateixa. La seva moral queda marcada sobretot per l'humanisme i després per l'ètica llibertària. Federica ho deixa clar en el seu escrit «La mujer, problema del hombre»:

La mujer es hoy problema del hombre. Es el hombre como tal al que le concierne el problema. El enigma en vez de simplificarse, se complica, se hace más hermético, indescifrable, quizá. Hasta ahora la mujer había sido lo que el hombre había querido que fuese. Hoy es, ha de ser, será cada día más, lo que ella quiera ser. (*La Revista Blanca*, 15 desembre 1926)

Seguint aquesta filosofia, escriurà els seus llibres protagonitzats per dones. A la primera de les seves novel·les, *La Victoria* (1926), s'endinsa en el debat de la llibertat sexual de la dona, tema que també forma part de la seva segona novel·la *El hijo de Clara* (1927):

Entre los temas que se consideran importantes para la concienciación de los lectores, ocupa un lugar destacado en *La Revista Blanca* (protagonizada por Federica Montseny) la emancipación femenina. Sus obras, *La Victoria* y *El hijo de Clara*, serán en la misma revista núcleo de numerosas polémicas sobre la condición femenina a partir del comportamiento de los personajes. En 1927, Federica Montseny inaugura una sección, que dirigió ella, titulada «Libros de mujer». Se habla de obras como *Ton amour n'est pas a toi* de Jane Catule-Mendes, en la que se alaba la «tesis generosa» de que «la dicha del amor no es el amor que se inspira sino el que se siente» (R. B. 1 de julio de 1927). Se examinan las obras según su contenido «moral», y se incluyen obras no puramente «novelescas» como *En torno a nosotros*, de Margarita Nelken (R. B. 1 de agosto de 1927). (Siguan Boehmer, 1981a: 33-34).

La Federica periodista i escriptora dona pas al seu impuls creatiu i, a través, de la Biblioteca de La Revista Blanca edita el 1925 la seva primera novel·la llarga, *La Victoria*. En aquesta novel·la narra els problemes d'ordre moral que se li presenten a una dona que vol ser moderna i només per voler ser xoca amb els prejudicis de la pròpia societat:

En *La Victoria*, victoria de la protagonista sobre sí misma, por su emancipación, no se plantea lo que podríamos llamar siempre problema de feminismo, esto es, la mujer que defiende sus derechos ante la mentalidad y la moral estrecha de hoy, sino todos los que tendrá el hombre de mañana. Y choca naturalmente, no tan solo con la Sociedad de hoy y su moral, sino con la masculinidad del hombre de hoy, que no concibe, no puede concebir, una mujer emancipada, no de prejuicios, sino de él en sus luchas por la existencia y el gran combate vital. (Montseny, 1930: 6)

La Federica escriptora li deu molt a la Federica lectora, ella mateixa parla de la gran influència que va tenir en ella la novel·la d'Emily Brontë, *Cumbres borrascosas* i compara l'ambient en què va viure amb el clima d'aquesta gran obra universal. Aquest afany literari que va xocar amb la seva posició «política» va privar-la potser de prosperar com a escriptora d'èxit literari:

Es la palabra escrita en una literatura honda y apasionada en la que en el fondo, desde su juventud late en su corazón. De no haber vivido aquellos años clave para nuestra historia, hoy sería una de las mejores escritoras que ha producido nuestro país tan huérfano de mentes preclaras. (Alcalde, 1983: 20)

El 1927, dins de la mateixa col·lecció de la Biblioteca de La Revista Blanca, apareix la continuació de *La Victoria* amb el títol d'*El hijo de Clara*. Novament trobem els mateixos principis morals, la llibertat sexual de la dona emancipada i el xoc amb la masculinitat de la societat patriarcal. La novel·la aixecarà també polseguera com a la primera part d'aquesta història:

La victoria de Clara, victoria sobre cuanto puede entregarla al dominio del hombre, está, pues, unida a un íntimo sacrificio, a una suprema y desesperada renunciación de cuanto hay en ella de mujer. Para el hombre, para muchos Hombres, este drama de Clara ha sido incomprensible. Lo que ha significado para muchos

que, por su significación izquierdista, deberían haber comprendido mayor el íntimo significado y la grandiosidad trágica, de Prometeo Femenino, grandiosidad que culmina y que culminará en el hijo, de ese drama de Clara. (Montseny, 1930a: 8)

La fal·lera literària de Federica Montseny no s'atura. La *leona*, com li diuen alguns dels seus companys, no solament continua devorant llibres, sinó que també els escriu i, des de 1925, publica novel·letes curtes com *Vida Nueva* a La Novela Femenina i *Florecimiento* a La Novela Ideal. Paral·lelament a aquestes dues narracions curtes de contingut moral, continua escrivint obres de més consideració com *La indomable* (1928), dins de la col·lecció *Voluntad* de les publicacions de *La Revista Blanca*. La novel·la serà reeditada el 1938 amb un prefaci de la mateixa autora:

Quando escribí *La indomable* me creía ya una veterana. Contaba 23 años, pero había emborronado muchos miles de cuartillas con la fecundidad y la petulancia de todos los jóvenes. Me repetía indudablemente obsesionada en esta sugestión de mí misma que es la característica dominante de todos los principiantes y el gran defecto de todos los jóvenes. (Montseny, 1938: 6)

La indomable és, doncs, una novel·la autobiogràfica en què la protagonista s'anomena Federica i viu gairebé les mateixes vicissituds que la Federica autèntica. Ella, més endavant, es preguntarà si aquella Federica indomable és la mateixa que llegeix aquelles pàgines el 1938. La Federica indomable de la novel·la recrea pas a pas la vida de la mateixa autora, la infantesa independent i feliç a l'aire lliure sota el sol dels camps madrilenys. Ella, que es reclama filla de la natura i que continua el seu caminar per les terres del Vallès, la dona indomable, lluitadora:

Dentro de nosotras hay tantas existencias como etapas tiene una vida. La Federica de *La Indomable* es y no es la Federica de ahora. Valgo más y valgo menos. Todo lo ganado en experiencia, en lucidez y de juicio, en claridad de visión, lo he perdido en lozanía de alma, en ímpetu y en fe altiva. Otra mujer ha nacido. Y es desde otra naturaleza moral, como puedo mirarme a mí misma juzgándome con emoción y con piedad. (Montseny, 1938a: 7)

La novel·la és una pàgina de joventut que l'autora dedica la seva riquesa plena de frescor a la nova joventut perquè es mantinguin

dignes i en peu, indomables, contra les injustícies. Dones amants de la llibertat, rebels, lliures de sang i de fang. Uns anys més tard, enmig del seu exili a França, apareix una nova edició de *La indomable* amb un prefaci escrit per ella:

En medio de los desbordamientos fatales de las revoluciones; en medio del desenfreno de las pasiones y de las ambiciones; en medio de los aplausos y de los triunfos, yo era todavía la niña soñadora, la muchacha descalza de pie y pierna de Cerdanyola; la nueva Sofia Perowskaia de mi primera «Novela Roja», que tuvo y tiene más valor que todas las carteras de ministro y todos los elogios serviles e interesados. (Montseny, 1951: 3)

La ploma de Federica Montseny no para durant els anys de la República. Els seus escrits es multipliquen per tota mena de publicacions, especialment a *La Revista Blanca*, *El Luchador*, *Solidaridad Obrera*, *La Novela Ideal* i *La Novela Libre*. Centenars d'articles, nombroses narracions, escrits de tot tipus marcats per l'empremta d'una indomable lluitadora a favor de la justícia i de la llibertat. La seva força com escriptora es farà notar en tots els antres àcrates d'Espanya i aquesta energia creadora anirà lligada a la seva militància cenetista. A les seves novel·les llargues cal sumar-hi la seva aportació literària, de prop de cinquanta obres curtes, a la col·lecció de *La Novela Ideal* i *La Novela Libre*, amb títols com *Las Santas*, *El amor nuevo*, *¿Cuál de las tres?*, *Maternidad*, *Los hijos de la calle*, *María de Magdala*, *Martirio*, *La hija del verdugo*, *El rescate de la cautiva*, *La rebelión de los siervos*, *Nada más que una mujer*, *Vidas sombrías*, *Pasionaria*, *La sembradora*, *El hijo de sí mismo*, *Calvario*, *la sobrina del cura*, *Una vida*, *Aurora roja*, *Heroínas*, *La sombra del pasado*, *Amor de un día*, *Cara a la vida*, etc.

L'any 1930, Federica Montseny uneix la seva vida a Germinal Esgleas, militant de la CNT, amb el qual tindrà tres fills (Vida, Germinal i Blanca). L'octubre de 1931, Federica Montseny va ser nomenada redactora de *Solidaridad Obrera* en el mateix ple que nomenava per al càrrec de director Felipe Alaiz:

La prosa de Federica Montseny també va complir en aquesta ocasió amb els objectius fixats. Amb desafiaments revolucionaris i retòrica anarquista va criticar els nous governants republicans. Amb llenguatge i personalitzacions incisives es va enfrontar a Peiró, Pestaña i tots els que havien firmat el Manifest del Trenta,

a tots els sectors cenetistes partidaris de la seva política. Amb paraules plenes de sentiment anarquista va dibuixar les penalitats dels perseguits a l'Alt Llobregat. Amb to gairebé elegiac va expressar els laments pels morts de Casas Viejas. Amb seduccions i solidàries imatges va establir, per últim, els trets individuals i col·lectius de la utopia àcrata. (Tavera, 1992: 89)

Paral·lelament, esdevé una militant de prestigi del moviment anarcosindicalista. La Montseny no solament milita al Sindicat Únic de Professions Liberals de la CNT, sinó que s'adhereix a la Federació Anarquista Ibérica (FAI). Durant aquest anys, els seus escrits podem seguir-los a *Solidaridad Obrera*, *El Luchador*, *La Revista Blanca*, i, alhora, continua publicant narracions a *La Novela Ideal* i *La Novela Libre*. Les impressions de les seves gires de propaganda són recollides en cròniques periodístiques, com els seus viatges per Andalusia l'estiu de 1932 o per Galícia la tardor de 1935. En tots aquests escrits descriu, d'una manera literària i gairebé poètica, les ciutats i els pobles que visita (Sevilla, Màlaga, Río Tinto, Nerva, Granada...). Al primer dels escrits, «Sevilla, poética y revolucionaria», fa participar el lector de la bellesa de la ciutat andalusa:

¡Estoy ya en Sevilla! Y tengo aún en la retina y en los sentidos este embrujo sutil de Sevilla, ese hechizo de las noches de Sevilla, olorosos de jazmín, ardientes y pobladas de encantos. El que no ha visto Sevilla de noche, el que no ha paseado por Sevilla a media noche, recorriendo las callejas silenciosas, escuchando el rumor de sus Fuentes, esa canción del agua, de indecible belleza, no sabe lo que es Sevilla. El que no se ha detenido, suspenso de admiración, penetrado de emoción estética, en esas plazuelas desiertas, en medio de las cuales el agua canta; en esos jardines de Murillo sobre los que la Luna tiende su manto de blancor y de calma, inmovilizando todas las cosas, suspendiéndolas todas en un ambiente etéreo, alejándonos de la realidad, para hundirnos o elevarnos en ese mundo caprichoso y fantástico de los sueños, no sabe lo que es Sevilla. No ha sentido, como yo, con toda la fuerza de las sensaciones y con todo el desenfreno de una fantasía viva, el embrujo de una Ciudad que tiene nombre de Bagdad, noches de Oriente, sobre las que los encajes de la Giralda y los graciosos minaretes del Alcázar parecen el encanto y la poesía árabe. (*El Luchador*, 1 setembre 1932)

Del seu pas per Nerva escriu un article titulat «En el país de Sísifo»:

¡El país de Sísifo! Las cuencas mineras, kilómetros y kilómetros de tierra violada, abierta a tajos; ruedos enormes como monstruosas plazas de toros. Los pueblos, sin un árbol, que el carbono mortal de las minas agosta como a los Hombres, extienden sus agrupaciones en los bordes de las cortas, a los lados de las carreteras, junto a las vías férreas que conducen el mineral de las minas de Río Tinto a Huelva. (*El Luchador*, 21 octubre 1932)

Federica Montseny fa xerrades als sindicats i als ateneus, participa en mitings i es relaciona amb els companys de la CNT y la FAI de la regional andalusa, entre els quals hi ha el mestre racionalista José Sánchez Rosas y el periodista Eduardo de Guzmán. Al local de la CNT fa una conferència titulada «La mujer en la Revolución» y a l'Ateneo Divulgación Social de Málaga parla de Malatesta. Entre xerrada i xerrada, els companys li mostren la ciutat, el port, els barris populars:

El espectáculo de Málaga nocturna es algo curioso. Recuerda o evoca una Ciudad turca o árabe. Los hombres dormidos por las aceras, como en Estambul o en Bagdad, las músicas nocturnas; el puerto, inquieto e irisado de luces. Luego la cantidad fabulosa de mendigos, hombres y mujeres, chicos y viejos me identificaban a Málaga con Nápoles. (*El Luchador*, 25 novembre 1932)

La parada final és Granada, ciutat de la qual també queda enamorada, de l'Alhambra, del Generalife, de Sierra Nevada:

La carrera del Darro, donde yo habitaba, es una calle que sigue las evoluciones del Darro, serpenteando alrededor de la Alhambra, formando como un cinturón de agua que rodea la montaña en cuya cima Alhama levantó el maravilloso Alcázar de las Perlas. Dicho río se nutre del agua que después de correr llenando con su rumor isócrono, con su música sutilísima, las habitaciones del Palacio morisco y los jardines de aquel edén, fabricado por el arte e instinto de los Hombres se desempeña sobre el Darro. Esta agua, helada, pura, riquísima, procede, conducida aún por los acueductos de los árabes, del deshielo de las nieves de Sierra Nevada. El Darro fluye al Genil y el Genil realiza, en relación de Granada, la misma circunvalación que el Darro en relación con la Alhambra. (*El Luchador*, 9 desembre 1932)

La Montseny, en el seus escrits, fa una crònica acurada dels actes en què participa incloent les passejades realitzades per les ciutats, la visita

als temples cremats, les notícies del frustrat cop d'estat de Sanjurjo i els fets luctuosos que es produeixen a Granada amb la mort de dos companys durant la vaga general que esclatà aquells dies a Andalusia. També elogia les Joventuts Llibertàries, que s'enfronten sense por a la policia:

Es preciso que rinda aquí un homenaje a los leoncillos de las Juventudes Libertarias, héroes de aquellas jornadas, puñado de «chaveas» que hicieron correr más, ellos solos, a la Guardia Civil y a los de asalto que un regimiento de revolucionarios con toda la barba. Muchachos de edad que oscila entre los 12 y los 17 años; corajudos, serios, entusiastas y uno de los cuales hizo perder los estribos a Balbotín el día del mitin, gritándole a la cara en el momento en que empezaba a hablar: ¡Viva el apoliticismo de la CNT! (*El Luchador*, 23 desembre 1932).

La Revista Blanca recull les seves impressions del seu pas per Galícia el desembre de 1935, fent mítings i xerrades arreu d'aquella bella terra que la militant llibertària coneixia pels seus poetes:

Curros, tan viril; Rosalía, tan dulce y femenina; Pondal, alegre y lujurioso, la España que piensa y siente ama a Galicia hasta sin conocerla. ¡Pero que sorpresa alegre, qué encanto para los ojos, qué frescura para el alma, es ir descubriendo poco a poco a Galicia a medida que el día va naciendo! [...] Venía de Cataluña, tierra montañosa y fecunda, austera bajo el manto del invierno. Había atravesado el Aragón, áspero, rocoso, bravío, seco, triste; las llanuras castellanas, uniformes y melancólicas. ¡Qué regalo para la vista y para el alma esta frescura inmarcesible, esta canción del agua que brota por doquier, que por todas partes fluye, mansa y cantarina! (*La Revista Blanca*, 3 gener 1936)

També a Galícia, Federica Montseny realitzarà conferències i mítings en diverses poblacions com A Coruña, Betanzos, Ferrol, Lugo, Ourense, Santiago... i visites a pobles com Monforte de Lemos, on sent per primera vegada la força de Galícia al poble de Cariño, on fa una xerrada en un local sindical cenetista ple de joventut. Allà, nois i noies escolten atentament les paraules de la militant i escriptora anarquista: «Mientras los otros hablaban, yo miraba a los oyentes. Contemplaba los semblantes de las muchachas, de los mozos que nos escuchaban, los rostros curtidos de lobos de mar y la cara sonrosada, aún imberbe, de jóvenes pescadores» (*La Revista Blanca*, 10 gener 1936). La conferenciant cenetista s'apassiona amb l'auditori d'homes alts i rossos

com si fossin dels països del nord d'Europa, descendents de vikings. El seu entusiasme la porta a descriure aquest poble galleg, d'arrel celta, amb aquestes paraules:

Cariño, pueblecito bello y simpático, ¡de imborrable recuerdo para mí! ¡Cuán gratas fueron las horas en él pasadas, nuestras correrías a través de los campos, junto al mar encrespado, contemplando «la escuadra» como decía Sendón, las barcas de pesca ancladas en el puerto, esperando que el temporal amainara para salir! (*La Revista Blanca*, 17 de gener 1936)

Federica, amb la seva ploma d'escriptora, descriu líricament el color verd del paisatge galleg, els bells racons de la terra, les boires, la pluja, la vitalitat de les fortes dones gallegues... i viu de ple el caràcter acollidor dels gallegos, l'esperit celta i fins i tot confessa que ha assistit per primera vegada a una missa a la catedral de Santiago. Entre conferències i mítings, arreu de les quatre províncies gallegues té temps de simpatitzar amb els companys d'aquelles terres:

Llegamos a El Ferrol y antes del mitin cenamos. Todos tienen buen apetito, sobre todo Pego, que es el campeón de las comidas. [...] La jocosidad del carácter gallego se nos contagia a los catalanes. Sendón y Pego son los que dan el tono de alegría. Cheda se muestra dicharachero también... y Baella levanta el pabellón de Catalunya, y lo mantiene en buen lugar. (*La Revista Blanca*, 24 gener 1936)

El maig de 1936 assisteix al Congrés de Saragossa com a delegada del seu sindicat. Aquí s'aprovarà el dictamen del comunisme llibertari. Aquell mateix any viurà intensament l'etapa revolucionària que s'inicia el 19 de juliol i, en plena Guerra Civil, serà nomenada ministra de Sanitat i Assistència Social del Govern de Largo Caballero. La seva oratòria ja fa temps que té molts seguidors, el mateix que els seus escrits a la premsa o les allocucions radiofòniques. Els mítings i les conferències marquen el seu pensament de dona llibertària. Les seves principals conferències són publicades per les oficines de propaganda de la CNT-FAI. Per exemple, «El anarquismo militante y la realidad espanyola»; la conferència havia estat pronunciada al cinema Coliseum de Barcelona el 3 de gener de 1937. *Solidaridad Obrera* la va recollir. En ella, Federica justifica la posició de la CNT-FAI després del triomf obrer contra l'exèrcit rebel:

En España hicimos nosotros el movimiento obrero y el movimiento moral más importante. Tras de nosotros, siguieron el socialismo, socialismo con intereses creados y con conciertos templados y debilitados por una lucha intensa. Éramos nosotros la fuerza, el poder y podíamos lanzarnos a una conquista temeraria. No, nos lanzamos a ella por temor a que una aventura lo malograra todo, porque si de momento triunfábamos, se produciría la situación internacional difícil y se quebrantaría también la unidad precisa para que el proletariado venciera al enemigo. Nos mantuvimos al margen dando la sangre de nuestros hombres en una lucha, en la cual no se jugaba nada referente a nuestras ambiciones, y nos exponíamos poco a poco a ser desplazados por consecuencias naturales, por algo consubstancial con la historia de los pueblos. (*Solidaridad Obrera*, 5 gener 1937).

Federica Montseny també assumeix el pas que ha fet l'organització confederal d'entrar a formar part del Govern de la República com una necessitat d'unitat moral contra el feixisme. L'any 1938 pronunciarà a València la conferència «Mi experiencia en el Ministerio de Sanidad y Asistencia Social», que també és publicada per les oficines de propaganda de la CNT-FAI. Federica Montseny, al Coliseum de València, va pronunciar el 14 de març la conferència «*La Comunne*, primera revolución consciente. La incorporación de las masas populares a la historia»:

Hablar de la Comuna de París, la primera revolución consciente que hubo en el mundo, en estos momentos en que los hechos se repiten y la Historia se enlaza y se continúan en otra gesta paralela, es un verdadero motivo de satisfacción moral. No ya por lo que la *Comunne* representa, sino por el símbolo de eternidad que ella significa. No podremos jamás desligarnos del pasado, como no podrán jamás nuestros hijos y nuestros nietos, desligarse del presente que nosotros somos. La vida continúa y las ideas sofocadas este siglo, en el siglo que viene triunfan y se imponen, y, a su vez, son rebasadas por otras ideas. Esta es la filosofía de la Historia. (*Solidaridad Obrera*, 3 abril 1937)

En aquest escrit sobre la Comuna de París parla de figures emblemàtiques de l'anarquisme, com el geògraf Eliseu Reclus o l'anomenada *Verge Roja*, Louise Michel, figura femenina lluitadora que compara amb Teresa Claramunt.

Federica continua publicant ficció en plena Guerra Civil. Per exemple, la novel·la *Tres vidas de mujer* (1937) i, fins i tot, la biografia

d'Anselmo Lorenzo (1938). També són fonamentals els seus articles de premsa a *Solidaridad Obrera* i les allocucions radiofòniques que permeten als lectors o els oients sintonitzar amb el seu pensament llibertari i la seva moral anarcosindicalista. Allocucions com la conferència pronunciada a Ràdio València, «Los problemas de la revolución española», on manifesta que no es pot deslligar la revolució de la guerra, que cal responsabilitzar les masses, profetitza que la guerra espanyola pot convertir-se en mundial, que cal reestructurar la força militar i, alhora, té unes paraules de record per a Durruti, que acaba de morir al front de Madrid. Escrits com «Los nietos de los almogávares» per cridar a la defensa de Catalunya quan els feixistes ja són en terres catalanes camí de Barcelona.

Federica Montseny va continuar la seva tasca com a periodista, escriptora i novel·lista a l'exili. Les publicacions *CNT*, *Solidaridad Obrera*, *Le Combat Syndicaliste*, *Espoir*, *Inquietudes*, *Umbral*, *Cenit*, etc., són un veritable testimoni de la seva creació literària ja fos com a articulista, com a assagista o com a biògrafa. *Cuatro mujeres* és una altra obra de ficció publicada el 1978, novel·la testimoni de la vida de quatre dones que mostren un caràcter èpic. Una de les històries és la d'una mestra que, pel seu afany de llibertat, participa en la revolució d'octubre de 1934 a Astúries al clam d'UHP. No serà l'únic llibre de Federica Montseny en el seu exili de Toulouse, car moltes de les seves novel·les curtes seran reeditades a Ediciones Universo. Per exemple *Amor sin mañana*, *Canciones de gesta y juventud*, *María Silva «la libertaria»* o *Heroínas*. A la presentació d'aquesta darrera obra, Federica comenta:

Heroínas fue escrita en el mes de enero de 1935, cuando aún no se habían apagado todos los focos de resistencia mantenidos por los revolucionarios de Asturias, después de la sangrienta represión desencadenada contra la insurrección de octubre de 1934. Generó en mí, como eco de lo que habían sido las páginas de bravura escritas en aquellos días de 1934 por los Hombres y mujeres de Asturias. [...] Muchas mujeres formaban parte de ellas, jóvenes libertarias y socialistas, que habían unido su suerte a la de sus padres, novios, hermanos o compañeros. La figura de María Luisa Montoya era, pues, la suma de ese heroísmo femenino, entroncando con una trama sentimental y novelesca. (CNT, s. d.: 3)

En els seus llargs anys viscuts a l'exili escriurà llibres testimonials, com *Pasión y muerte de los españoles en Francia*, autobiogràfics, com

Cent dies de la vida d'una dona (1939-1940), memorístics, com *Mis primeros cuarenta años*, i ideològics, com *¿Qué es el anarquismo?*

Federica Montseny durant la Transició va realitzar nombroses xerrades i mítings arreu d'Espanya. El més conegut és el del dos de juliol de 1977 a les fonts de Montjuïc, on la CNT va reunir més de dues-centes mil persones.

Finalment vull acabar aquest escrit amb unes paraules extretes de la col·laboració de Federica Montseny en els actes del cinquantè aniversari de la Guerra Civil, organitzat per l'Ateneu Enciclopèdic Popular a Ca l'Ardiaca on, a més de pronunciar la conferència «Las ideas anarquistas en la Revolución española», va escriure un article per al llibre *L'anarquisme i la Guerra Civil, 1936-1939*:

Ninguna revolución, ninguna transformación social se hizo de manera tan espontánea como las realizadas en España a partir de julio de 1936. No hubo consignas ni minorías dirigentes que indicaran a los trabajadores lo que tenían que hacer. Lo hicieron espontáneamente, y demostraron que la clase obrera era capaz de transformar la economía que cesaba de ser privada para convertirse en colectiva. (Ateneu Enciclopèdic Popular, 1986: 2)

BIBLIOGRAFIA

- Alcalde, Carmen (1983). *Federica Montseny, palabras en rojo y negro*. Barcelona: Argos Vergara.
- Ateneu Enciclopèdic Popular (1986). *L'anarquisme i la Guerra Civil, 1936-1939*. Barcelona: AEP.
- Gabriel, Pere (1979). *Escritos políticos de Federica Montseny*. Barcelona: Centre d'Estudis d'Història Contemporània.
- Montseny, Federica (1930). *La Victoria*. Barcelona: Biblioteca de La Revista Blanca.
- (1937). *El anarquismo militante y la realidad española*. Barcelona: Oficina de Propaganda CNT-FAI.
- (1937). *La Commune de París y la Revolución Española*. Barcelona: Oficina de Propaganda CNT-FAI.
- (1938). *La indomable*. Barcelona: Biblioteca de La Revista Blanca.
- (1951). *La indomable*. Toulouse: Ediciones Universo.

- (s. d.). *Heroínas* Toulouse: CNT.
- (1987). *Mis primeros cuarenta años*. Barcelona: Plaza & Janés.
- Pons, Agustí (1977). *Conversacions amb Frederica Montseny*. Barcelona: Laia.
- Rodrigo, Antonina (2014). *Federica Montseny, primera ministra d'Europa*. Barcelona: Editorial Base.
- Siguan Boehmer, Marisa (1981). *Literatura popular libertaria (1925-1938)*. Barcelona: Ediciones Península.
- Tavera, Susanna (1992). *Solidaridad Obrera, el fer-se i desfer-se d'un diari anarcosindicalista (1915-1939)*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya i Diputació de Barcelona.

Publicacions referenciades a l'interior del text:

El Luchador, Espoir, La Revista Blanca, Solidaridad Obrera.

ELS ANYS DE FORMACIÓ DE FEDERICA MONTSENY: DEIXANT ROMÀNTIC I VITALISME IDEALISTA

CONRAD VILANOU I TORRANO

Universitat de Barcelona

*Desgracias he sufrido muchas, pero esta suerte, la de tener una
hija como la que tengo, nadie me la quita.* (Urales, 1932: 211)

No hi ha dubte que a hores d'ara es fa difícil dir coses noves sobre Frederica Montseny (1905-1994) quan ja s'han publicat diverses biografies i estudis monogràfics, sobretot a redós de la commemoració del centenari del seu naixement esdevingut l'any 2005. No debades, en aquell context del centenari Dolors Marín i Salvador Palomar van donar a llum *Els Montseny Mañé, un laboratori de les idees* (Marín i Palomar, 2006), que va analitzar el rerefons intel·lectual que va acompanyar els anys de formació de Frederica Montseny. Altrament, i aquelles mateixes dates, la professora Susanna Tavera publicava el llibre *Frederica Montseny, la indomable* (Tavera, 2005), títol que correspon a la novel·la autobiogràfica que va publicar el 1927 a Barcelona. Abans, emperò, ja havien aparegut altres llibres, com el de Carmen Alcalde *Federica Montseny. Palabra en Rojo y Negro* (Alcalde, 1983) i el de divulgació d'Esteban Martín (1992), i uns anys abans, les converses d'Agustí Pons amb Frederica Montseny (Pons, 1977). Sense ser exhaustius, es pot dir que la figura de Frederica Montseny ha estat estudiada a bastament, per bé que sempre pot quedar algun aspecte o serrell a tenir en compte. I això més encara si considerem que Frederica Montseny va ser una intel·lectual ben precoç que va comptar amb el suport dels pares, Soledad Gustavo (Teresa Mañé, 1865-1939)

i Federico Urales (Joan Montseny, 1864-1942), que atresoraven una formació certament excepcional, més enllà del que es podria esperar d'unes persones que van cursar els estudis de magisteri, fins al punt d'esdevenir una veritable família intel·lectual.

De resultes d'això, podem avançar que Frederica Montseny posseïa una formació similar a la de la *Bildung*, en el sentit centreeuropeu del terme, la qual cosa no deixa de sobtar si considerem que es tractava d'una família de vocació llibertària, però que comptava amb una assortida biblioteca que va viure també diverses vicissituds sobretot l'any 1915.

La biblioteca de sus padres —llegim a *La indomable*—, conservada aún a través de varios naufragios económicos, le franqueó las puertas de un mundo maravilloso, al que ella se entregó con alma y vida. Leía, leía, incansablemente, con una especie de furor, y en las horas en que los trabajos caseros la ocupaban rumiaba las visiones leídas. (Montseny, 193?: 16-17)

De tal faisó, que el naturalisme pedagògic que van conferir els pares a la seva educació va ser compartit amb una visió culturalista que provenia principalment de la història i de la literatura, en particular de la crítica de llibres, que aquí —ben diferent del que passa amb la filosofia de l'educació de Rousseau— no es troben en contradicció sinó que són complementaris. Sense anar més lluny, natura i cultura es van agermanar durant els anys de formació de la nostra protagonista.

No obstant això, detectem que el dèficit més destacat va ser la socialització, atès que es va educar familiarment sense tenir la companyia d'altres infants. De fet, aquella infància solitària i aïllada va fer que forgés un caràcter indòmit de manera que Vida —l'*alter ego* de Frederica— va estimar la solitud, un tarannà que Frederica també reconeix en el seu pare, un home independent que no acceptava fàcilment el gregarisme. En realitat, Frederica va ser introduïda en el món dels adults a través del pare qui, a partir dels dotze anys, la va iniciar en el món de la vida a través dels cafès, les tertúlies, els teatres, les redaccions de diaris, etc. Altrament, ella mateixa freqüentava els mercats, on compartia conversa amb les persones grans a les quals llegia textos i articles. Justament, llavors —als dotze anys— va assistir al primer míting polític que va tenir lloc al cinema Muntanya a la Meridiana (el Clot), en què va participar una filla d'Anselmo Lorenzo, a qui va admirar com un element de la vella guàrdia anarquista, tot i que

no el recordava. I això tant més quan Urales va compartir cel·la amb Lorenzo, moment que aquest va aprofitar per comentar que hagués pogut ocupar el lloc de Pablo Iglesias al capdavant dels socialistes.

Això establert, no és debades dir que la família Montseny visitava el domicili dels Lorenzo al carrer Casanova de Barcelona, la qual cosa posa de manifest que els Montseny eren lleials a la vella tradició llibertària, amb dues dones com la Teresa Claramunt i la Llibertat Ródenas, que devien servir de models a Frederica la qual, amb tot, va mantenir distància respecte a les organitzacions polítiques durant el temps de formació. «Se mantuvo voluntariamente alejada de la vida militante de Partido. Continuaba trabajando la tierra, alternando la pluma con la azada, el cultivo de su inteligencia con la cría de aves de corral» (Montseny, 193?: 48). També és interessant d'observar que la família Montseny no va compartir alguns termes conceptuals presents a la I Internacional, com per exemple el sintagma «instrucció o educació integral», ni tampoc va acceptar els postulats neomalthusians i eugenèsics de Paul Robin, un educador que va portar a la pràctica, a l'orfenat de Cempuis, l'ideari de l'educació integral, i els articles del qual Ferrer i Guàrdia havia recuperat en el *Boletín de la Escuela Moderna*. Igualment, i això no deixa de ser sorprenent, els Montseny es van allunyar de Ferrer i Guàrdia, qui coneixien, tal com Urales reflecteix a les seves memòries, i amb qui van topar. En aquest punt, es pot afegir que en els escrits de primera joventut fins a 1931, publicats a *La Revista Blanca*, Frederica Montseny no esmenta Ferrer i Guàrdia, per bé que la seva mare reconeixia que la dignitat amb què va assumir el seu tràgic destí justificava tota la seva vida. Amb altres mots: Ferrer i Guàrdia no va ser, als ulls de la jove Frederica, cap mena d'home superior, mentre sí que esmenta Giner de los Ríos, entre molts altres.

Vist amb perspectiva, es pot assenyalar que la família Montseny participava dels ideals d'una educació racionalista, basada en el naturalisme romàntic que, sense negar el pes de la cultura, volia contribuir a la configuració d'una nova pedagogia, que enllaça amb la tradició laïcista i lliurepensadora del segle XIX representada per Bartomeu Gabarró i Borràs, i que havia de ser una alternativa a l'ensenyament públic organitzat al servei de la idea d'estat-nació i que impartien dogmàticament els ordes religiosos. En fi, una pedagogia de nova planta amb elements il·lustrats i romàntics, naturalistes i científics, amb una proclama a favor del lliure pensament que fomentés

el lliure examen i la consciència crítica de la mentalitat dels infants i joves, fins al punt que Frederica, que mai no va anar a l'escola, va ser protagonista d'una mena d'experiment pedagògic. Arran d'aquest fet, Frederica va esdevenir una espècie de Robinson —l'únic llibre que segons Rousseau havia de llegir Emili— enmig de la jungla de la civilització moderna i industrial que, adés i ara, practica l'explotació de l'home pel mateix home.

Si a això afegim la gran quantitat d'estudis, ja siguin articles, estudis o monografies elaborats sobre Frederica Montseny (Berbel *et al.*, 2006) s'entendrà que a hores d'ara la seva trajectòria política i el seu perfil intel·lectual estan més que dibuixats. A més, els Montseny —ja sigui el pare o la filla, mentre que la mare (Fuentes Codera, 2015) sempre va romandre en un segon pla— van escriure molt i, el que no és menys important, constatem la presència de referències autobiogràfiques en molts passatges de les seves obres, enduts per una passió memorialista que Federico Urales va deixar ben palesa amb la seva trilogia *Mi vida*, una de les grans empreses de Joan Montseny (Urales, 1932). En aquest llibre, l'autor posa de manifest l'univers de relacions (amb educadors tan disperss com Francisco Giner de los Ríos i Francesc Ferrer Guàrdia, de qui es va distanciar) que van configurar una vida agitada i convulsa, ben bé romàntica, en què els plets jurídics, els desnonaments i l'entrada a la presó van ser constants. Per la seva banda, Frederica —l'única filla que va sobreviure de la descendència del matrimoni— va publicar diversos llibres de memòries (*Mis primeros cuarenta años, Seis años de mi vida (1939-1945), Cent dies de la vida d'una dona (1939-1940)*), així com altres de converses que en ocasions van ser enregistrades o bé publicades. Tinguem present, igualment, que els escrits de memòries de la família Montseny posseeixen una dimensió pedagògica, amb una inequívoca voluntat didàctica.

En aquest sentit, es pot afegir que entre els escrits de Frederica Montseny cal posar de relleu *La Indomable*, sense menystenir els primers articles a *La Revista Blanca*, un gènere que recorda la *Bildungsroman* del segle XIX. S'ha discutit si aquesta novel·la —al nostre entendre un *récit de formation*— reflecteix la seva pròpia realitat, o bé es tracta d'una ficció més o menys idealitzada. Potser no sigui inútil consignar que Frederica Montseny va quedar captivada a l'adolescència per una novel·la de formació com *Jean Christophe*, de Romain Rolland, que alguns autors —com Bruno Bettleheim— han

posat en relació amb el *Meister*, per bé que ella no va poder acabar la lectura dels *Anys d'aprenentatge* de Goethe.

Ben bé es pot dir que es tracta d'un joc de miralls, en el sentit que ella s'inspira en la lectura del *Jean Christophe* de Rolland, pel qual va obtenir el Premi Nobel de Literatura (1915), i que va marcar els seus anys de formació, fins al punt que vol esdevenir l'Anita de la narració. Hem de sospitar que es tracta de l'Antoniette de l'obra, un volum aparegut el 1908 que devia llegir en francès. Al seu torn, ella, que s'ha inspirat en la literatura formativa de Rolland, projecta la seva personalitat en *La indomable* i en altres novel·les. Paga la pena recordar el que sobre el particular, va escriure María Alicia Langa Loaga, en la introducció a l'edició de *La indomable*, que es va publicar l'any 1991:

Federica es una muchacha que se inventa otra muchacha con mucho de sí misma, pero incorporando los rasgos necesarios para crear el prototipo de la mujer independiente que defiende con energía la tesis que ambas —personaje y creadora— comparten sobre la libertad femenina, permitiéndole además a la escritora expresar sus más íntimos anhelos por boca ajena, aun cuando esta boca sea, realmente, su propia boca. (Montseny, 1991: 42)

Amb tot, i en relació amb els seus anys d'aprenentatge, a voltes fa la impressió que el protagonisme del pare hagi deixat en un segon terme el paper de la mare, sempre més sistemàtica que el seu espòs, i que posseïa un ideari pedagògic afaiçonat al llarg de la seva experiència professional com a mestra en una escola laica i exposat en diferents llocs. «Mi madre se propuso poner en práctica en mi educación, los métodos pedagógicos afirmados en el curso de su experiencia educativa, así como sus ideas personales sobre los momentos más idóneos para comenzar a enseñar las primeras letras» (Montseny, 1987: 17). Tot plegat, ens permet assenyalar que Federica Montseny, a l'edat de vint-i-sis anys, havia assolit una personalitat pròpia que devia marcar la seva trajectòria o evolució posterior i que respon a una primera visió de món (*Weltanschauung*), és a dir, a una estructura cosmovisional que, entre altres connotacions romàntiques, es caracteritza per exaltar la naturalesa com a font primera de totes les coses, alhora que posa de relleu la transcendència de la vida que, d'acord amb el ressò de les idees de Nietzsche, apareix com un imperatiu que obliga a actuar sobrehumanament.

De cara als nostres interessos, tampoc no podem oblidar el recull d'*Escrits polítics* que va aplegar Pere Gabriel l'any 1979 (Montseny, 1979), i que inclou una llista dels articles literaris i filosòfics publicats entre 1923 i 1932 a *La Revista Blanca*, i una relació dels llibres comentats per Frederica Montseny a la mateixa publicació fins a 1933. De la introducció de Pere Gabriel ens interessa remarcar algunes observacions, com per exemple, la que constata que «s'afermà com a escriptora a través quasi exclusivament de "La Revista Blanca", el 1923-1930» (Montseny, 1979: 8). Tot seguit, el professor Gabriel apuntava que «fou entre els seus 26 i 31 anys quan inicià una certa concreció ideològica dirigida a l'anàlisi de la situació política» (Montseny, 1979: 9), de manera que fixem l'atenció justament en els anys de formació que conclouen vers 1931, quan va assolir els vint-i-sis anys d'edat. No per atzar, en aquell recull d'escrits polítics, Pere Gabriel advertia que «fora molt interessant l'anàlisi de tota l'obra filosòfico-literària de Frederica Montseny en aquest període, com a mínim en relació amb l'èxit de la literatura més o menys social generada per "La Revista Blanca"» (Montseny, 1979: 9). Amb el pas dels anys, la professora Susanna Tavera (Montseny, 2007) es va encarregar de recopilar diversos articles publicats a *La Revista Blanca* sobre la qüestió feminista, amb referències a la polèmica sobre *La Victoria* i *El hijo de Clara*, dues de les novel·les que Frederica va escriure durant la joventut.

LA PETJA DE LA FILOSOFIA DE FEDERICO URALES

Es pot afegir que l'estudi de Frederica Montseny com a autora literària ja compta amb el treball de Montserrat Palau, de manera que abordem els seus anys de formació des d'una perspectiva intel·lectual, a mig camí entre la literatura i la filosofia. És interessant d'observar que el pare es va preocupar per l'evolució de la filosofia a Espanya, amb un tractat elaborat a començament del segle passat a instàncies d'A. Hamon, director de *L'Humanité Nouvelle* i després d'haver fet una enquesta, a la qual van respondre Unamuno, Pedro Dorado, Ricardo Mella, Pompeyo Gener, Giner de los Ríos, Gumersindo Azcárate, Urbano González Serrano, Anselmo Lorenzo, Pere Corominas i Fernando Tarrida. Tampoc no podem passar per alt que la intenció del pare no era altra que procedir a una recopilació d'idees alienes per concloure amb l'exposició de les pròpies. El seu interès inicial era estudiar el pensament de sant Tomàs, Krause i Proudhon, atès que

havien influït sobre Balmes, Sanz del Río i Pi i Margall que, al seu torn, tracen tres línies filosòfiques: la teològica-religiosa, la metafísica i la filosofia política.

En España no hay filosofía, de Luis Vives hasta Sanz del Río, y Luis Vives fue lo menos español posible y Sanz del Río no hizo más que traer a España y aclimatar en ella, las ideas filosóficas de Krause. (Urales, 1934: 9)

D'alguna manera, aquest esquema recorda l'evolució del pensament de Comte, amb els seus tres estadis (teològic, metafísic i positiu), i això més encara si es té en compte que Urales emfasitza l'orientació krausopositivista que va experimentar el pensament de Krause després que s'introduís a Espanya amb Sanz del Río. «Por eso Krause se modifica en sus discípulos españoles y se modifica en sentido positivista, particularmente en Salmerón y en su discípulo U. González Serrano, quienes ceden ante la influencia francesa iniciada por Comte» (Urales, 1934: 10). Dit amb altres paraules: més que l'organicisme harmònic i panenteista del krausisme, Urales destaca la repercussió de la línia krausopositivista en l'evolució de la filosofia espanyola que, així, es desmarcava de les posicions teològiques i metafísiques, alhora que afirmava la dimensió positiva. Comptat i fet, l'evolució de la filosofia apuntava a un final positiu en què la filosofia esdevingués sociologia, es a dir, una nova física social que havia d'assumir un caràcter antiautoritari i llibertari, segons es desprèn del trilema de *La Revista Blanca* que no va ser altre que sociologia, ciència i art.

Així les coses, Urales fa el plantejament següent:

Proudhon entra en la Península presentado por Pi i Margall. Este no se atreve a llamar robo a la propiedad, pero dice que hasta la república es tiranía. Se allana el terreno para la venida del socialismo, no como idea de estudio, sino como idea de combate; no como doctrina de secta, sino como aspiración humana. Y entraron las ideas y los Hombres que el lector verá en el libro. (Urales, 1934: 10)

S'ha de destacar que la família de Frederica ho llegia tot, el que corresponia al seu ideari, però també allò que es trobava a les antípodes, tal com es desprèn del fet que Soledad Gustavo fes una presentació excel·lent a *La Revista Blanca* (núm. 51, 1 juliol 1925: 14) de la *Filosofia fundamental* de Balmes, que reconeix haver llegit. Al seu

torn, Urales no va dubtar a acceptar que, per escriure la seva obra sobre l'evolució de la filosofia Espanya, va consultar la *Historia de las ideas estéticas* i *La ciencia española*, de Menéndez Pelayo, i la *Historia de la filosofía española*, de Ceferino González, autors de caire conservador i tradicionalista. Per tant, la biblioteca que va trobar Frederica Montseny —i de la qual la família es va d'haver de desprendre si més no parcialment en alguna ocasió per pagar deutes— contempla diverses orientacions ideològiques i diferents línies de pensament, fins i tot contràries a les idees que els pares professaven. Aquesta circumstància evidencia la seva vocació enciclopèdica més enllà de la seva opció que no era altra que una filosofia, basada en una sociologia de signe llibertari que posa l'accent en la llibertat individual, i que parteix de les idees de Proudhon que va ser el primer que va proposar l'anarquia per a tothom, i del federalisme de Pi i Margall, sense bandejar el paper dels krausopositivistes, extrem que pot explicar l'afecte dels Montseny per la gent de la Institución Libre de Enseñanza i, especialment, per Giner de los Ríos.

Igualment, paga la pena indicar que des d'un punt de vista filosòfic, Federico Urales simpatitza amb Sòcrates, mentre que es desmarca dels sofistes, alhora que s'allunya de l'idealisme platònic i reconeix en el realisme natural aristotèlic una anticipació del positivisme. A més, Sòcrates és un model d'autodidacta que ensenya més un mètode que no pas un contingut filosòfic objectiu, de manera que podem aventurar que Urales se sentia una mena de nou Sòcrates —al cap i a la fi, ambdós havien estat autodidactes— que havia d'ajudar a pensar la gent de les ciutats modernes que, lamentablement, estava dominada pels sofistes moderns que defensaven la civilització industrial. «Nos inclinamos a creer que Sócrates fue uno de esos talentos que se forman solos, sin más maestros que la lógica y la experiencia, ni otros medios que una voluntad poderosa y un cerebro bien organizado» (Urales, 1934: 60). Lògicament, aquesta aproximació a la figura de Sòcrates tampoc no pot estranyar si tenim en compte que la família Montseny va propugnar la importància de la consciència, fins a l'extrem que és probable que el pare —Federico Urales— es volgués presentar davant de la història com un esperit radicalment independent amb la seva veu sempre crítica i corrosiva, que li va comportar tants maldecaps de manera que no va trobar un bon encaix a Madrid, on va topar amb els poders establerts representats per Arturo Soria, promotor de la Ciutat Lineal, per instal·lar-se cap

a 1912 a Barcelona, on Frederica va passar bona part del període de formació a partir del set anys.

El que amb tot això volem dir és que Frederica es va moure en l'horitzó filosòfic que es desprèn de la posició del seu pare. De les idees d'Urales convé destacar la posició contrària a l'espiritualisme i, per tant, al cristianisme, que és presentat com una deriva de l'estoïcisme que condueix a la resignació. A més, el cristianisme es presenta com una croada contra el naturalisme, que vol limitar una vida física, sexual i moral de caràcter natural, perquè en darrer terme la naturalesa és la gran legisladora de la humanitat. Resulta així que Urales rebutja a teòsofs, tolstoians, espiritistes, etc., una actitud que també seguirà la filla que en aquella primera època es va distanciar de Lleó Tolstoi, que va influir molt en els cenacles anarquistes finiseculars. A part d'això, Urales pregona el valor de la naturalesa, per bé que l'evolució, que aquí vol dir progrés material i que constitueix una espècie de pecat original que contamina la condició natural humana, ha separat l'ésser humà de la natura. Per consegüent, la filosofia de Federico Urales proclama retornar a la natura allò que el progrés (el món mecànic i l'organització social burgesa) ha allunyat d'ella (Urales, 1934: 91). Però si el pare servava estrets lligams amb el positivisme, en un combat obert amb l'espiritualisme, no és menys veritat que Soledad Gustavo mantenia bones relacions amb espiritistes com Amàlia Domingo Soler (Marín, 2018: 165-228). Igualment, sembla que creia en l'astrologia, extrem que tampoc no pot sorprendre si tenim en compte que Camille Flammarion, l'astrònom que el 30 de maig de 1867 va fer el primer viatge aeri, inici d'un seguit d'excursions pel continent, era espiritista. Es dona el cas que Flammarion —que considera que l'astronomia és la ciència de l'univers— és autor de llibres de divulgació científica i de ciència ficció, apareguts en col·leccions per a l'ensenyament popular (publicacions Granada, continuades per l'editorial Atlante). A més, Flammarion havia estat amic d'Allan Kardec, reconegut com el sistematitzador de l'espiritisme a la dècada dels cinquanta del segle XIX, i el qual, al seu torn, havia estat deixeble d'un pedagog com Pestalozzi, també present en l'univers mental de Frederica Montseny. D'aquí la impressió que, encara que Frederica Montseny va veure en la seva família dues actituds diferents, una positiva-naturalista en el pare i una naturalista-espiritista en la mare, va optar per la primera amb una elecció a favor del paganisme, i per tant del combat

contra l'obscurantisme religiós, si bé el seu pensament no renunciava en cap cas a un tremp idealista, que convidava a realitzar una vida sobrehumana.

UNA EDUCACIÓ DE LA SENSIBILITAT

Ben mirat, la família Montseny pertanyia, tot i les dificultats que va travessar, amb canvis constants de domicili, a una minoria intel·lectual que va permetre entrar en contacte amb notables pensadors europeus de signe llibertari (Reclus, Nettlau, Ryner, etc.). En conseqüència, els anys de formació de Frederica són diferents als d'altres membres i personatges rellevants del moviment llibertari que van ressaltar —com va fer Josep Peirats— la fam i la presó en els patis com a llocs cabdals per a la formació dels dirigents anarcosindicalistes que així es van convertir en les grans universitats dels militants cenetistes (Peirats, 1978: 228). Amb aquestes consideracions, Peirats es desmarcava del nucli intel·lectual del moviment llibertari, al qual pertanyia Frederica Montseny, cosa lògica si tenim en compte que Federico Urales va freqüentar a Madrid ambients universitaris amb presència d'elements liberals, com Francisco Giner de los Ríos i Manuel Sales y Ferré, als qual lloa. Ara bé, tampoc no es pot negar que l'educació de Frederica va ser ben peculiar, atès que es comparteixen aspectes de la cultura burgesa de l'època, molt especialment la seva valoració de la idea de formació (*Bildung*), amb referents del pensament llibertari, en un tot en què els anys d'escolaritat van ser substituïts pels anys d'aprenentatge, els quals se singularitzen en dues dimensions. D'una banda, la influència intel·lectual dels pares i, molt particularment, el protagonisme de la mare, que va actuar com a mestra d'acord amb la seva experiència en aquest camp. De l'altra, l'element autoformatiu inherent al procés de la formació que s'ajusta al caràcter individual de Frederica, en una línia socràtica-kantiana, que va ser guiada pel principi del lliure examen. Amb altres paraules, la seva majoria d'edat es va donar des de ben aviat, la qual cosa va afavorir que fos una persona individualista, amb criteri propi i radicalment independent.

No obstant això, i encara que va ser educada domèsticament, en fracassar per manca d'alumnes l'obertura d'una acadèmia lliure a Horta que els pares van intentar inaugurar sense èxit abans de l'esclat

de la Gran Guerra (Urales, 1932?: 167), va gaudir d'una excel·lent formació. En efecte, Soledad Gustavo havia exposat en diferents llocs —en una conferència pronunciada a l'Ateneu de Madrid i publicada el 1904 (ERA 80, 1977: 199-206), i des de les pàgines de *La Revista Blanca* (Gustavo, 1929)— el seu ideari educatiu que, a grans trets, exalta la vida natural en la línia de Rousseau sense negligir l'aportació de Francisco Giner de los Ríos, de qui descriu la seva didàctica:

Don Francisco no era el mentor de criterio absoluto que da por verdades inconcusas todo cuanto su mollera ha digerido, bien o mal, sino que apuntaba una tesis, la desarrollaba con reservas mentales para sus alumnos y hacía que cada cual la interpretase a su manera. Una misma idea tenía tantas interpretaciones como cerebros la estudiaban [...].

A continuació, afegeix el següent: «El maestro nunca presentaba ningún principio fijo como se observa en la Pedagogía establecida en nuestros centros culturales» (Gustavo, 1929: 67). No deixa de ser curiós que, en aquest article, Soledad Gustavo silenciés el nom de Francesc Ferrer i Guàrdia i, en canvi, posés l'èmfasi en la pedagogia de Giner, sense oblidar Rousseau i Kant, que van emfasitzar la importància de la consciència, que recull elements romàntics i sentimentals (via rousseauiana) i racionalistes-il·lustrats (via kantiana). Cal advertir que aquest ideari apuntava a l'objectiu final d'una societat sense govern, que a partir de l'autonomia i la federació s'estructurés d'una manera llibertària tot confiant optimistament en el futur, quelcom que uneix la mare (Soledad Gustavo) amb la filla, ambdues defensores del vitalisme. Així, Soledad Gustavo escrivia: «La vida será lo que nosotros queramos que sea, no una imposición continua como es en la actualidad» (Gustavo, 1928: 69).

Tanmateix, el fet que Frederica no assistís a cap escola tampoc no pot estranyar si tenim en compte que algunes famílies benestants no volien que les noies freqüentessin els sòrdids internats de l'època, la majoria en mans d'ordes religiosos. Malgrat tot, fa la impressió que la formació de Frederica va seguir alguns dels canons de la formació de les famílies burgeses europees, basada en el cultiu de la sensibilitat a través de la literatura i la música, sense oblidar el conreu de la ciència, que roman en un segon terme, però que manté la seva presència a través d'autors com ara Eliseu Reclus, amb els seus tractats de geografia —l'obra *El hombre y la tierra* es publicava

a *La Revista Blanca* per entregues—, i Camil Flammarion, amb un conjunt d'observacions geològiques i astronòmiques en petites obres que posaven en relleu l'harmonia de l'univers (Litvak, 1981). Més que una visió freda i abstracta, de tall matemàtic i analític, que funciona mecànicament, en la línia cartesiana-newtoniana, la ciència assolí un tremp romàntic que aprofundeix en la naturalesa, en l'evolució de la terra i de la humanitat, tot seguint un camí encetat per Alexandre von Humboldt amb els seus quadres o visions de la naturalesa. A més, si considerem que aquesta naturalesa està habitada, podem dir que s'estableix una relació entre la terra i els éssers humans que ha de ser harmònica, perquè només així ressorgirà una societat natural on es recobrin, de bell nou, la llibertat i la justícia sense propietat, i que prescindeixi d'un govern i d'un Estat. Solament llavors l'acràcia serà possible, quan es produeixi una sintonia entre el naturalisme i l'anarquisme, que es dona en perfecta simbiosi en un autor com Eliseu Reclus. Per consegüent, l'anarquia parteix de la natura, on tot és harmonia i, al mateix temps, esdevé el darrer estadi de l'evolució. Vistes així les coses, la naturalesa constitueix el primer moment (protologia) i, al seu torn, la fi de l'evolució (escatologia), amb la qual cosa el naturalisme es converteix en una de les idees-força del pensament anarquista. «La verdadera escuela debe ser la Naturaleza libre con sus hermosos paisajes [va escriure Reclus] para contemplarlos, con sus leyes para estudiarlas, pero también con sus obstáculos para vencerlos. No se educan hombres animosos y puros en salas estrechas con ventanas enrejadas» (Reclus, 1930: 156). En realitat, l'evolució —que descarta i elimina la hipòtesi d'un Déu creador però inclou el principi de lluita, perquè la natura fa salts— apareix com a gran model d'explicació científica, per bé que l'amor a la naturalesa —com veiem, un dels principis característics del pensament llibertari— pot conduir a un cert panteisme que, a voltes, sembla que pugui impregnar el pensament juvenil de Frederica Montseny, qui advoca apassionadament pel naturalisme en detriment d'altres possibles solucions de caire reformista, com el naturisme. «El naturismo es el complemento necesario del anarquismo. Pero, eso sí, dando a la palabra naturismo, la *tendencia y orientación de vuelta integral a la Naturaleza*» (Montseny, 1927a: 108). No debades, Frederica Montseny escriu «Naturalisme», amb majúscula.

A grans trets, i al costat del naturalisme, es pot considerar que els pares —en especial, la mare— van formar Frederica amb una educació

de la sensibilitat. En aquesta direcció, convé indicar que Frederica va ser educada des de ben petita en català, a través de les lletres poètiques d'autors com ara Ignasi Iglésias, Jacint Verdaguer i, una mica més tard, per les composicions de Frederic Mistral:

En mí ha habido, a través de mi vida, una singular fidelidad a mis devociones primeras. Tenía diez años u once, cuando con motivo del estreno en Barcelona de Mireia, de Mistral, escenificada no recuerdo por quién, cayó en mis manos un ejemplar de Mireio, en provenzal. Sin comprender muy bien el sentido exacto de las palabras, pero atraída por la musicalidad severa de aquellas estrofas y de aquella lengua, sintiéndome instintivamente penetrada de la mezcla grandiosa de misticismo y de furor báquico, de exaltación espiritual y de embriaguez dionisiaca de aquel canto, leí Mireio, en provenzal, aprendiéndola de memoria cantos enteros, recitándolos en un cuartucho que lleno de palomos, teníamos en el terrado de nuestra casa de entonces, recitándolos en mis juegos de niña, cuando, sentada en una silla, mecía bajo su ritmo a una muñeca o a un gato. (Montseny, 1930b: 108-109)

Ara bé, abans d'arribar a llegir Mistral —el nou Homer que canta el sentiment a la terra, a la naturalesa, al sol en una manifestació de paganisme— es va iniciar en el món de la lectura a través d'Ignasi Iglésias, un autor ben estimat per Urales i considerat una mena d'Ibsen català. Val a dir que el llibre d'Iglésias, que va introduir Frederica en el món de les lletres, no va ser altre que *Ofrenes*, obra publicada el 1902 pel nucli modernista de *L'Avenç*. Les lletres dels poemes d'aquest llibre van ser emprades pels pares com a cançoner —«serán unas lejanas canciones, que mecieron mi sueño infantil, que animaron en mí el primer pensamiento y la primera sensación de armonía, de ternura y de dolor»— per reconèixer, tot seguit, que:

[...] recuerdo ese libro como un amigo tierno, como una buena voz cordial y dulce, que acompañó muchas solitarias horas de mi niñez. Eran las *Ofrenes*, en donde mi madre me enseñó a leer, en donde aprendí la primera música de las palabras y la primera aurora temblorosa de la emoción. ¡Aquella *Cançó de bressol*, aquel *Vetllant*, aquella *Pomera vella* que yo asimilé con el corazón! (Montseny, 1928c: 294)

Al costat d'Ignasi Iglésias, també Jacint Verdaguer —el Tolstoi català, l'últim cristià que s'aixeca contra el poder econòmic i eclesiàstic— va influir en la seva formació:

Como Beethoven despertó mi infancia y mi corazón de niña, Mosén Cinto acompañó con sus cantos el alborear en mí de la sensibilidad y del instinto poético. Como las poesías de Iglesias mecieron mi cuna, las estrofas del Canigó y de L'Atlántida acompañaron muchas de mis horas adolescentes, compartieron con «Mireia» [per tant amb Frederic Mistral] mis ocios y mis entretenimientos de muchacha solitaria. (Montseny, 1930e: 252)

En conseqüència, es pot dir que la iniciació formativa de Frederica, que amb sis anys va aprendre a llegir, va ser una educació de la sensibilitat, d'acord amb els postulats d'una visió poètica de la vida i de les coses, per la qual cosa va ser la literatura la gran eina pedagògica amb la qual es va formar, molt més que la ciència positiva i la moral que, en tot cas, es troba en els exemples de la literatura i en l'observació de la naturalesa. Situats en aquest punt, no estranya que Frederica Montseny afirmés, a *La Revista Blanca*, quan només tenia divuit anys, que idealment l'anarquisme és una idea estètica presidida per la idea d'harmonia (Montseny, 1923: 11).

Pot dir-se que la família Montseny va seguir l'herència de la tercera crítica kantiana, que havia estat assumida per l'ideal de la *Bildung*, a través de la literatura i la música. I malgrat això, la música va ser la seva gran assignatura pendent, per bé que la mare la va iniciar en el piano, sense gaire èxit. A *La indomable*, llegim:

Su madre empezó seriamente las lecciones y le impusieron una profesora de piano. Esta infancia de Vida necesitaría un Romain Rolland para contarla, para explicar su proceso, su pequeña tragedia de inadaptación inicial, a la que sólo la muerte daría fin. La pobre criatura, que era dócil y buena, hacía esfuerzos para afinar su voz, como hacía esfuerzos para pulir sus modales, por aparecer bien educada a los ojos del mundo. (Montseny, 193?: 14)

Si la *Bildung* neohumanista que cultivava la burgesia europea emfasitzava el paper de la literatura i de la música, Frederica no va poder aprendre a tocar el piano, però sí que va estimar la música, en especial Beethoven, a través de Romain Rolland. No debades, el pensament de Frederica Montseny va ser influït pels vents romàntics i ella mateixa volia ser —com els grans esperits d'aquella època— un geni creador. Ara bé, i ateses les condicions prosaiques en què la família es trobava, també va aprendre mecanografia i taquigrafia,

i devia assistir a classes nocturnes a una universitat popular que, probablement, fos l'Ateneu Enciclopèdic Popular.

En conjunt, la seva formació era superior en tots els aspectes, i si així es lamenta en les seves memòries —ens referim a *Seis años de mi vida*— que davant un suboficial alemany, quan es trobava fugint durant l'ocupació francesa, mostrés un domini de la literatura alemanya. A la pregunta del militar de si la coneixia, Frederica Montseny va respondre que tenia un cert coneixement d'alguns autors: Goethe, Schiller, Heine, Novalis, Hölderlin, Kleist.

No me atreví a nombrar a los hermanos Mann, a Rilke, a Zweig. Pero él, animado, buscando las palabras en francés, me hizo preguntas y preguntas. Yo maldecía la idea de haber abierto aquel libro [Frederica es refereix a *Hermann i Dorotea*, de Goethe], temiendo que un exceso de cultura resultase sospechoso. (Montseny, 2019: 73)

Per tant, Frederica Montseny va assolir, gràcies a la literatura, una sòlida formació —més literària que no pas filosòfica— amb una diferència important respecte a la de la resta de joves europees de l'època, atès que ella tenia la necessitat de treballar en matèries agropecuàries, de manera que la fórmula —ploma i lira, de la *Bildung* clàssica, és a dir, les sales de lectura i de concert— va ser substituïda en el seu cas per la ploma i l'aixada, tal com ella mateixa va reconèixer quan es desdobra a *La indomable*.

No cal oblidar que les ocupacions agropecuàries constituïen una font important d'ingressos per a la família, que va obligar que Frederica fes un esforç suplementari per combinar les hores de treball amb les de lectura a la llum d'una espelma, circumstància que va agreujar els seus problemes de miopia. En suma, Frederica Montseny va ser una lectora empedreïda, i que destaca en diferents passatges de *La Revista Blanca* el poder formatiu i ideal de la literatura, fins a l'extrem d'afirmar contundentment que és «medio educativo y depurador» (Montseny, 1923: 13). Per aquest mateix motiu, la literatura no pot ser un simple passatemps o «un oficio sin espiritualidad ni ningún valor de orden moral». D'aquí el combat en la literatura d'autors com ara José María Vargas Vila qui, tot i declarar-se liberal i fins i tot anarquista, és combatut per Frederica com un autor sense relleu, més encara si tenim en compte que va publicar més d'un centenar d'obres que la casa Ramon Sopena va fer

circular per Espanya i Llatinoamèrica. D'aquí, doncs, que Frederica Montseny —lectora d'autors com ara Nietzsche i Ibsen— reclami una literatura escrita amb sang, amb patiment, i no pel consum, que lluny de l'entreteniment serveixi per alimentar i furnir les més altes idees de l'ésser humà, més encara si es té en compte que «la literatura es un factor, y de los más importantes, que intervienen en la liberación y regeneración universales» (Montseny, 1924). Segons aquesta perspectiva, es pot dir que la literatura constitueix la porta auroral a la cultura i un eina per a l'alliberament personal a fi de sostreure'ns del pessimisme, que no és més que una rèmorra cristiana. En fi, tot plegat posa de manifest la inclinació de Frederica Montseny per la via estètica, per la formació del sentiment, aspectes que no es poden desvincular del panorama modernista que mantenia la seva influència durant la seva infància, tot i els postulats noucentistes de la filosofia d'Eugeni d'Ors, que la nostra protagonista devia interpretar com quelcom decadent, en allunyar-se del romanticisme.

UNA VISIÓ ROMÀNTICA: LA VIDA HEROICA DEL GENI

Quan hom analitza els escrits juvenils que Frederica Montseny va publicar a *La Revista Blanca*, constata que es va moure en el deixant del romanticisme, fins al punt de postular una vida heroica i sobrehumana que l'apropa a la idea de geni creatiu, que va assumir a través dels grans exemples extrets de la història. De fet, i a través de la influència del pare, va participar d'un vitalisme que a més de propugnar la salut física a través de la vida a l'aire lliure, va compartir l'ideari evolucionista biològic i filosòfic, alhora que es desmarcava de la gran narrativa cristiana que s'havia imposat a Occident des del segon Concili de Nicea (325 dC), en propugnar un retorn també al paganisme. D'aquí que la separació entre Església i Estat que s'havia produït a França el 1905 era un primer pas, però no la solució definitiva, atès que calia arribar a una nova societat natural i llibertària, en què els herois serien els nous déus. Així, nega el cristianisme que ha imposat la renúncia de viure d'acord amb la natura, mentre que els noms de l'univers mental de Frederica Montseny posseeixen una component vitalista (Sol, Plaer, Vida, Amor). A més, la protagonista de *La indomable* —la rèplica de Frederica— també es diu Vida, com una de les seves pròpies filles. Aquest vitalisme porta Frederica a escriure amb sang, de la mateixa manera que ho feia Nietzsche, un dels seus mestres pensadors, i així

rebutja la idea per la idea, que és una semblança de l'art per l'art, amb reminiscències metafísiques, i reclama —com fa *La indomable*— la idea per la vida i, de retop, la vida per la idea (Montseny, 193?: 68). En suma, Frederica Montseny reclama un pensament encarnat en la vida, i així els seus models es caracteritzen per trencar motlles socials i, el que no és menys important, viure d'una manera lliure, tal com van fer els herois de la mitologia clàssica i els nous herois moderns, compromesos amb la justícia social. Per aquesta via, la dona també afaïçona una avantguarda, una minoria valerosa i abnegada, amb figures emblemàtiques com Hipàtia, Concepció Arenal, George Sand, Rosalía de Castro, Lluïsa Michel, Valentine de Lamartine, Teresa Claramunt, Isadora Duncan, Séverine (Caroline Rémy), etc. (Montseny, 1925a).

Per això a ningú no ha d'estranyar que Frederica Montseny reivindicés portar a terme una vida heroica, perquè si s'actua d'aquesta manera «podremos sentirnos, sencilla, humana o sobrehumanamente, realización de toda idea divina» (Montseny, 1929b: 42). Ella aspira a ser una heroïna romàntica, atès que en la filosofia de la història que sosté en aquells anys de formació considera que el Romanticisme constitueix una primavera que s'ha marcit i que cal restaurar, sobretot després de la reacció conservadora i feixista que va seguir a la Primera Guerra Mundial. Tot i el desànim, no cal tornar a la religió (com van fer conversos com Chesterton o Papini), ni exaltar el passat medieval (Berdiaev), sinó que cal completar l'obra del Renaixement, que va culminar amb la Revolució Francesa, preludi del Romanticisme, amb l'esclat de la Comuna de París. «El Romanticismo fue un concepto heroico de la vida. Lo había sido antes el Renacimiento, con su exaltación de la belleza y su vuelta a las fuentes del heroísmo antiguo» (Montseny, 1929b: 40). Més endavant, i en el mateix article, afirmarà que el romanticisme, amb la seva dimensió noble i generosa d'exaltació i renovació, ha mort en la literatura y en la vida. En definitiva, només hi ha una possibilitat per viure la vida, que no és altra que la de l'heroisme, de manera que hem de concebre, sentir i estimar la vida heroicament. No ens trobem, doncs, davant d'un sentiment tràgic de la vida, sinó heroic, que exigeix una moral agonística i que Eliseu Reclus exemplifica a la perfecció. Nogensmenys, i des d'un punt de vista històric, trobem en el món grec diversos exemples i models, però no en l'esfera cristiana, que significa renúncia i resignació. A tot estirar, per Frederica Montseny, Crist adquireix la

consideració d'heroi, després que Renan rebaixés la condició de Jesús a un simple home.

Naturalment, tot es basa en l'ideal d'home-infant, que és capaç de seguir una vida heroica que forja un autèntic ideal pedagògic, a manera d'arquetipus, que es concreta històricament en figures positives i negatives que serien contramodels. Així, entre els exemples positius, trobem homes-síntesi com Espàrtac, Crist, Bruno, Servet, Jan Hus, Cloutz, Danton, Beethoven, Riego, etc., mentre que en les perversions d'aquestes figures heroiques situem els noms de Sila, Neró, Calígula, Torquemada, Felip II, Calví, Ferran VII, etc. Al cap i a la fi, els herois i les heroïnes són immortals perquè han portat a terme una vida superior, tràgica i desgraciada pels seus ideals fins oposar-se en la seva lluita als poderosos, i així perviuen en els Camps Elisis. En fi, el lloc de les grans figures de la mitologia (Aquil·les, Ulisses, Perseu, Antígona, Electra, Enees, etc.) l'ocupen ara els nous herois esmentats més amunt. «Vivir heroicamente, tener de la vida un concepto heroico y realizar en la vida este concepto: he aquí algo digno de hombres, *digno de nosotros*» (Montseny, 1929b: 41). No hi ha dubte possible: el model de vida que convé a qualsevol ésser humà —i que Frederica Montseny assumeix com a propi— no és cap altre que el de seguir una vida heroica, que equival a sobrehumana, és a dir, a una tasca titànica que només poden assumir els genis i que, conseqüentment, convida a una radical individualitat que en el seu cas, és signe de fortalesa. Fet i fet, ens trobem davant d'un individualisme creador que garanteix una vida i una existència heroica al marge de l'home-massa i gregari.

A més, i d'acord amb la seva filosofia de la història, l'anarquisme no és més que un fruit del Romanticisme, que així esdevé una nova edat d'or que, després de la Gran Guerra, es troba en greu perill d'inanició. Per tant, reclama un sentit heroic de l'existència, viure decididament i portar a terme una vida ideal com han exemplificat, amb els seus sacrificis, gent com Eliseu Reclus, alhora que ha trobat en Nietzsche —sobretot en els mals moments— una espècie de germà en desesperació i bogeria (Montseny, 1929b: 40). Aquest romanticisme heroic, que es canalitza a través d'un vitalisme militant, l'apropa a la mitologia clàssica, atès que constitueix un moment auroral de l'evolució humana que continua amb el Renaixement i el Romanticisme, per la qual cosa el cristianisme —sempre decadent respecte a l'heroisme grec— es pot silenciar i bandejar. No pot sobtar, doncs, que Federico Urales reconegué que la filla llegia molta història i mitologia, perquè al parer

d'ella els herois són immortals. Al capdavant, només ells —els herois com Sòcrates, Espàrtac, Servet, Hus, etc.— han sabut aixecar-se contra el poder establert (Montseny, 1930d: 199-202).

El cas és que aquesta vida heroica, consubstancial a l'ésser humà, que té voluntat de ser i persistir, es completa amb la irrupció del geni, que es pot considerar un desequilibri de la natura, una força tel·lúrica que trenca l'ordre natural i que és capaç de realitzar una vida sobrehumana. En realitat, el geni —una deformitat sublim— sorgeix més de la voluntat de ser que no pas de la voluntat de poder, de manera que hi ha una certa predestinació que fa que alguns elements que arrosseguen una vida heroica esdevinguin genis creadors. Es pot afegir que Frederica Montseny redefineix el paper de l'heroi romàntic a través d'un individualisme que beu de Nietzsche i un radical desig d'independència, que troba una pedra de toc en Ibsen. Àdhuc, el geni té la possibilitat de fer avançar la humanitat gràcies a aquestes icones exemplars que en l'univers de Frederica Montseny prenen noms com ara homes-cim, homes-síntesi, homes-icona, que adquireixen la condició de veritables exemples. Tot i ser una anomalia de la natura, per trencar l'equilibri i l'harmonia natural, el geni té efectes positius i benefactors, i així sorgeix Beethoven, que fon motlles, ben al contrari del que fa Bach, que segueix les pautes de la música religiosa. En referir-se a Wagner, de qui es distancia, escriu:

¡El genio! El genio lo concibo yo como un estallido de fuerzas de la Naturaleza acumuladas en un hombre, forzosamente deforme, en cuerpo o en alma, porque en él hay la *desarmonía* que constituye el desequilibrio genial, el agigantamiento, la monstruosidad magnífica de lo desmesurado, lo extraordinario, de todo lo que en él se condensa, se realiza y se manifiesta. (Montseny, 1930a: 33)

De fet, el geni sorgeix com una força de la naturalesa, un principi que ella mateixa sembla acceptar, en el sentit que sent la crida, la vocació, per ser un geni que accepta el repte d'una vida sobrehumana, curulla de penalitats i fatigues que ha de superar amb un estil de vida agonístic, de lluita i sacrifici, única possibilitat perquè hom sigui immortal, com els herois que habiten en els Camps Elisis.

Amb aquests supòsits, és clar que Frederica Montseny assoleix la consciència que ha vingut al món per formar part d'una minoria dirigent, i així reconeix el repte de portar a la pràctica una vida heroica i sobrehumana. Al capdavant, un geni és aquell que engendra i

Frederica sap que vol fecundar un nou món que, d'acord amb els vents romàntics que han donat llum a l'anarquia, restableixi l'harmonia natural del paradís perdut que va representar la naturalesa inicial quan es trobava en estat pur. Si ella mateixa constitueix una anomalia com a geni és, justament, per restablir l'ordre natural d'una societat per tal que imperi de bell nou l'harmonia entre els éssers humans, quelcom que s'ha malmès per la cobdícia d'aquells individus malignes que han sembrat la violència i la desolació entre els homes enduts per la seva voluntat de poder. De fet, la presència del geni —que es pot considerar com una espècie de tità— ja es troba present en la filosofia del pare, que considera que es precisa força física, constitució cerebral i un element social propici per tal que sorgeixi quelcom genial. Al nostre parer, pensem que Frederica Montseny va alimentar durant els anys de formació aquesta voluntat de ser, d'esdevenir un geni capaç de viure heroicament i sobrehumanament, d'acord i en sintonia amb la força del seu ideal d'una futura societat llibertària.

La voluntad de ser es la concepción superior del destino impuesto, la fuerza motora y humanizada del fin supremo. La voluntad de ser se forma de salud física y moral, de riqueza natural, de savia, de juventud, de fuerza y de ilusión... Si a un hombre nacido predestinado, nacido con la voluntad de ser, le dais además un gran amor, un gran ideal, una gran ilusión o una gran desventura, tendréis fijada, en los lindes de la historia, la figura gigantesca de un dios. (Montseny, 1928a: 772)

Ben mirat, aquest és el programa que Frederica Montseny va seguir al llarg de la seva formació per aplicar-se ella mateixa, en aquest procés d'autoformació, que la va conduir a ser una dona independent i amb ideals que havien de subvertir i revolucionar l'ordre de les coses establertes a benefici de la humanitat.

UN COMPROMÍS VITAL AMB L'IDEAL

Quan l'any 1931 Frederica Montseny va entrar activament en política, amb només vint-i-sis anys d'edat, ja posseïa una cosmovisió que va marcar la seva evolució intel·lectual posterior i que s'havia forjat durant els anys de formació al costat dels pares. És evident que alguns dels punts d'aquesta visió del món ja han estat comentats més amunt, en desenvolupar diferents aspectes del seu pensament. En

primer lloc, cal remarcar el profund naturalisme de la seva concepció del món perquè tot —la ciència, l'ètica i l'estètica— sorgeix de la «mare Natura», que assoleix la dimensió d'un tot orgànic al qual cal retornar, per tal de restablir l'harmonia. «La Naturaleza, madre y fundamento de toda la vida nace en nosotros, está en nosotros, somos nosotros mismos, formando conciencia de sí misma, según frase feliz y definitiva de Reclus» (Montseny, 1931b: 583). És ben clar que la influència de Nietzsche, amb la idea de retorn i el culte a l'heroisme i a la bellesa, i la filosofia de Reclus, l'anarquista-tipus, l'home-síntesi —la biografia del qual va publicar Max Nettlau (1929), bon amic de la família Montseny—, van deixar la seva empremta d'una manera diàfana, fins al punt que en el míting que va pronunciar el 3 de maig de 1931, en la festa de la Fraternitat Llibertària, va citar ambdós pensadors, mentre que en el tercer vèrtex del triangle trobem Ibsen, amb el seu teatre de rebel·lia.

Dit això, resta consignar que el seu naturalisme no entra en conflicte amb la cultura, tal com es confirma en destacar els valors del Renaixement i del Romanticisme. Per això, al costat del naturalisme es detecta una filosofia de la història que exalta el món grec, atès que es troba més a prop del món natural. De fet, i atès que cal renunciar al període cristià, que constitueix una resignació que deixa la seva petja fins i tot en Tolstoi, que va ser un traïdor en cristianitzar l'anarquisme, la nostra protagonista ressalta tres moments estel·lars de la història, com són el Renaixement, la Revolució Francesa i el Romanticisme (amb autors com Rousseau, Nietzsche, Mistral, l'Homer del segle XIX, Ibsen i Reclus). En aquesta filosofia de la història s'observa un rebuig de la reforma luterana, sobretot després de la persecució calvinista contra Servet i la tragèdia de Jan Huss.

Para mí, el ciclo humano que se extiende desde la Revolución Francesa a la guerra europea, es decir, desde finales del siglo XVIII a primeros del XIX, representa en la historia de la evolución humana lo mismo que representó el ciclo abierto entre la aparición del humanismo en el cielo de la filosofía y la sacudida moral, salto hacia atrás de las mentes, resurrección del cristianismo en toda su miseria y su cobardía, que ha representado la Reforma. Y, ambos, primero y segundo Renacimiento, vueltas a lo que yo llamo fuente eterna de la vida, retornos al concepto grandioso y simple, múltiple y poético del mundo y de los seres, que encarna la antigüedad griega. (Montseny, 1930c: 155)

Ve a tomb palesar que Frederica Montseny assumeix l'empresa de rehabilitar el pensament romàntic, caigut en desgràcia per la crisi que va seguir la Gran Guerra, quan va esclatar un pensament pessimista amb un seguit de traïcions que van ser denunciades per Julien Benda (1927).

Hoy solo vemos escribas traidores, los «clerics» de Julián Benda. Los que no se catolizan se bolchevikizan. Renuncian a su posición de hombres independientes, se uncen a las idealidades compactas, con ideas hechas y fondos secretos. Renuncian a la libertad de pensamiento; reniegan de la herencia independiente, de la tradición estética de antaño (Montseny, 1928b: 75)

Lògicament, el sorgiment i l'ascens dels feixismes és una conseqüència d'aquest ambient de crisi, que va afavorir les traïcions com les que esgrimeixen les avantguardes, que són obra de mediocres que aprofiten la indecisió i el cansament del moment per tal d'airejar idees velles que emergeixen de manera innovadora sota noms nous (cubisme, dadaisme, futurisme, etc.).

Al gran periodo romántico, al impresionismo artístico, al anarquismo filosófico, al revolucionarismo social, los hemos substituido por unas cuantas frases modestas y pintadas de nuevo: superrealismo, cubismo, eclecticismo y posibilismo más o menos embozado y político. Maullidos de gatos, asustados ante la invocación rugiente del dios de la selva; silencio temeroso, tras los grandes gritos del pasado siglo. (Montseny, 1927b: 393)

En funció d'aquest plantejament, i d'acord amb l'esperit romàntic pel que té de transgressor, Frederica Montseny propugna l'entroncament amb l'antiguitat grega, font d'inspiració pel seu caràcter pur i magmàtic, que no ha conegut la resignació i la renúncia cristianes que han suposat un fre per a la vida natural.

És clar que en consonància amb l'influx del Romanticisme, Frederica Montseny va defensar repetidament l'individualisme, que constitueix la línia a seguir per tots aquells que s'han format per ells mateixos, tot creant una personalitat pròpia com ella va fer. No es tracta, emperò, d'un individualisme egoista, sinó veritablement creador, tal com correspon a algú que estima la llibertat, que s'ha format solitàriament i que assumeix la vida heroica del geni.

El individualismo, el individualismo tal como yo lo concibo: como exceso de vida propia, como plenitud interior, como desborde generoso de fuerzas individuales, no como egocentrismo vacío, como insolidaridad y hosco aislamiento moral, empieza a ser ya la base de la vida y del progreso humano. (Montseny, 1929c: 96)

En aquest individualisme creatiu es detecta la influència del teatre dels caràcters, no de les idees d'Ibsen: «Me ha hecho parir dentro de mí misma, un alma mía hecha por mí» (Montseny, 1929d: 94).

A causa d'això, el seu individualisme implica un compromís amb la societat i, encara que en ocasions va manifestar el seu distanciament respecte a l'esperit gregari i els mítings, el cert és que l'any 1931 ja va participar en un, cosa que posa de manifest que el seu individualisme és més psicològic que no pas social. En aquesta direcció, la seva lluita personal oferirà una dosi important d'idealisme, tal com va manifestar pocs dies abans de la proclamació de la Segona República quan les masses obreres anarcosindicalistes van ocupar la seva atenció i va comprovar que havien estat educades i que no queien en el parany de la revolta violenta, i així va convertir-se en una líder o guia que va acceptar participar en la lluita política. Ben mirat, aquesta actitud d'educadora de multituds coincideix amb la seva idea de l'home-cim, d'aquell que és capaç de portar una vida sobrehumana en funció de l'ideal al marge d'hipocresies i tacticismes.

La realidad no ha de dominarnos, de ajustarnos jamás a molde alguno. Por encima de todo posibilismo, de todo practicismo, ha de haber la fuerza del ideal y del empeño humano, el heroísmo eterno y desesperado de un ascenso a pico, por los caminos más cortos y más ásperos, por las rutas más difíciles, cara siempre, no al refugio más cercano y más *posible*, sino a la cumbre más hermosa y más alta. (Montseny, 1931a: 455)

I aquí rau, justament, la funció de les vestals (Lluïsa Michel, Séverine, George Sand, Teresa Claramunt, Francesca Saperas, Isadora Duncan, etc.) que com a noves sacerdotesses, no del foc com a l'antiga Roma, sinó dels ideals, han mantingut amb el seu exemple de vida heroica la flama viva i ardent de l'ideal.

Tinguem en compte, a més, que aquest ideal s'ha encarnat en alguns homes, certament exemplars, com és el cas de Reclus que va conferir a la seva vida un sentit estètic, és a dir, harmònic. Comptat

i fet, Reclus va assumir el compromís sobrehumà de realitzar una vida heroica, i així va humanitzar l'ideal que ell va dur a terme. «El anarquismo, en Reclus, es un ideal ilimitado y abierto, es un campo libre, de perspectiva infinita, que continuamente se enriquece y se amplía» (Montseny, 1929d: 226). En sintonia amb el que hem exposat, es desprèn que Frederica Montseny assumeix una ètica agonística, de lluita i sacrificis, que la història il·lustra amb múltiples exemples, més encara si es té en compte que la vida —com la natura— fa salts, avança i retrocedeix, fins al punt de configurar un panorama pessimista que va presidir el teló de fons dels anys de formació que acaben amb l'esperança de la proclamació de la Segona República, que significa una torsió en la seva trajectòria, un abans i un després. De fet, si cal actuar de manera sobrehumana, això només és factible a través d'una lluita aferrissada per l'ideal, que s'allunya de la comoditat de l'èxit burgès.

Deberemos sostenernos pacientemente en nuestro sitio, en la defensa desesperada de nuestras posiciones, del ideal que asimilamos y soldamos a nuestra vida, del ideal en el que pusimos la razón de nuestra existencia y al que convertimos en objetivo y meta de ella. (Montseny, 1929a: 460)

A TALL DE CLOENDA

Arriba l'hora de cloure aquest treball, que no ha tingut altre objectiu que situar el pensament de Frederica Montseny en connexió amb les idees dels seus progenitors, la nissaga dels Montseny.

Gràcies a l'ambient familiar, a la influència intel·lectual del pare i de la mare, Frederica Montseny va afaïçonar, durant els anys de formació, fins a 1931, una personalitat que podem definir com a vitalista, i que pot ser completada amb altres qualificatius com heroica, genial, agonística, individualista, llibertària i idealista. Doncs bé, sota el deixant romàntic aquesta personalitat estava ben configurada a l'edat de vint-i-sis, quan va entrar en política, després d'haver superat els anys de formació que van marcar el seu destí posterior, el qual havia de respondre l'heroisme que havia reclamat des de ben jove, una actitud que és inherent a aquella persona que —com ella mateixa— assumeix una dimensió genial que l'obliga a actuar com a dirigent o

guia, una espècie de sacerdotessa o vestal, en convertir-se en guardiana i custòdia perenne de l'ideal.

De fet, ella va posar en boca de *La indomable* —la seva *alter ego*— les següents paraules, que també van orientar el seu propi esdevenidor:

[...] sea cual fuere la suerte que la vida me depare, será el camino del criterio libre, de la personalidad libre y de las ideas libres el que seguiré yo, caiga quien caiga, sea el que sea el porvenir que me espera. (Montseny, 193?: 45)

Ben bé podem dir que la vida de Frederica Montseny va seguir aquesta proclama, d'acord amb una personalitat vitalista, que reclama i excel·leix una vida heroica de lluita i sacrificis que, quan es viu amb llibertat i s'actua amb consciència, acaba per convertir-se en sublim, on coincideixen l'ètica i l'estètica. En la seva joventut, quan només tenia vint-i-tres anys, tot referint-se a Reclus, va escriure:

No hay moral superior a la gran moral inconsciente de este hombre que fue feliz por ser bueno. No hay belleza superior a la belleza de esa vida vivida más allá de toda pasión, por encima de los hombres y de los dioses. (Montseny, 1925b: 9)

En definitiva, aquest impuls o *élan vital* que impregna el seu món d'un vitalisme militant i exemplificador, va ser el signe dels seus treballs i dels seus dies, presidits per la ferma convicció que l'ésser humà és absolutament lliure i que ha de lluitar pels seus ideals, la qual cosa ens obliga a portar una vida sobrehumana, tal com ella va fer al llarg de la seva trajectòria política i intel·lectual a fi de ser lleial a si mateixa, sense caure en renúncies ni en claudicacions. En definitiva, Frederica Montseny va viure d'acord amb una personalitat forjada durant els anys d'aprenentatge i de formació, aquells primers vint-i-sis anys de la seva vida, presidits per una atmosfera romàntica, que promovia la vida heroica, i així va afaïçonar un vitalisme militant heroic i genial o, si es vol, sobrehumà que va posar al servei de l'ideari dels seus progenitors que ella va assumir i vivificar amb les seves lectures, aportacions i compromís polític i social. Així la seva vida, com la d'Eliseu Reclus, també va esdevenir sublim i lleial a l'ideari llibertari que va beure de la família durant el període de formació, i això fins al darrer moment, sense cessions, repudis ni abandonaments.

BIBLIOGRAFIA

- Alcalde, Carmen (1983). *Federica Montseny. Palabra en Rojo y Negro*. Barcelona: Editorial Argos Vergara.
- Berbel i Sánchez, Sara; Selva, Marta; Geli, Marina; Rodrigo, Antonina; Nash, Mary; Palau, Montserrat i Birulés, Fina (2006). *Federica Montseny 1905-1994*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Institut Català de les Dones.
- ERA 80 (1977). *Els anarquistes, educadors del poble: «La Revista Blanca» (1898-1905). Introducció i selecció de textos de...* [pròleg de Federica Montseny]. Barcelona: Curial.
- Flammarion, C. (s. d.). *Viajes en globo*. Barcelona: F. Granada y Cía., editores.
- Fuentes Codera, Maximiliano (2015). «Teresa Mañé i Miravet (1865-1939): el pensament educatiu anarquista i l'escola laica». A: Soler, Joan (coord.). *Vint Mestres i pedagogues catalanes del segle xx. Un segle de renovació pedagògica a Catalunya*. Barcelona: Rosa Sensat, p. 57-72.
- Gustavo, Soledad (1928, 15 juliol). «Mi concepto sobre la sociedad futura». *La Revista Blanca*, 124.
- (1929, 1 juliol). «El libro de la vida». *La Revista Blanca*, 147, 66-68.
- Litvak, Lily (1981). *Musa libertaria. Arte, literatura y vida cultural del anarquismo español (1888 a 1913)*. Barcelona: Antoni Bosch, editor.
- Marín i Silvestre, Dolors i Palomar i Abadia, Salvador (2006). *Els Montseny Mañé, un laboratori de les idees*. Reus: Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus, 12.
- Marín, Dolors (2018). *Espiritistes i lliurepensadores. Dones pioneres en la lluita pels drets civil*. Barcelona: Angle Editorial.
- Martín, Esteban (1992). *Federica Montseny*. Barcelona: Editorial Labor.
- Montseny, Federica (1923, 15 setembre). «La estética y la originalidad en la literatura». *La Revista Blanca*, 8.
- (1924, 1 abril). «El pesimismo en la literatura». *La Revista Blanca*, 21.
- (1925a, 1 setembre). «Las conquistas sociales de la mujer». *La Revista Blanca*, 55, 15-17.

- (1925b, 15 novembre). «La ética y la estética en la vida de Reclus». *La Revista Blanca*, 60.
- (1927a, 15 juny). «Naturismo y naturalismo II». *La Revista Blanca*, 100.
- (1927b, 1 desembre). «Frases nuevas e ideas viejas», 109.
- (1928a, 1 juny). «Ibsen y Lenin IV». *La Revista Blanca*, 121.
- (1928b, 15 juliol). «Un mundo en crisis». *La Revista Blanca*, 124.
- (1928c, 1 desembre). «Ignacio Iglesias». *La Revista Blanca*, 131.
- (1929a, 15 gener). «La defensa del ideal III». *La Revista Blanca*, 136.
- (1929b, 15 juny). «Concepto heroico de la vida». *La Revista Blanca*, 146.
- (1929c, 15 juliol). «La creación de la personalidad en la literatura moderna», *La Revista Blanca*, 148.
- (1929d, 15 octubre). «Eliseo Reclus o una vida estética». *La Revista Blanca*, 154.
- (193?). *La indomable*. Barcelona: Publicaciones de La Revista Blanca-Colección Voluntad. 2a ed.
- (1930a, 15 juny). «Ricardo Wagner o la leyenda del genio». *La Revista Blanca*, 170.
- (1930b, 1 agost). «Federico Mistral o El bardo del sol». *La Revista Blanca*, 173, 108-109.
- (1930c, 1 setembre). «Shelley o Ariel». *La Revista Blanca*, 175.
- (1930d, 1 octubre). «Simón Bolívar, El Héroe». *La Revista Blanca*, 177, 199-202.
- (1930e, 1 novembre). «Jacinto Verdaguer o el Místico». *La Revista Blanca*, 179.
- (1931a, 1 març). «Ideal y realidad». *La Revista Blanca*, 187.
- (1931b, 15 maig). «El retorno a la naturaleza». *La Revista Blanca*, 192.
- (1979). *Escritos políticos* [edició de Pere Gabriel]. Barcelona: Centre d'Estudis d'Història Contemporània.
- (1987). *Mis primeros cuarenta años*. Barcelona: Plaza & Janés.
- (1991). *La indomable* [edició, introducció i notes de María Alicia Langa Laorga]. Madrid: Castalia.

- (2007). *Fons de la Revista Blanca. Frederica Montseny i la dona nova (1923-1931)* [edició, introducció i notes de Susanna Tavera]. Catarroja/Barcelona: Editorial Afers / Centre d'Estudis Històrics Internacionals.
- (2019). *Seis años de mi vida (1939-1945)*. Madrid: Almuzara.
- Nettlau, Max (1929). *Eliseo Reclus, la vida de un sabio justo y rebelde*. Barcelona: Publicaciones de La Revista Blanca.
- Peirats, José (1978). *Figuras del movimiento libertario español*. Barcelona: Picazo.
- Pons, Agustí (1977). *Converses amb Frederica Montseny*. Barcelona: Editorial Laia.
- Reclus, Eliseo (1930?). *La montaña* [pròleg de P. Kropotkine]. València: Biblioteca de Estudios.
- Tavera, Susanna (2005). *Federica Montseny, la indomable*. Madrid: Temas de Hoy.
- Urales, Federico (1932?). *Mi vida*, Barcelona: Publicaciones de la Revista Blanca. 3 vol..
- Urales, Federico (1934). *La evolución de la Filosofía en España*. Barcelona: Biblioteca de La Revista Blanca.
- Urales, Federico (1974). *Sembrando flores*. París: Fomento de Cultura Libertaria.

SAVIS ASSALARIATS CONTRA HOMES LLIURES. LA CONCEPCIÓ DE LA FILOSOFIA DE FEDERICA MONTSENY

MAX PÉREZ MUÑOZ

Universitat de Girona

INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest article, emmarcat en un simposi de pensament contemporani, és exposar quina concepció de la filosofia tenia Frederica Montseny. L'autora no va escriure pròpiament cap assaig, ni tampoc se li coneix una activitat filosòfica en la seva tasca com a sindicalista i política. Tanmateix, la seva faceta d'intel·lectual, especialment la d'articulista, mostra alguns posicionaments filosòfics. Concretament, repassant el llistat d'articles que va publicar a la segona època de *La Revista Blanca*, en trobem alguns dedicats a qüestions ètiques i a ressenyes d'assajos, aquests últims normalment publicats per capítols. D'entre aquests articles de contingut més o menys filosòfic, en destaquen dos en què, a diferència de la resta, Montseny aprofita per exposar la seva pròpia visió de la disciplina filosòfica. Els articles en qüestió es titulen «Spengler y Keyserling» (Montseny, 1930) i «Spengler y el mesianismo moderno» (Montseny, 1931). Els dos articles estan estretament vinculats, tant temàticament com temporal, perquè tenen com a tema central el mateix filòsof (Spengler) i perquè van aparèixer amb només vuit mesos de diferència. A més a més, el segon és una rectificació del primer, causada per una sèrie d'esdeveniments que procurarem exposar tot seguit. L'excusa que va desencadenar la seva redacció va ocórrer a Barcelona la primavera de l'any 1930, en plena «dictablanda».

L'EXCUSA: LA VINGUDA DE HERMANN KEYSERLING A BARCELONA

Els dies 28, 30 d'abril i 2 de maig de l'any 1930, el filòsof estonià Hermann Gray Keyserling (1880-1946) va impartir un cicle de conferències a Barcelona, organitzat pel Conferència Club. Aquesta entitat havia estat fundada l'any anterior per Isabel Llorach, Francesc Cambó, Joan Estelrich, i Eusebi Güell i López (vescomte de Güell), i tenia per objectiu «difondre entre l'alta societat barcelonina les innovacions de la cultura europea per mitja de conferències pronunciades per intel·lectuals de prestigi» (Casassas, 1999: 267).

En aquest sentit, la figura de Keyserling encaixava a la perfecció. Malgrat que avui és pràcticament desconegut, Ferrater Mora constata al seu *Diccionario de filosofía* que la figura de Keyserling «fue tan célebre, o más célebre aún que su obra» (Ferrater Mora, 2009). Conegut especialment per la seva obra *Das Reisetagebuch eines Philosophen* (traduïda al castellà justament l'any 1929, un any abans de les conferències, amb el títol *Diario de viaje de un filósofo*), Keyserling és un filòsof vitalista i intuicionista, en una línia propera a Henri Bergson (de qui parlarem també arran de Frederica Montseny). La seva oposició al mecanicisme i l'intel·lectualisme es fa palesa amb la tasca que dugué a terme en la fundació d'una *Schule der Weisheit* (escola de saviesa) l'any 1920 a Darmstadt, en què la idea de «sentit» era el centre de les seves publicacions periòdiques (Ferrater Mora, 2009).

Filòsof viatger, Keyserling va impartir conferències sobre el seu pensament a Europa, l'Àsia, l'Amèrica del Sud i els Estats Units. Durant les seves estades, Keyserling teoritzava sobre les cultures amb què entrava en contacte, i especialment sobre les diferències que el «coneixement creador» de la seva història de l'art i la ciència posaven de manifest. Com ja es lamenta el setmanari *Mirador* en un article de les dates en què Keyserling era a Barcelona, «en el fons, [Keyserling] havia llegit massa Gobineau —com tots els alemanys— i havia tingut massa amistat amb el gran teoritzador de la superioritat alemanya, Houston Stewart Chamberlain» («Graf Hermann von Keyserling», 1930).

La iniciativa de portar Keyserling a Barcelona va sorgir per part de l'escriptor Carles Soldevila (1892-1967), qui en aquell moment formava

part de la direcció del Conferencia Club, presidit per Isabel Llorach. Ens ho confirma ell mateix en un article publicat el divendres 24 d'abril de 1930 a *La Publicitat*, on es mostra entusiasmat per l'arribada del filòsof (Soldevila, 1930).

La Sala Mozart de Barcelona plena de gom a gom el dia d'una de les conferències de Keyserling. A primera fila, a l'esquerra, el mateix Keyserling, i a la dreta el seu amfitrió, Carles Soldevila. Font: <<http://fototeca.cat/>>.

D'aquestes ponències n'hem conservat un bon gruix de testimoniatge a la premsa històrica de l'època, especialment als mitjans barcelonins. Al llarg d'aquella setmana, *La Publicitat*, *La Veu de Catalunya*, *Mirador*, *El Diluvio* i inclús la revista *Criterion* de filosofia es fan ressò de l'esdeveniment. Malgrat que l'assistència estava únicament reservada als socis del club, l'arribada de Keyserling va despertar una gran expectació entre el públic general, fins al punt que l'organització es va veure obligada a publicar a *La Veu de Catalunya* una súplica per tal que la gent deixés de demanar invitacions, així com a amenaçar

«que s'exigirà rigorosament les invitacions, que són personals» («Les conferències del comte Hermann Keyserling», 1930).

La premsa també deixa constància que l'assistència a la primera conferència fou desbordant, fins al punt que es van haver de traslladar les dues ponències següents del segon pis del Círculo Ecuestre (on es va dur a terme la primera) a l'avui desapareguda Sala Mozart, situada al carrer de la Canuda número 31 («Hermann Keyserling: l'acció de les masses en la societat contemporània», 1930; «Gacetilla», 1930), un dels auditoris més concorreguts a la Barcelona dels anys trenta, que tenia un aforament de 530 persones (Torras, 1996).

Aquest èxit resulta sorprenent als nostres dies, en què el nom de Keyserling pràcticament no s'esmenta. Però si es té compte el programa del cicle, a més a més de l'anomenada que en aquell moment tenia aquest pensador, es fa comprensible. Impartides en llengua francesa, les conferències portaven els títols:

1. *L'action des masses dans la société contemporaine.*
2. *Diversités essentielles entre l'Europe et les États-Unis.*
3. *Ce que la femme a gagné et perdu par culture, travail, etc.*

Com es pot apreciar, es tractava d'un programa de naturalesa primordialment política, malgrat que les ressenyes de la premsa també deixen constància d'algunes reflexions de naturalesa metafísica («Hermann Keyserling: l'acció de les masses en la societat contemporània», 1930). Essent així, tampoc no ens hauria d'estranyar l'audiència selecta que recull el setmanari *Mirador*. A part de Carles Soldevila i Isabel Llorach, també hi assistiren Francesc Cambó, Joan Estelrich i Miquel Vidal i Guardiola (entre d'altres), aquests dos últims immortalitzats en una fotografia amb Keyserling aquells mateixos dies (Sagarra, 1930).

Així doncs, tant pels assistents com pels organitzadors, no hi ha dubte que aquestes van ser unes xerrades molt vinculades a la burgesia de Barcelona, i especialment a la Lliga Regionalista. Conservem un divertidíssim article de Josep Maria de Sagarra en què explica com li va tocar fer d'amfitrió de Keyserling aquells dies, juntament amb Soldevila i Estelrich, els quals van portar el filòsof a restaurants i locals de Barcelona d'alta categoria. Fins i tot, Sagarra deixa constància que

Puig i Cadafach «li ha fet menjar totes les pedretes de les esglésies romàniques de Terrassa», generant al pobre Keyserling, en paraules de Sagarra, una «indisposició d'arqueologia» (Sagarra, 1930). D'aquesta relació de Sagarra amb Keyserling també en conservem una molt bona fotografia, amb els altres dos amics esmentats, Llorach i fins i tot un infiltrat: Josep Pla.

D'esquerra a dreta tenim Vidal i Guardiola, Keyserling i Estelrich. Font: Sagarra (1930).

Asseguts, Josep Maria de Sagarra (Esquerra) i Isabel Llorach (dreta). Drets, d'esquerra a dreta, el tercer és Keyserling, el quart Joan Estelrich i el cinquè Josep Pla. Font: ANC, FOTO ANCL-585-N-10630. Fons J. M. de Sagarra.

Tampoc no deixa de ser remarcable que, tal com especifiquen diversos mitjans, entre ells *El Diluvio*, la gran majoria dels assistents fossin dones. Aquest fet podria posar-se en relació amb la temàtica de l'última conferència, en què Keyserling presumptament havia de tractar la condició de la dona en la contemporaneïtat. Tot i així, si fem cas de la ressenya que va fer el mateix *El Diluvio*, la conferència va tenir un to més aviat masculista, on s'afirmava que l'emancipació de la dona era resultat de la Gran Guerra («nada tiene que ver con el feminismo», afirma), fet que havia trencat l'harmonia social en què la dona «inspira» l'home i és aquest qui crea; com per exemple als Estats Units, on, segons Keyserling, la dona ja dominava l'home («el tipo del "papa" norteamericano ha llegado a ser ridículo», afirma). I és que, segons transcriu el periodista les paraules de Keyserling aquell dia, la dona:

[...] tiene una influencia misteriosa en los actos del hombre, porque no solo se adquieren conocimientos por medio de la inteligencia, sino también por el instinto, la intuición y por la vía afectiva, y

estos son precisamente los medios propios de la mujer. («Ce que la femme a gagné et perdu par culture, travail, etc.», 1930)

Recordi's aquesta visió masclista de Keyserling, perquè Montseny se'n farà ressò als seus articles.

LA CRÍTICA: MONTSENY CONTRA KEYSERLING I ELS SAVIS ASSALARIATS

Si aquest esdeveniment ens ha interessat ha estat arran de l'article que Frederica Montseny va dedicar a la vinguda de Keyserling a Barcelona. Un article publicat a *La Revista Blanca* el divendres 15 de maig de 1930 (és a dir, pràcticament dues setmanes després) titulat «Spengler y Keyserling». En aquells moments, Keyserling ja havia tingut temps d'impartir un altre cicle de conferències al teatre Princesa de Madrid sobre «el règim espiritual espanyol», però Montseny no s'entreté pas a parlar-ne, com tampoc del contingut impartit a Barcelona («Keyserling parla d'Espanya i d'Unamuno», 1930).

De fet, a l'article, Montseny confessa que no va assistir a les conferències. Però això no li impedeix aprofitar l'avinentesa per carregar molt fortament contra el filòsof, excusa que al mateix temps li serveix per explicar quina és la seva pròpia relació amb la filosofia, quines són les seves lectures filosòfiques i, en general, la seva posició enfront la disciplina. És per aquesta raó que ens ha interessat aquest article: per parlar de la relació de Montseny amb la filosofia.

L'article de Montseny comença amb un to clarament irònic, burlant-se de la caracterització *intuitiva* de la dona que va fer Keyserling a la seva tercera conferència. Coneixedora d'aquesta visió masclista, probablement gràcies a la citada ressenya de *El Diluvio*, Montseny ironitza que «en mí, quizá por ser mujer, todo nace de un "impulso"», i que justament per això «impulsivamente hay hombres y cosas que me son odiosos». No cal dir que un d'aquests homes és Keyserling, qui, per a Montseny, no és sinó un «legitimador sofisticado de iniquidades» (Montseny, 1930: 532).

Montseny no s'està de res a l'hora de qualificar Keyserling. Per a ella, pertany al grup de «filòsofs oficials», «aquellos que el Poder asalariá y exalta para su servicio». Uns autors que encarnen, en les seves pròpies

paraules, «toda esa sabiduría oficial, esa sabiduría a sueldo de los Poderes económicos del mundo, esa sabiduría empleada en legitimar moralmente la iniquidad y en hallar las bases científicas del robo y del despojo que ha dividido en dos clases a los hombres» (Montseny, 1930: 532). Per a Montseny, aquests filòsofs no recerquen la veritat, sinó justificar la societat de classes i les desigualtats que comporta. Especialment, la defensa de la propietat privada.

Així doncs, si alguna cosa caracteritza aquests pensadors és la seva complicitat amb l'*statu quo*. Montseny els equipara als bruixots de les societats primitives, els quals «apoyaban y establecían un intercambio de favores con los primeros déspotas, los primeros bandidos elevados a jefes y a reyes, y los tiranos, los bandidos elevados a grandes señores de la capital y del poder político y económico» (Montseny, 1930: 533). Malgrat les diferències històriques, el paper que juguen els actuals pensadors oficials i els bruixots antics és el mateix: servir al poder i perpetuar les desigualtats socials a través de la confecció de teories que les justifiquin. Els bruixots, míticament. Els filòsofs, racionalment. Però al cap i a la fi, la finalitat política és la mateixa.

A més a més, Montseny fa notar que l'aparició i el manteniment d'aquests pensadors no és espontània, sinó que prové d'una fabricació premeditada per part del poder mateix. I és que «el poder ha buscado en cada época sus servidores», ens diu. Concretament, defensa que aquesta tasca es duu a terme a través de les institucions governamentals, especialment les educatives. Aquests filòsofs oficials, ens diu Montseny,

[...] nutren con sus producciones las Universidades, las cátedras obligadas, todos los lugares en donde se educa la juventud técnica de mañana, que habrá de abrevar en estas fuentes, castrándose mentalmente al ingerir el veneno desviador que sustituye a las supersticiones y a los temores sembrado por los sacerdotes antiguos y de un pasado inmediato. (Montseny, 1930: 533)

El mateix Estat, doncs, crea les institucions necessàries per a la difusió i la confecció d'aquestes teories, alhora que forma i subvenciona acadèmicament les futures generacions de pensadors oficials. En conseqüència, no és estrany que Montseny acabi qualificant aquests pensadors amb el nom de «savis assalariats», perquè no són altres que «aquellos que el Poder asalaría y exalta para su servicio». Es tracta d'un saber a sou, un saber que de manera categòrica Montseny considera «la

negación misma de la sabiduría, la antítesis de lo que se llama filosofía» (Montseny, 1930: 533).

A part de Keyserling, Montseny dona d'altres exemples d'aquest tipus de falsos filòsofs. Esmenta, per exemple, els pares de l'Església, i amb especial èmfasi Tomàs d'Aquino i els seus seguidors. Del Renaixement, esmenta Maquiavel i Erasme, i de la Il·lustració, Montesquieu. Finalment, dels temps moderns, Montseny assenyala amb contundència Bergson, que qualifica «de un filósofo positivista, un criterio de materialismo agudo, con una frialdad y una insensibilidad adaptadas al momento, a los días de la anteguerra» (Montseny, 1930: 533).

LA DEFENSA: MONTSENY A FAVOR DE SPENGLER I ELS HOMES LLIURES

Contràriament, la concepció de la filosofia que té Montseny s'allunya de la fredor d'un Bergson. A l'article que estem comentant, Montseny confessa que sempre ha preferit els filòsofs «que más cantidad de lirismo, de imaginación y de instinto poético pusieron en la exposición de sus ideas». I malgrat que, com diu ella mateixa, «carezco de una educación filosófica [y] que son muy pocos los libros de filosofía que he leído», també confessa que últimament s'hi ha interessat més del que ho va fer de jove, quan sobretot se sentia atreta per la literatura i les religions antigues (Montseny, 1930: 532).

Aquesta recerca d'una filosofia més viva és la que porta Montseny a contraposar Keyserling a un dels pensadors més polèmics, però de més èxit (inclús editorial), del segle xx: Oswald Spengler (1880-1936). Per més sorprenent que pugui semblar, en aquest primer article Montseny considera que Spengler és el representant modern del tipus de pensador oposat a l'oficialista. Aquell pensador que, en les seves pròpies paraules, busca «a la ciencia libre, a la sabiduría, a la independencia del pensamiento, rebelado contra la tiranía, que rompe sin cesar todo molde y corre sin descanso en pos de más allá eternos» (Montseny, 1930: 533).

Contràriament a l'oficialista, Spengler és un filòsof autèntic, que cerca la llibertat, la justícia social i que, sobretot, no es ven a cap poder. Un pensador que, segons Montseny, «arrastrando tras de sí

al mundo, arrollando con su impulso toda su fuerza, como torrente indetenible, marca sin cesar el ascenso seguro, constante, a nuestros ojos imperceptible, pero ¡cuán grandioso!, del progreso humano» (Montseny, 1930: 534). El filòsof que duu a terme a aquesta tasca, diu Montseny, posa per davant la seva condició d'home, d'individu que estima la humanitat abans que la de pensador, entès aquest com un ofici a les ordres del sistema. És per aquesta raó que Montseny considera més adequat anomenar-los homes lliures: perquè, per sobre de tot, són amants de la llibertat (Montseny, 1930: 532).

Malauradament, Montseny fa notar que les conseqüències immediates d'aquesta honorable tasca són la persecució i l'assassinat de molts d'aquests pensadors per part del poder, que veu perillar el seus privilegis. En aquest sentit, Montseny esmenta els noms de Miquel Servet (cremat a la foguera per heretge l'any 1553), Vives (perseguit a Espanya per la seva doble condició d'erasmista i jueu convers) i Spinoza (Montseny, 1930: 532). Dels moderns, Montseny assenyala noms ben interessants que posen de manifest les seves lectures i preferències filosòfiques: Charles Darwin, Herbert Spencer, Romaind Rolland, Jean-Marie Guyau i Rabindranath Tagore. Tot i que, diu ella mateixa, «el más querido por mí, forzosamente había de ser Reclus». Tot i així, no es pot estar d'afegir «el mayor poeta que ha tenido la filosofía alemana», Herder (Montseny, 1930: 532).

A partir d'aquest llistat d'autors ens podem fer una idea general de les preferències filosòfiques de Montseny. En primer lloc, l'evolucionisme anglosaxó de Darwin i Spencer. En segon lloc, el vitalisme de Guyau, Herder i Spengler. En tercer lloc, l'orientalisme i el pacifisme de Rolland i Tagore. I, finalment, l'anarquisme i el naturalisme d'un Élisée Reclus, que també l'acosta inevitablement, encara que no l'esmenti, a Kropotkin.¹

---

1 A les converses amb Agustí Pons, fetes molts anys després de la redacció de l'article que estem comentant, Montseny afirma que els filòsofs que més l'han influït han estat Bakunin i, «quan ja era més gran», Kropotkin (Pons, 1977: 33). El fet que no esmenti ni l'un ni l'altre l'any 1930 no creiem que estigui renyit amb el que acabem de dir, sinó que simplement, més tard, afegeix lectures d'aquest pensador a la mateixa línia intel·lectual en què abans havia inclòs a Reclus.

És rellevant esmentar que, just en les dates en què es publica l'article que estem comentant, a *La Revista Blanca* s'estava publicant per capítols *L'home i la terra* de Reclus, traducció d'Anselmo Lorenzo. I no és d'estranyar, perquè els noms que ens dona Montseny posen en evidència que la seva formació filosòfica provenia primordialment de la biblioteca del seu pare, Joan Montseny, tal com ella confessa en les converses publicades amb Agustí Pons (Pons, 1977: 33). Una simple ullada a la primera part de *La evolución de la filosofía en España*, de Montseny pare, ens ho confirma.

Però vinguin d'on li vinguin les influències, i siguin quines siguin aquestes, allò que primordialment ens està exposant Montseny amb aquest article és una concepció de la mateixa història de la filosofia. Una concepció consistent en una dialèctica entre homes lliures i savis assalariats. Els primers, busquen les eines intel·lectuals per portar el benestar, el progrés i la llibertat de la humanitat sencera, tasca que no està renyida amb una major expressió lírica de les seves idees. Els segons, en canvi, construeixen els seus sistemes per tal d'aturar aquest progrés, justificant amb les seves idees les desigualtats, les injustícies i els abusos que el poder ha perpetrat sempre. La fredor de llenguatge n'és un tret identitari.

D'aquesta guerra d'idees, el 1930 Montseny veu en Spengler el màxim defensor del bàndol dels homes lliures, «la única silueta de hombre libre [diu] que podemos oponer a Keyserling» (Montseny, 1930: 532). I si bé, com ella mateixa reconeix, Spengler no arriba a l'alçada d'un Guyau o d'un Reclus, Spengler no serveix «más interés que el de su dignidad humana» i, sobretot, les seves idees «no rehúyen ni niegan ninguna consecuencia revolucionaria» (Montseny, 1930: 534).

Però encara hi ha una altra raó que fa que Montseny senti atracció per l'obra de Spengler. A la seva famosa obra *Der Untergang des Abendlandes* (*La decadència d'Occidente*, traduïda al castellà, amb pròleg d'Ortega y Gasset, justament un any abans de l'article de Montseny), Spengler defensa una concepció determinista de la història humana, incloent-hi la de la filosofia. Montseny, confessa en l'article, creu en aquest fatalisme còsmic en la mesura que l'autèntica filosofia, la dels homes lliures, «sigue una trayectoria independiente de todo factor político y económico» (Montseny, 1930: 533). Perquè els savis assalariats, malgrat els seus esforços, no podran mai evitar el progrés del pensament humà, el qual té una traducció «en cambios

sociales, tendientes siempre a un mejoramiento de la especie, de su vida, de sus ideales» (Montseny, 1930: 533). Dit d'una altra manera: Spengler i el seu historicisme organicista són els garants que la revolució és virtualment inevitable.

LA TRAÏCIÓ: MONTSENY CONTRA SPENGLER I EL MESSIANISME

Desconeixem la incidència que van tenir les paraules de Montseny en el seu públic. Però el cert és que va ser ella mateixa qui les va voler esmenar amb la publicació d'un nou article poc després. Exactament vuit mesos després de la publicació del primer (15 de gener de 1931), apareixia a *La Revista Blanca* un nou article en què Montseny rectificava completament els elogis que havia fet a Spengler. La raó, la informació que li arriba sobre una sèrie de conferències fetes pel mateix Spengler en què el filòsof, en paraules de l'autora, efectua «la traición, la caída moral, la deserción más vergonzosa, más indignante y más miserable de la época» (Montseny, 1931: 379).

Com en el cas de Keyserling, Montseny no dona una referència exacta de les conferències de Spengler, a part de referir-se indirectament al seu contingut. Només especifica que la primera conferència va ser impartida a Hamburg (Montseny, 1931: 379). Sense poder trobar-ne rastre a la premsa històrica de l'època a Catalunya, hem hagut de fer un xic de recerca per poder identificar la conferència i comprendre a quina mena de traïció es refereix Montseny.

El resultat de la nostra recerca ens ha permès confirmar que Spengler efectivament va impartir una conferència important a Hamburg aquelles dates, i, a més, n'hem pogut esbrinar el títol, el dia exacte i el contingut. Consultant la correspondència personal de Spengler, trobem una carta a Roderich Schlubach del dia 12 de gener de 1930 en què es confirma la data i el títol d'una futura conferència a Hamburg. El títol que dona Spengler a la carta és *Deutschland in Gefahr (Alemanya en perill)*, programada per al dia 3 de febrer de 1930 (Spengler, 1966: 125). El títol i la ubicació d'aquesta conferència queden confirmats pel mateix Spengler en les paraules preliminars de seva l'obra *Jahre der Entscheidung (Anys decisius)*, publicada tres anys després, on explica

que «the present book arise out of a lecture: Germany in Danger, which I delivered at Hamburg» (Spengler, 2002: 154).²

Sorprenentment, doncs, la suposada traïció de Spengler s'hauria consumat quatre mesos abans de la publicació del primer article de Montseny, quan ella encara el lloava incondicionalment. Per aquesta raó, ens veiem obligats a pensar que a Montseny no li arriba la notícia que s'ha celebrat aquesta conferència com a mínim fins passada la primavera de 1930, després de la publicació del seu primer article. Tanmateix, el més possible és que no ho sabés fins ben poc abans de la redacció del segon article, perquè entre un i l'altre Montseny en publica alguns de temàtiques ben diferents, sense aprofitar l'ocasió per esmenar la seva opinió sobre Spengler.

Ara bé, què va dir Spengler en aquesta conferència que fes canviar d'opinió tan dràsticament Montseny? La millor manera de saber-ho és llegir els *Jahre der Entscheidung*, que són un desenvolupament posterior de les tesis principals de la conferència. El llibre consisteix en una anàlisi sociofilosòfica de la història dels països europeus i de com, en aquells moments, estan perdent perillósament la seva hegemonia mundial en favor dels nous poders emergents, especialment els del «poble de color», referint-se al continent asiàtic. Segons Spengler, la lluita de classes i la «lluita de races» (moviments anticolonials) s'han unit per lluitar contra la «raça blanca», posant en perill els valors identitaris europeus. Tanmateix, el centre d'interès de l'obra és Alemanya, per la qual demana, en aquests temps decisius, un acte d'autoafirmació de la «raça germànica» a l'estil del feixisme italià, per al qual només té elogis grandiloqüents, especialment per al seu líder, Mussolini. Sentint aquesta admiració, no és d'estranyar que l'obra acabi pronosticant l'arribada d'un nou líder que salvarà Alemanya (Spengler, 2002).

---

2 A *Jahre der Entscheidung* (1933), Spengler afirma que la conferència va ser impartida l'any 1929, i no el 1930, contradient la seva pròpia correspondència. Tanmateix, ens inclinem per la data donada a la correspondència (3 de febrer de 1930) per dues raons. La primera, perquè és més improbable un error d'aquesta mena en una correspondència que en un llibre, atesa la seva naturalesa pragmàtica i quotidiana. I la segona raó, perquè l'any 1930 s'apropa més a la publicació dels articles de Montseny.

Vist el contingut de l'obra, que va ser també el de la conferència *Deutschland in Gefahr* a l'Hamburg de 1930, no és d'estranyar la dura reacció de Montseny. Al seu article, l'autora requalifica Spengler de «mísero intelectual comentarista, conferenciante asalariado», desterrant-lo de capitanejar els homes lliures de la modernitat i reubicant-lo a la categoria dels savis assalariats. I no només això, sinó que proclama que «el filósofo, el escritor, el hombre con un prestigio moral en toda Europa, ha muerto, ha desaparecido por siempre más» (Montseny,1931: 380).

Concretament, Montseny retreu a Spengler quatre actituds del seu discurs: el racisme, l'europeisme, el nacionalisme i, per sobre de tots els altres, el messianisme. El primer, pel prejudici i l'absurd que suposa l'amenaça d'una guerra de races, quan en realitat el que hi ha són lluites del poder. El segon, perquè parteix de la superioritat moral d'Europa per sobre de la resta, fonament de l'eurocentrisme i el colonialisme. El tercer, pel mal ús que en fa Spengler, denunciant una situació d'alerta social amb què pretén justificar les seves postures antidemocràtiques. I és que el nacionalisme, en paraules profètiques de Montseny, «prepara una nueva hecatombe mundial, que comparada con la pasada guerra habrá sido probablemente un torneo galante» (Montseny, 1931: 379).

Però si contra alguna cosa carrega Montseny a l'article és contra el messianisme de Spengler. Per a Montseny, el messianisme modern, propi del feixisme (que pronostica i desitja l'arribada d'un home que salvi «la raça») no és res més que una «última manifestación del espíritu religioso, del principio de autoridad y de rapiña tradicional de los pueblos dados a la industria y el comercio». O, dit d'una altra manera, el messianisme és per a Montseny «el retorno al principio elemental de la Providencia» (Montseny,1931: 379).

Així doncs, Montseny sobretot denuncia que el determinisme organicista de Spengler, que ella va defensar a l'article anterior, ara s'ha convertit en un messianisme que obre la porta a les polítiques totalitàries. I això, denuncia Montseny, ho fa Spengler passant de contemplar la història de manera impersonal, com havia fet a *Der Untergang des Abendlandes*, a voler encarnar el destí dels pobles en una sola persona. Allò que en política equivaldria a passar dels moviments col·lectivitzadors a l'autoritarisme unipersonal. I Montseny no dubta en cap moment en quina persona deu estar pensant Spengler per salvar Alemanya: Hitler, el líder del partit nacionalsocialista.

A l'article del 1931, Montseny esmenta un munt de vegades la favorable recepció que els simpatitzants del nacionalsocialisme van fer del gir messiànic de la filosofia de Spengler. Concretament, Montseny fa referència a la simpatia que va despertar la conferència entre els socis de la *Patriotische Gesellschaft* (Lliga Patriòtica). Després d'una petita recerca, hem pogut saber que Montseny es refereix a una societat sense ànim de lucre fundada a Hamburg l'any 1765, que té per objectiu, encara avui, la promoció de les arts i la indústria a la ciutat. Als anys trenta del segle xx, la *Patriotische Gesellschaft* comptava amb un bon grapat de membres il·lustres, majoritàriament de l'alta burgesia alemanya. Sent així, no ens ha d'estranyar que l'entitat defensés en aquells moments una política conservadora, i, concretament, donés un obert suport al nacionalsocialisme. Estudis recentment publicats demostren la vinculació d'aquesta societat amb el partit de Hitler, a qui consideraven, com diu Montseny en l'article, «su hombre providencial» (Montseny, 1931: 379). Així, un estudi actual recull amb detall com l'any 1935, cinc anys després de la conferència de Spengler a Hamburg, la societat va dur a terme l'expulsió de tots els seus socis jueus (Roß, 2017).

I malgrat totes aquestes acusacions, Montseny, al llarg de tot l'article, mostra una actitud d'incredulitat davant el canvi de Spengler. No pot deixar de preguntar-se què és allò que ha fet canviar tan bruscament aquell Spengler que ella admirava. Un canvi que ella confessa que no entén i que amb decepció atribueix a «la degeneración moral causada por la guerra y la crisis universal del liberalismo que sufre el mundo, exangüe y desilusionado» (Montseny, 1931: 380).

Però el cert és que, en aquest punt, Montseny demostra tenir un coneixement parcial de l'obra de Spengler. I és que al final de la segona part de la *Der Untergang des Abendlandes*, Spengler ja parlava del concepte messiànic de «cesarisme», consistent en l'arribada imminent a Europa d'un període històric en què «todas las instituciones, aunque sean conservadas trabajosamente, carecen ya de sentido y peso. Lo único que significa algo es el poder personal que ejercen por sus capacidades el César o, en su lugar, un hombre apto» (Spengler, 1993: 504). Així doncs, segons ja escrivia Spengler l'any 1923:

[...] el final de la democracia y su conversión en cesarismo se manifiesta [...] en que desaparece el partido como forma general [...] y en su lugar aparece la política privada, la irreprimida voluntad de poder, que manifiestan unos pocos hombres de raza. (Spengler, 1993: 525)

El desenvolupament d'aquest concepte racial, anticapitalista i sobretot antidemocràtic està llargament treballat als últims capítols d'aquest llibre, i sembla sorprenent que persones tan perspicaces com Montseny no se n'adonessin. Però el cert és que Spengler va fer-se un lloc entre els intel·lectuals tant de dretes com d'esquerres d'aquells temps, fet que explicaria el seu èxit desbordant.

Justament, el final d'aquest èxit filosòfic de Spengler està directament lligat amb la traïció que denuncia Montseny, que no és sinó un exemple de les moltes persones que van viure, gairebé generacionalment, aquesta decepció amb Spengler. Els d'esquerres, per la vinculació explícita de Spengler amb el feixisme a partir d'aquestes dates. I els de dretes, especialment els feixistes, perquè malgrat allò que Spengler havia defensat a la conferència d'Hamburg, al llibre posterior que desenvolupava aquestes idees, *Jahre der Entscheidung*, criticava molt durament Hitler, tot mostrant-se en desacord amb la política de partit i les maneres com havia arribat al poder. Aquesta crítica, posterior a l'article de Montseny, va enemistar Spengler de per vida amb el nacionalsocialisme, que va iniciar una campanya de desprestigi contra ell encapçalada per Goebbels. A més a més, es té constància que Spengler va perdre varies amistats durant la Nit dels Ganivets Llargs de 1934, fet que el va acabar d'aïllar políticament. Tanmateix, sabem que fins a la seva mort (1936) va continuar escrivint amb el pseudònim «DiG», que correspon a les sigles del títol de la conferència d'Hamburg, *Deutschland in Gefahr*, fet que demostra fins a quin punt la considerava important.

BIBLIOGRAFIA

- (1930). «Ce que la femme a gagné et perdu par culture, travail, etc.». *El Diluvio*, p. 21.
- (1930). «Les conferències del comte Hermann Keyserling». *La Veu de Catalunya*, p. 10.
- (1930). «Gacetilla». *El Diluvio*, p. 18.
- (1930). «Hermann Keyserling: L'acció de les masses en la Societat Contemporània». *La Veu de Catalunya*, p. 7.
- (1930). «Graf Hermann van Keyserling». *Mirador*, p. 1.

- (1930). «Keyserling parla d'Espanya i d'Unamuno». *La veu de Catalunya*, p. 1.
- Balcells, Albert (2017). «El Conferencia Club d'Isabel Llorach i Carles Soldevila entre 1929 i 1936 i la seva reconstrucció a partir de 1949». *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 20, 41-69.
- Casassas, J. (coord.) (1999). «El Conferencia Club i el PEN Club de Catalunya». A: *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya*. Barcelona: Pòrtic, p. 267-68.
- Ferrater Mora, Josep (2009). «Hermann Keyserling». A: *Diccionario de Filosofía*. Barcelona: Ariel, p. 2010.
- Montseny, Frederica (15 maig 1930). «Spengler y Keyserling. Hombres libres y sabios asalariados». *La Revista Blanca*, 168, 532-534.
- (1931). «Spengler y el mesianismo». *La Revista Blanca*, 184, 379-81.
- Pons, Agustí (1977). *Converses amb Frederica Montseny*. Barcelona: Laia.
- Roß, Maris (2017). *Der Ausschuss der jüdischen Mitglieder 1935. Die Patriotische Gesellschaft im Nationalsozialismus*. Hamburg: Patriotische Gesellschaft.
- Sagarra, Josep Maria de (1930). «Unes hores amb el Comte de Keyserling». *Mirador*, p. 2.
- Soldevila, Carles (1930). «Ens arriba un hoste extraordinari». *La Publicitat*, p. 1.
- Spengler, Oswald (1966). *Spengler Letters. 1913-1936*. Londres: George Allen & Unwin LTD.
- (1993). *La decadencia de Occidente. Bosquejo de una morfología de la historia universal*. Madrid: Planeta-Agostini.
- (2002). *The Hour of Decision: Germany and World-Historical Evolution*. Honolulu: University Press of the Pacific.
- Torras, J. (13 abril 1996). «La Sala Mozart». *La Vanguardia*, p. 44.

ANARQUISME I/O ANARCOSINDICALISME EN L'OBRA DE FEDERICA MONTSENY

RAMON ALCOBERRO

Universitat Oberta de Catalunya

CONSIDERACIONS GENERALS A MANERA D'INTRODUCCIÓ

La teoria política és en ella mateixa un territori *fuzzy*, borrós, on les definicions resulten sovint instrumentals. Condicionades pels atzars històrics, pels interessos dels individus que en participen i per la canviant actitud dels grups davant els reptes socials i tecnològics, les teories polítiques sempre han estat difícils de catalogar i tendeixen a fugir de l'essencialisme. L'anarquisme, però, és una teoria «política» —per als seus seguidors «antipolítica», òbviament!— de caràcter substancialista, amb un nucli dur (la destrucció de l'Estat) que, com succeeix en totes les teories transformadores, es troba amb la dificultat d'encarar un canvi social que, per la seva mateixa naturalesa, resulta difícilment previsible. A més, pretén fer-ho des d'unes posicions teòriques de forta càrrega emocional, que sovint es conjuminen malament amb les necessitats tàctiques de l'acció. D'aquí que s'estableix sovint en l'anarquisme una contradicció insalvable entre l'àmbit dels principis (ideologia) i el de les realitzacions pràctiques. Acostar-se al pensament polític de Federica Montseny (1905-1994) és observar aquesta contradicció, pràcticament insalvable, entre teoria i pràctica de la política (o de l'antipolítica, si es vol). L'anarquisme en tant que teoria política es justifica més per allò que nega (amb alfa privativa) que per les seves propostes actives, sovint vagament moralitzants, i això té els seus límits conceptuals, sovint molt evidents.

Saber el que no es vol (i per què no es vol) pot resultar un principi de revolta i de mobilització molt significatiu, però no és gaire clar que

constitueixi un principi revolucionari. En tota teoria revolucionària hi té un paper decisiu la *kairós*, l'oportunitat dels grecs, sovint atzarosa. No hi ha revolució possible sense aplegar i mobilitzar, sovint per atzar, el descontentament col·lectiu que, més que de les mancances econòmiques, neix d'una ferida moral interna, covada lentament però fonda. D'ençà de Hegel se sap que la lluita pel reconeixement és un motor fonamental de la vida humana i que les revolucions neixen del no-reconeixement en forma de manca d'oportunitats, però també en forma de negació de la identitat per part d'un grup dominant. Les revolucions han resultat imparables sempre que la vergonya i la indignació moral col·lectives han estat més fortes que la por. «La sangre de los héroes y de los mártires» a què Federica apel·lava ja des del mateix 1931 (Montseny, 1979: 60) pesa molt. Potser massa. Aquesta qüestió em sembla bàsica a l'hora d'entendre la significació de l'anarquisme català, perquè el moviment anarquista ha estat un exemple molt significatiu del que significa la lluita pel reconeixement, on tràgicament la capacitat de negació ha pogut més que la capacitat de crear.

És molt revelador que, fins i tot en moments on podien condicionar l'acció de govern, la utopia del futur quasi angèlic interessés més al moviment anarquista que la gestió d'un present que consideraven del tot insalvable, i que judicaven bàsicament sobre paràmetres moralitzants. Els darrers anys de la seva vida, la mateixa Federica Montseny va observar com a «fenómeno curioso» que, mentre entre militants llibertaris d'altres contrades «la preocupación por las formas de organización de la Sociedad no acostumbraba a ser motivo de discusión [...], en España constantemente ello les preocupaba...» (Montseny, 1976: 24). En aquest sentit, l'anarquisme es podria titllar d'idealista, si en el context el concepte no resultés pejoratiu. Anant a la història, cal recordar que la lluita pel reconeixement fou el cavall de batalla fonamental de l'anarquisme al llarg de la major part de la seva història. Ja el I Congrés Obrer (19-26 de juny de 1870) que tingué lloc al Teatre Circ Barcelonès; amb noranta delegats —setanta-quatre dels quals catalans— de cent cinquanta societats obreres i trenta-nou poblacions, era presidit per una pancarta amb el lema «No más derechos sin deberes, no más deberes sin derechos». Retrospectivament, sembla clar que l'apoliticisme no sempre fou la millor manera d'aconseguir reconeixement, però es mantingué com a nucli de l'ortodòxia anarquista durant força més d'un segle. Com recorda Huertas Clavería, des de 1870:

Els internacionalistes bakuninistes raonaren que les llibertats democràtiques que podien dur els polítics eren una «farsa» perquè: a) els obrers votaven el que els deia l'amo o eren acomiadats; b) la llibertat de pensar era un frau si hom tenia en compte que treballaven 12 hores; c) per què volien llibertat d'imprensa si no sabien escriure?; d) encara més falsa trobaven la llibertat de comerç, ja que no tenien diners més que per a sobreviure. (Huertas Clavería, 1982: 49)

Anarquisme pur i anarcosindicalisme més instrumental tenen en comú aquesta recerca de reconeixement, però han tingut sovint un desenvolupament contradictori, i el paper dels principis teòrics ha impedit el desenvolupament eficaç de l'acció transformadora. En aquesta contradicció es pot entendre bona part de l'obra de Federica Montseny.

ANARQUISME I CATALANISME COM A FORMES DE RECONeixEMENT

Pel que fa al cas català, l'anarquisme no ha estat tan sols una ideologia política (versus «antipolítica»), sinó que inclou el que, a falta de millor paraula, caldria considerar un «ambient», o una «mentalitat», un conjunt d'estètica, ideologia, sentimentalitat, interessos i orientacions polítiques diverses i sovint contradictòries. La mateixa Montseny, absolutament contrària al que avui anomenariem «independentisme», escrivia a la *Solidaridad Obrera*, l'any 1937, que:

Cataluña ha sido, es y será un pueblo espiritualmente identificado con el anarquismo. Lo es por temperamento, porque lleva nuestras ideas en la masa de la sangre. Lo es por razón de sus reacciones íntimas [...]. Lo es por la aspiración recóndita de todas las almas. (Montseny, 1979: 273)

L'anarquisme català inclou un munt d'elements que van de la literatura i l'ateneïsmes fins a clubs de futbol, com el Júpiter del Poble Nou a Barcelona, estudiat per Fernández Ubiría (2020), i no s'entén sense aquesta pluralitat.

Així ho va percebre Lluís Nicolau d'Olwer (1888-1961), el gran humanista republicà, que va escriure: «Potser algun dia establirà hom un paral·lel entre el romanticisme de començaments del segle XIX i l'anarquisme que s'encavalla en el 1900», i aquesta és una intuïció que convé no perdre de vista. Ell mateix recorda de la seva joventut com:

Llegíem i discutíem —al pati de la Universitat, a la cerveseria Moritz o tot ramblejant— Emerson, Carlyle, Max Nordau, Spencer. *The Man against the State* era el nostre evangeli individualista; l'anarquisme seguia essent el darrer crit de la moda. Qui ens parlés de socialisme —el comunisme no es cotitzava encara— hauria tingut la mateixa sort que si ens proposava de fer l'exercici militar o de marcar el pas de l'oca dels regiments prussians. Adoràvem el déu-individu, execràvem el déu-Estat: érem lluny de sospitar que l'anarquisme pogués menar-nos al déu-comitè. (Nicolau, 1973:76)

Tot plegat pot semblar extraordinàriament fràgil a l'hora de constituir una política, sigui dit *en passant*. Però exemplifica fins a quin punt cal situar l'anarquisme com una mentalitat, més que no pas com una teoria política.

Com s'esdevé amb totes les mentalitats, l'anarquisme no es desenvolupa a través d'una història lineal, sinó que constitueix un corrent de fons que apareix i desapareix en diversos moments i, a més, és divers i reactiu. El pluralisme com a element constitutivament anarquista ha estat assenyalat ben sovint. Però en el cas català, la mentalitat i la cultura anarquistes tenen més de reactiu que de creació original. Que no hi hagi pensadors anarquistes, i tampoc marxistes, catalans (ni espanyols) prou originals, ni de primera línia, tot i que tant Catalunya com l'Estat espanyol han estat l'escenari de lluites socials sovint ferotges, és un fet sobre el qual convindria reflexionar.¹ Aquí convindria explicar la complexa relació entre anarquisme i catalanisme com una de les causes de les òbvies limitacions en l'eficàcia que han llastrat el desenvolupament, i eventualment l'èxit, d'ambdós moviments.

Potser no estaria de més recordar que catalanisme i anarquisme han caminat en paral·lel des de la Renaixença, però la dificultat d'elaborar-ne una síntesi —tal com ho intentaren més d'un cop des de l'acció política Martí Barrera o Lluís Companys— resultà dramàtica per als

---

1 Quan s'estudia, per exemple, el naturisme llibertari és òbvia la seva dependència cultural respecte a Alemanya, i la pedagogia anarquista catalana calca models francesos. Vegi's, per exemple, Jean-Louis Guareña (2019) pel que fa al nudisme i a la pornografia. Autors com Ferran Aisa (2006) han descrit un moviment cultural potent i ampli, però fins on sabem no hi ha resposta a la qüestió de la manca de models propis en el moviment llibertari local, més enllà d'apel·lacions genèriques a la dificultat de treballar en àmbits on la repressió policial era molt forta.

interessos de les classes populars. Un cop més el testimoni de Nicolau, al llibre esmentat, és molt clar:

Així, el romanticisme va infantar, d'una manera gairebé fatal, la nostra Renaixença literària, i aquesta Renaixença, tota idíl·lica i enyorosa, covava la revolta. També la protesta inconformista de la fi de segle marcava a casa nostra dos moviments diversos: l'un cridava «Visca l'anarquia!», l'altre «Visca Catalunya»... Germans siamesos que es desconeixien i potser s'odiaven, però que el grup de *L'Avenç*, amb Jaume Brossa, tractaria d'acostar. I per bé que els motivessin raons molt diferents, el sentiment i la conducta del proletariat àcrata i de la burgesia catalanista respecte a la policia, la Guàrdia Civil, l'exèrcit, els tribunals, eren si fa no fa els mateixos, perquè un i altra se sentien en guerra, si més no moral, contra l'Estat. Les coses no canviaren fins al moment en què el catalanisme cregué que no li calia destruir l'Estat perquè podia conquerir-lo. (Nicolau, 1973: 76)

Que tradicionalment el poder centralista espanyol ha intentat usar els radicalismes socials, i particularment l'anarquisme, contra un catalanisme de classes mitjanes és una obvietat i tota una costant històrica. Federica Montseny no s'està de recordar, en les seves converses amb Agustí Pons, com Moret va intentar que Federico Urales actués com a agent contra el catalanisme i ell ho rebutjà. El text té un punt colpidor per la seva franquesa, i em sembla que cal consignar-lo també per tal d'intentar comprendre com anava l'activitat política els darrers anys del XIX i a principis del XX:

I un dia, Moret el va cridar i li va dir:

Hombre, Urales, que lástima que esté usted ahí, perdiendo su tiempo. Ya ve usted como se ja portado su gente. Si usted quisiera, yo le encargaría una misión muy importante, para la cual no han de faltarle medios económicos ni nada. Se trata, simplemente, de ir a Cataluña y mirar de desbaratar toda esa agitación de los jóvenes nacionalistas, esos muchachos que todos están más o menos canalizados hacia ideas medio revolucionarias [...]. (Pons, 1977:45)²

---

2 Com és sabut, en negar-se Urales a actuar com a agent contra el catalanisme, aquesta feina la realitzà Alejandro Lerroux (1864-1949), però Urales sempre fou un personatge mal considerat dins la puresa llibertària, com explicà ell mateix (Urales, 1930:14).

La lectura de l'autobiografia d'Urales («Dentro del anarquismo, pocos de los que han publicado periódicos o han pronunciado discursos sienten simpatías por mí», Urales, 1930, I: 48) té un obvi to desolador.

L'ANARQUISME COM A IDEOLOGIA DE LA MISÈRIA

Quan es planteja la contradicció entre el que podria considerar-se una filosofia anarquista i una praxi sindicalista, sovint es recorda que l'anarquisme apareix en unes comunitats on el desenvolupament tecnològic era escàs i el pes de l'igualitarisme agrari era fort. Però el pes de la tradició agrària sobre la ideologia llibertària no ho explica tot. Resultaria del tot injust furgar en les limitacions intel·lectuals i polítiques de l'anarquisme català sense entendre qui és i com ha actuat l'àmbit dels seus adversaris polítics. Convindria no oblidar que l'anarquisme, com a moviment antipolític, s'ha trobat sempre amb la contradicció que implica el fet d'actuar en un context on les necessitats i els interessos dels diversos grups socials es dirimeixen políticament, i on els valors morals resulten secundaris, per dir-ho suaument, davant les exigències de la gestió quotidiana que no entén de grans paraules. En el cas concret de l'Estat espanyol, l'anarquisme ha estat bàsicament l'expressió de les classes populars i de grups intel·lectuals radicalitzats situats en la dinàmica del que Paul Preston (2019), en un llibre de referència, on per cert, no apareix el nom de Federica Montseny, ha anomenat «un poble traït».

L'anarquisme, tant pel bo (el programa d'educació obrera, els Ateneus, etc.) com pel sinistre (els assassinats a l'Arrabassada, la corrupció de tants dels seus líders), és una de les diverses expressions que va prendre el crit d'un país sotmès a dimissió de les elits, corrupció institucionalitzada, incompetència política i divisió social cròniques. La CNT en el seu conjunt, i Federica Montseny com a intel·lectual anarquista, expressen d'una manera molt clara la contradicció insuperable que s'estableix entre l'àmbit dels principis abstractes i el de la praxi concreta. La bona consciència impotent —un tema molt ben conegut en l'idealisme alemany i en el romanticisme del xix— s'encarnen en el cenetisme i en el moviment llibertari en general, com després ho han fet en tants altres moviments polítics catalans, d'una manera sovint tan cruel que mereixeria millor reflexió històrica.

A l'anarquisme català li ha costat molt entendre que la ingenuïtat en política no tan sols és un error, sinó que mata molt i es paga cara durant generacions.

És cert, com recull a les seves memòries de guerra el comissari de Propaganda de la Generalitat, *Met* Miravittles, que la CNT era: «el refugi de tots els rebels, de tots els fora de la llei que preconitzaven la destrucció de l'Estat, la desaparició de les classes i la destrucció de tots els elements coercitius del poder públic» (Miravittles, 2015: 111). Però a l'altra banda no hi havia tampoc gaire res digne d'una especial menció per confrontar, perquè l'Estat espanyol poc o res podia oferir que no fos repressió i endarreriment. Si els romàntics alemanys tenien al davant l'astúcia política d'un Estat bastit per Frederic el Gran, el marc mental de l'anarquisme era molt més simple. De fet, es basava en el rebuig a la monarquia tavernària i «garbancera» de la Restauració descrita per Pérez Galdós. Viure en àmbits viciats per la corrupció i el miserabilisme —i això inclou també la misèria dels opressors— difícilment permet crear un marc teòric i conceptual que no traspuï les limitacions que l'han fet néixer.

Algun text de *Mis primeros cuarenta años* de Federica Montseny pot ajudar a entendre, per via d'anècdota, quin marc mental era el de la censura espanyola i el dels curiosos revolucionaris de l'època. L'autora explica, per posar un exemple, la curiosa relació entre Federico Urales i el censor militar que havia de revisar els textos de *La Revista Blanca*, en aquests termes:

Los militares españoles, por lo menos entonces, por sobre de ser ignorantes, cobraban bajos sueldos. Mi padre iba personalmente a llevar cada semana las pruebas de la revista a Capitanía General, al servicio de la censura militar [...]. Pronto se hizo amigo de uno de los censores, el capitán Porras, que, en más de una ocasión, apuradillo de fondos le pedía cinco duros. Cinco duros que mi padre le daba seguro de que no le serían devueltos. La relación con Porras llegó a tal grado de confianza, que incluso alguna vez tuvimos el sello de censura en nuestras manos, censurando, para hacer quedar bien a Porras, ciertos textos puestos adrede para ello. (Montseny, 1987: 40-41)

No ens hi estendrem més, però ens sembla que per situar la biografia política de l'anarquisme espanyol, la misèria és una dada bàsica. I amb la misèria van de la mà el paternalisme i la demagògia, perquè quan no

s'estableix un marc de justícia política, la temptació és la caritat per una banda (abundosament defensada per tota mena de pensadors catòlics, des del pare Claret) i la violència física per l'altra. Certament, una de les gran qüestions que algun dia haurà de resoldre la historiografia nostrada és la curiosa tendència catalana a l'excés de retòrica política, que contrasta amb la més absoluta ineficiència administrativa i amb la manca de gestió. Aquesta constant del país pertany més a l'àmbit de la psicologia política que al de la filosofia o al de la història El radicalisme teòric i la necessitat tàctica del reformisme conviuen malament en l'organització, i també en l'obra de Federica, ja sigui com a intel·lectual o com a dona d'acció. A Federica sempre li va agradar la qualificació excessiva, i així, per exemple, ella era *La Indomable* i a les seves memòries no s'està d'evocar que era «la mujer que habla», quan «una mujer que hablase, en la Andalucía de aquellos años, algo tan inaudito que por lo visto merecía la pena salir a verla, como si tratase de un fenómeno circense» (Montseny, 1978: 68). Cosa diferent seria establir què ha quedat d'aquells ideals en la societat catalana al cap dels anys, i quina fou l'eficàcia d'una retòrica que acabà en guerra civil i postguerra interminable.

EN LES LIMITACIONS DEL SINDICALISME

En aquest context, el problema de Federica Montseny és que si la seva estètica i la seva retòrica eren anarquistes, la seva praxi fou bàsicament anarcosindicalista, en el que això té d'acceptació, més o menys forçada, d'un marc possibilista. Agustí Pons ho ha explicat a *Crònica al marge*, al fil de la lectura de la biografia que Susana Tavera va dedicar a Federica Montseny:

En aquesta biografia queda clar que la Montseny va conspirar contra la República des de l'endemà mateix del 14 d'abril i que va donar aixopluc, intel·lectual i material, també des del primer moment republicà als homes de la FAI: Garcia Oliver, Durruti i companyia. En el moment de la revolució, i com molt bé explica Garcia Oliver a les seves memòries, la Indomable es va fer enrere i va deixar amb el cul enlaire —i perdoneu l'expressió— a aquells que, seguint allò que ella havia dit i repetit fins aleshores estaven decidits a «ir a por todas». En aquest punt, la Montseny es va comportar tal com farien als anys cinquanta i seixanta molts dels intel·lectuals marxistes de l'Europa Occidental: va predicar una

doctrina que no estava disposada a viure en carn pròpia. (Pons, 2019: 93-94)

«Ir a por todas» es va revelar un programa polític poc fiable. Els historiadors de l'anarquisme acostumen a passar per alt que no tots els afiliats a les organitzacions anarquistes eren, sense més, llibertaris. És obvi que la majoria dels afiliats a la Confederació mai no van ser anarquistes, sinó obrers (i fins i tot membres de les classes mitjanes, molt particularment mestres d'escola) que provenien de la tradició federal i, sobretot, del lerrouxisme, amb la seva barreja de retòrica tronada i de cinisme polític. El grup sobre el qual es va fonamentar la mínima organització pròpia de Federica en els anys previs a la Guerra Civil, al barri barceloní del Clot, era una barreja curiosa d'exlerrouxistes i de llibertaris, tan units per allò que detestaven (el catalanisme conservador sardanista i l'escola de jesuïtes que hi havia al barri, dos cops cremada durant la Setmana Tràgica i durant la Guerra Civil), com per les seves reivindicacions sindicals.³ Tampoc no convé oblidar que en la tradició llibertària abunden els aspectes sòrdids que va analitzar Vázquez Osuna (2015) en un llibre imprescindible per entendre el context de la flamarada social i política llibertària, no tan pura i innocent com la que descriuen les novel·les romàntiques, per no dir-ne fulletonesques, de *La Revista Blanca*. En definitiva, la teoria política de Federica Montseny pertany a la tradició anarquista, però la seva praxi no podia ser-ho per raons de pura consistència. Les revolucions es veuen sempre sotmeses a la contradicció entre la seva retòrica inevitablement maximalista i la seva praxi necessàriament possibilista. A la revolució anarquista també li va passar.

Són prou conegudes les paraules del regeneracionista Rafael Altamira (1866-1951) a *Psicología del pueblo español* (1902):

Se han hecho en España revoluciones por la libertad, por los derechos individuales, por la ley de Ayuntamientos, por la República, por la Monarquía. Está bien. No fueron inútiles ni

---

3 És important assenyalar el paper del barri barceloní del Clot, on les entitats catòliques i els lerrouxistes-llibertaris s'enfrontaren a través d'una espessa xarxa d'associacions veïnals del 1900 fins als anys republicans, com un microcosmos de les tensions socials de l'època. Per a la visió catòlica, vegi's Puig i Jofra (2000).

infructuosas. Pero hasta que no se hagan igualmente y con el mismo entusiasmo y empuje por la enseñanza, por los ferrocarriles, por la distribución y el cultivo de las tierras, por la administración de la justicia, por la regulación del trabajo manual, por la impiedad con la que productores e intermediarios explotan las necesidades humanas [...] perderemos el tiempo tal vez en la persecución de fantasmas que nada sustancial pueden ofrecernos en fin de cuentas, y seguramente (aunque algo pudieran darnos) porque en ello habremos gastado todas nuestras energías y consumido los momentos oportunos de la ocasión presente, que no cabe recuperar. (Altamira, 1977: 151)

Un tret que complica extraordinàriament la comprensió i la valoració de Federica Montseny és l'extraordinària ambigüïtat conceptual de les seves propostes, que tot i mantenir una retòrica de flamarada, en realitat no van passar més enllà d'un reformisme polític que, si les circumstàncies haguessin anat d'una altra manera, quasi es podria considerar socialdemòcrata. L'anarquisme en tant que corrent del pensament polític s'ha dividit tradicionalment en tres branques: l'anarquisme revolucionari, que prové de Bakunin i Kropotkin, també anomenat «anarcocomunisme», l'anarquisme ètic (Godwin, Proudhon, Tucker) i l'anarquisme religiós (Tolstoi). Temes com autogestió, acció directa, ajuda mútua (suport) es valoren de forma molt diferent en aquestes tres branques, tot i que hi ha un cert «aire de família» entre elles que bàsicament es pot veure en el fet de declarar-se antiautoritàries, i de defensar l'autogestió i la democràcia de base.

Si l'anarquisme com a teoria política és difícil de definir, encara ho és més si ens acostem al seu vessant filosòfic. L'anarquisme individualista desconfia de qualsevol revolució política i opta per una transformació moral o espiritual —cosa que permet vincular-lo a antigues tradicions cristianes i càtares. Posant l'accent en l'educació de la humanitat, aquesta línia, que tindria com a referent intel·lectual Tolstoi i Reclus, sembla la més òbvia quan es busquen els antecedents intel·lectuals de Federica Montseny i, molt especialment del seu pare, que sembla haver estat l'inspirador a l'ombra de la carrera política i literària de la filla. Quan es llegeixen les evocacions de *Mis primeros cuarenta años*, és difícil no copsar en el període formatiu de la Montseny aquest ressò cultural. El seus records de la casa a Madrid, de la granja de conills, etc., retratats quasi amb les característiques dels *locus amoenus* de la tradició clàssica, tenen un aire d'anarquisme ètic, herència intel·lectual

de Tolstoi, perfectament obvi. Tal com ella la descriu, la lluita del seu pare contra la família Soria per la propietat de la seva caseta a Madrid és una variant de la pugna moral més tradicional entre el bé i el mal i del tema del just sofrent, un lloc comú de la tradició cristiana.

No cal entrar ara en el que és gairebé una obvietat: l'aspecte mil·lenarista de les tradicions llibertàries acosta el pensament anarquista, vulguis que no, a la tradició cristiana-paulina (la dels qui han vist «un nou cel i una nova terra») d'una manera més profunda del que sembla, per molt menjacapellans i anticlerical que hagi estat la seva praxi.⁴ Que aquesta idea de la «nova terra» sigui una de les constants dels moviments utòpics i de l'anarquisme no hauria de passar-se per alt quan s'analitza el pensament de Federica Montseny, encara que això pugui no agradar a alguns exegetes. Per situar el pensament anarquista com a element cultural i moral, convindria analitzar la contradicció entre el que s'ha anomenat «anarcotestorinisme» purista «que invita a concluir que nada ha cambiado en los últimos cien años» (Taibo, 2019: 21) i les pràctiques reformistes del sindicalisme. En el món anarquista, seguint una distinció proposada, sembla, per Joseph Déjacque (1858), s'acostuma a usar l'etiqueta d'«anarquisme» per referir-se al rebuig del poder i la de «llibertari» per fer esment de l'acció positiva (alliberadora) la lluita política i social. Acceptant aquesta convenció del vocabulari, es podria dir que l'origen de la posició intel·lectual de Federica Montseny és més aviat «anarquista», per tradició familiar, que i la seva acció política va ser bàsicament «llibertària». Però hi ha un munt d'indicis que porten a pensar que Federica fou, en l'ambient de la política de les dècades de 1920-1930, poc més que com «la nena dels Montseny», per usar una expressió desqualificadora molt típica de l'època, que recull Abad de Santillán en textos prou coneguts i imprescindibles per a la reconstrucció del període (Abad, 1977, 2018).

La descripció de l'anarquisme que Montseny fa en una conferència en els primers mesos republicans (*Definición del anarquismo. Trabajo*

---

4 És simptomàtica la relació que al final de la seva vida tingué Federica Montseny amb mossèn Dalmau (1926-2018), el capellà de Gallifa, tot i que òbviament això no implicava cap mena de conversió. Com ho és la que establiren a Madrid Dolores Ibarruri, *Pasionaria*, amb el jesuïta *padre Llanos* (1906-1992). En tots dos casos, cal constatar-ho, són els sacerdots que s'acosten a elles i no al revés.

leído en la inauguración del Ateneo Libertario del Clot, 1 d'agost de 1931) està simplement farcida de tòpics:

El anarquismo, ideal sin límite, ideal que abre al hombre las puertas del mañana, infinitamente ideal, que no se cierra dentro del círculo de un programa, dentro de una tabla de reivindicaciones, puede definirse así. Es un ideal que dice al hombre: «Eres libre». Por el solo hecho de ser hombre nadie tiene derecho a extender tu mano sobre ti. Ninguna fuerza por encima de tu fuerza. Eres tú el señor y el dios de ti mismo. (Montseny: 1979, 63)

En el «todo es de todos» que trobem en la conferència esmentada, és difícil no veure-hi una gran dosi d'ingenuïtat (si som ben pensats) o de demagògia (si malpensem).

En la presentació de l'anarquisme que fa Montseny, trobem pràcticament tan sols el ressò d'idees que venien del segle XIX. Per dir-ho com Ferran Aisa: Proudhon havia escrit, a *La idea general de la Revolució*, que:

[...] ser governat significa ésser observat, inspeccionat, espiat, dirigit, legislat, regulat, inscrit, adoctrinat, sermonejat, controlat, mesurat, sospesat, censurat i instruït per homes que no tenen el dret, els coneixements, ni les virtuts necessàries per a aquesta funció. Ésser governat significa, amb motiu de cada operació, transacció o moviment ésser anotat, registrat, controlat, gravat, segellat, mesurat, avaluat, sospesat, patentat, augmentat, obstaculitzat, reformat, castigat i detingut. És amb el pretext de l'interès general, ésser aclaparat, disciplinat, posat en rescat, explotat, monopolitzat, extorsionat, oprimat, falsejat i desvalisat. Per a ésser després, a la mínima protesta, reprimit, multat, objecte d'abusos, esperonat, seguit, intimidat a veus, colpejat, desarmat, estrangulat a garrot vil, empresonat, afusellat, jutjat, condemnat, deportat, flagel·lat, venut, traït i, per últim, sotmès a escarni, ridiculitzat, insultat i deshonorat. Això és el govern, això és la justícia i això és la moralitat. (Aisa, 2006:17-18)

Aquestes tesis són les que marquen, en general, el pensament de Montseny al llarg de tota la seva vida, sense variació apreciable. Encara en el primer text publicat legalment per Montseny en el postfranquisme, la definició d'anarquisme recull trets clarament derivats dels models culturals dominants a mitjan segle XIX.

Per a ella, l'anarquisme sempre fou:

[...] una doctrina social basada en la libertad del hombre, en el pacto o libre acuerdo de éste con sus semejantes y en la organización de una Sociedad en la que no deben existir clases ni intereses privados, ni leyes coercitivas de ninguna especie. (Montseny, 1976: 8)

El que vindria a proposar Federica Montseny té el punt d'ingenuïtat i d'idealisme profètic dels clàssics del XIX. Però no sembla que Montseny sigui mai capaç de superar un llenguatge bàsicament emotivista i subjectivista, sense donar-li més potència conceptual. Miravittles resumeix en una frase el fracàs dels moviments polítics durant la Guerra Civil: «La classe mitjana, la pagesia i alguns sectors importants de la classe obrera van refusar les reformes i es van allunyar espiritualment de la revolució» (Miravittles, 2015: 115), i aquest fou el drama no tan sols de Federica Montseny i de la seva generació, sinó de tot un país. Ni la retòrica revolucionària, ni els intents de reformisme sindicalista van trobar el seu lloc en un drama colossal.

BIBLIOGRAFIA

- Abad de Santillán, Diego (1977). *Memorias 1897-1936*. Barcelona: Planeta.
- (2018). *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*. Sevilla: Almuzara, 1940. 1a ed.
- Aisa, Ferran (2006). *La cultura anarquista a Catalunya*. Barcelona: Edicions del 1984.
- Altamira, Rafael (1977). *Psicología del pueblo español* [1a ed.: 1902]. Madrid: Ed. Biblioteca Nueva.
- Fernández Ubiría, Miguel (2020). *Fútbol y anarquismo*. Madrid: Libros de la Catarata.
- Guareña, Jean-Louis (2019). *El sardanista pornógrafo. Joan Sacho Farrerons (1887-1957). La Imprenta Layetana y la edición erótica en Barcelona en los años veinte y treinta del siglo xx*. Sevilla: Ed. Renacimiento.
- Huertas Clavería, Josep M. (1982). *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer, 1840-1975*. Barcelona: Ed. L'Avenç.
- Miravittles, Jaume (2015). *Veritats sobre la Guerra Civil espanyola*. Barcelona: Ed. Base.

- Montseny, Federica (1976). *¿Qué es el anarquismo?* Barcelona: Ed. La Gaia Ciència.
- (1979). *Escrits polítics* [antologia a cura de Pere Gabriel]. Barcelona: Ed. La Gaia Ciència.
- (1987). *Mis primeros cuarenta años*. Barcelona: Ed. Plaza y Janés.
- Nicolau d'Olwer, Lluís (1973). *Caliu. Records de mestres i amics – Manuel Raventós. Notes per a un assaig biogràfic*. Barcelona: Ed. Selecta. 2a ed.
- Pons, Agustí (1977). *Converses amb Federica Montseny*. Barcelona: Ed. Laia.
- (2019). *Crònica al marge*. Barcelona: Ed. Comanegra.
- Preston, Paul (2019). *Un poble traït. Corrupció, incompetència política i divisió social. Espanya des del 1876 fins a l'actualitat*. Barcelona: Ed. Base.
- Puig i Jofra, Enric (2000). *L'Escola del Clot: Cent anys educant i aprenent* [edició de l'autor en commemoració del primer centenari de l'Escola Tècnica Professional del Clot].
- Taibo, Carlos (2019). *Anarquistas y libertarios de aquí y de ahora*. Madrid: Ed. Libros de la Catarata.
- Urales, Federico (1930). *Mi vida*. Barcelona: Ed. Revista Blanca. 3 vol..
- Vázquez Osuna, Federico (2015). *Anarquistes i baixos fons. Poder i criminalitat a Catalunya (1931-1944)*. Barcelona: Ed. L'Avenç.

FEDERICA MONTSENY, UNA ANARQUISTA INDOMABLE

SUSANNA TAVERA

Catedràtica emèrita
Universitat de Barcelona

Quan a Federica Montseny (1905-1994) li preguntaven quin era el seu ofici, acostumava a contestar que era, i sempre havia estat, el de periodista. Aquesta imatge la continuava mantenint a les seves memòries que, en una veritable mostra de confiat optimisme vital, titulà *Mis primeros cuarenta años* tan sols set anys abans de morir. És clar que encara esperava escriure les dels seus segons quaranta anys. Tampoc no és estrany que, tan cofoia com sempre, Federica Montseny s'atribuís l'ofici de periodista: era assumir l'herència dels seus pares, Joan Montseny i Carret (1864-1942), conegut com a Federico Urales, i Teresa Mañé i Miravet (1865-1939), coneguda pel pseudònim Soledad Gustavo, tots dos afamats periodistes anarquistes i, en un sentit més acurat amb el llenguatge de llavors, afamats publicistes de l'anarquisme militant. Atribuir-se l'etiqueta d'*exministra anarquista* hauria estat molt més complicat, per més que la seva cartera havia estat de marcat caràcter social, el Ministeri de Sanitat i Assistència Social, i que aquesta responsabilitat política hagués estat assumida en el marc del governamentalisme a fi de dirigir els guanyos de la revolució anarquista de guerra. En efecte, es miri des d'on es miri, ser ministra i ser anarquista encara avui constitueix un clar oxímoron o contradicció ideològica per a les diverses i variades formes de militància anarquista, dintre i fora d'Espanya.

PARE I MARE: INFLUÈNCIA O REACCIÓ FILIAL

Com veurem, no cal referir-se a la gestió de Federica Montseny al segon Govern de Largo Caballero de la Guerra Civil espanyola per adonar-se que la biografia de la «nena» (acostumaven a dir-li així els anarquistes més propers als seus pares) reuneix característiques sobresortints del moviment llibertari d'arreu, i que ella va voler definir-les proactivament quan tenia pel volts dels vint anys amb *La Indomable*, el títol d'una de les seves novel·letes de joventut, publicada el 1928 i reeditada el 1930, el 1931 el 1938 i el 1952, aquest darrer cop a l'exili ja, i a la qual farem referència més endavant en aquest mateix treball. La «nena» havia estat educada pels seus pares al bell mig d'un grup d'anarquistes que, constituït en grup d'afinitat anarquista, es dedicava a la propaganda escrita des de la plataforma editorial creada a l'entorn de *La Revista Blanca* el 1898 a Madrid i després del 1923 editada a Barcelona. Així doncs, quan va néixer Federica el 1905, els seus pares tenien ja una filla de paper i la «nena» tenia una germana gran, de paper, que, a més a més, portava el nom d'una germana morta abans del seu naixement. *La Revista Blanca*, la seva germana de paper, no era l'òrgan de la Generació del 98 com de vegades s'ha pretès, però sí que era un producte especialment significatiu des de molts punts de vista i, sobretot, per comparació amb altres importants revistes anarquistes del moment.

Nuestro título es por sí solo un programa: de conformidad con él queremos recoger, condensar, metodizar cuanto se sabe acerca de las relaciones humanas para fortalecer el criterio emancipador y dar a la voluntad la energía que únicamente se obtiene por la posesión de la verdad [...]. Queremos [...] la igualdad como elemento esencialmente constitutivo de la sociedad, y que cuanto existe como bienes naturales, y cuanto se ha formado por la observación, el estudio y la inteligencia humana, constituya un patrimonio universal, puesto sin limitación, ni exclusión, ni preferencia de ninguna clase a disposición de todos y cada uno de los individuos de la especie humana. (Citat a Castellanos, 1976: 22-23)

A més a més i per si fos poc, *La Revista Blanca* i els Urales-Gustavo sempre s'havien vinculat a *La Revue Blanche* (1889-1903), que feien a París els germans Alexandre, Thadée i Louis-Alfred Natanson, i actuava com a portaveu de la Lliga dels Drets de l'Home tot aplegant entorn seu els sectors burgesos il·lustrats i més progressistes de la *Belle Époque* francesa. Amb *La Revue Blanche* compartien, els pares de

Federica, el convenciment que la cultura i l'educació eren elements clau per a la promoció social dels menys afavorits. I aquests referents no eren de nyigui-nyogui: els Natanson i els seus amics havien participat en el violent esclat de la consciència social francesa de finals de segle i la seva revista fins i tot havia estat considerada com l'«òrgan del moment *dreyfusard*», com anys més tard recordaria Misia Godebska, llavors muller de Thadée Natanson i una dona de dilatada trajectòria vital (nascuda a Sant Petersburg, filla d'una família d'ascendència polonesa, més tard seria la dona del famós pintor català Josep Maria Sert).

Tot plegat, una motxilla ben feixuga per a una noia joveneta que, a més a més, no era guapa ni es deia Blanca. Com és lògic suposar, Federica Montseny ho va resoldre tot pel costat de la rebel·lia proactiva i escrivint per a un públic que potser reia davant el que podem interpretar com les «botifarres» que una noieta de tot just vint-i-un anys ja feia al seu pare, Federico Urales, a qui a més a més, els sindicalistes no estimaven gaire i tampoc no ho feien aquells sectors anarquistes que li havien tret allò de l'«emperador del Guinardó» a mitges com a reivindicació llibertària enfront d'Alejandro Lerroux, el del Paral·lel, però també pels fums que acostumava a gastar quan apareixia pels locals de la CNT al carrer Mercaders. Com és evident, les respostes a la influència paterna són possibles però no improbables i, si de cas, apunta a la reivindicació que la mateixa Federica Montseny sempre va fer de la seva mare, qui veia com una militant de «més cultura» i, sobretot, d'una sobresortint dedicació a les tasques editorials de la família.

La colaboración entre mis padres fue siempre tan íntima y tan perfecta, que, si mi madre no tenía tiempo de escribir, una cosa, mi padre lo hacía por ella, después de haber cambiado impresiones sobre las líneas generales. Otras veces era mi madre, la que, corrigiendo textos de mi padre —mi padre era el genio creador, pero mi madre tenía más cultura— rehacía párrafos o páginas enteras. (Urales, 1926: 4)

En nombroses ocasions però molt especialment a «Las vestales del anarquismo», un article dedicat a Teresa Claramunt, Francisca Saperas i Cayetana Griñó, totes tres amigues i companyes militants de Soledad Gustavo, la seva mare, va deixar clar Federica Montseny aquesta admiració: era Teresa Mañé o Soledad Gustavo qui feia realitat idees

inconcluses del seu pare. Però, a més, era ella qui portava els comptes de *La Revista Blanca* i de la resta d'edicions que feia la seva família, era ella qui es cuidava de les traduccions, era ella qui controlava les entregues d'originals i, finalment, era ella qui junt amb les seves amigues organitzava la distribució dels paquets.

A totes aquestes realitats familiars i militants va saber fer front Federica Montseny, amb energia ideològica i amb aquella afirmació personal tan sòlida que la portà de l'emancipació rebel a l'humanisme anarquista que exterioritzaven els seus primers escrits novel·lístics i periodístics, tot i que no havia anat mai a escola. La seva mare s'ocupà de la seva educació i sols freqüentà, suposem que d'adolescent o molt joveneta encara, l'Acadèmia Cots del Portal de l'Àngel de Barcelona, on estudià secretariat com tantes altres noietes que desitjaven trobar feina com a oficinistes —la forma de treball femení remunerat que era la gran innovació als «feliços anys vint» del període d'entreguerres. I, com que ja hem vist que Soledad Gustavo es cuidava també de les nombroses traduccions i de la selecció dels originals que nombrosos lletraferits i militants autodidactes els adreçaven per a *La Revista Blanca*, no és difícil imaginar una joveníssima Federica tafanejant enmig de tant paper. Amb el seu pare acostumava a freqüentar la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, al carrer Canuda: Joan Montseny hi figura a la secció de literatura, amb baixa el 1931 (llibre de registre AB/AS16), i ella podia escollir lectures dins la nodrida oferta que aquesta institució custodiava. Molt jove encara, Federica Montseny tenia ja una sòlida formació que, sols en part, podríem anomenar llibresca. Era la conseqüència de l'estímul matern i patern; el mateix moviment llibertari, els companys i les companyes àcrates, en dilatades sessions de discussió i debat, junt al temperament de la mateixa Federica, completaren el procés.

QUE LLEGIR NO ET FACI PERDRE ESCRIURE

Federica Montseny havia llegit molt i, malgrat que és difícil enumerar quins títols i quins autors o autores s'havia empassat ja amb tota naturalitat abans de començar a escriure, és ella mateixa qui ens ha deixat nombroses indicacions dels que havien participat en l'estructuració interna de les seves idees. Però, com que el que indagarem aquí ja ho hem dit, a continuació sols ens preguntarem

per les seves lectures sobre el tema «dona» que superen el llinard de la mera i hipotètica suposició. Unes eren feministes, altres no; unes eren anarquistes, altres una mica menys; però totes van influir en l'humanisme alliberador i rebel, individualista i àcrata que Federica Montseny resumí en aquella proclama que encapçalà un dels seus articles de joventut: «¿Feminismo? ¡Jamás! ¡Humanismo siempre!». Segons ella mateixa afegí:

Entre los muchos equívocos a desvanecer, hay [sic] el del sexo. Nosotros jamás hemos sido feministas, porque consideramos que la mujer debe tener los mismos derechos que el hombre y que, como el hombre, posee las mismas parecidas [sic] cualidades y los mismos semejantes [sic] defectos. (Montseny, 1924a: 12 i s.)

Cal afegir que, tot i aquesta insistència, la reivindicació de drets igualitaris entre dones i homes eren i són, sens dubte, sòlides reclamacions feministes: possiblement, feministes abans del feminisme comunament acceptat com a tal.

Amb poc més de vint anys, des del juny de 1923, Federica Montseny ja escrivia per a *La Revista Blanca* articles sobre cultura i literatura o sobre anarquisme. Però especialment sobre el tema «dona». En efecte, el 1923 edità un primerenc article sobre el feminisme internacional (Montseny, 1923a) i, a la tardor del 1924, un segon sobre les dones turques i el règim republicà de Kemal Atatürk, l'anomenat «pare dels turcs» i encara altres (Montseny, 1924b; Montseny, 1924c). En aquests, com en altres del mateix moment, defensà el que sempre, llavors i després, resumiria les seves visions normatives sobre el protagonisme femení en els àmbits públics i, especialment en la política i els moviments socials: a les dones els corresponia lluitar per l'emancipació del conjunt social i no pas per la de la seva individualitat de gènere. En efecte, la guerra d'independència turca havia bastit una situació que per a les otomanes constituïa un pas enllà i, segons Federica Montseny, fins i tot més avançada que la de les dones occidentals. Però aquestes millores també eren, segons Federica Montseny, insuficients i incompletes.

La mujer turca de nuestros días no tiene ya el más mínimo punto de contacto con la de diez años atrás [...]. Y aún lo más simpático de este movimiento, como el de las mujeres rusas del pasado siglo, consiste en que no es exclusivamente feminista. Esas asociaciones, más importantes de lo que a simple vista parece, no se limitan a

conquistar para la mujer turca las exiguas libertades de la mujer europea, ni las también escasas a que aspira el feminismo en Occidente [...]. Porque hay que pensar en el estado de la mujer turca antes de la guerra, y hasta dos años atrás, para comprender la magnitud de su esfuerzo y el prodigioso poder de adaptación y revolucionarismo de su intelecto, que bruscamente y sin términos medios, salta de la esclavitud resignada y del embrutecimiento secular a una acción activa [sic] y rebelde y a una amplia tendencia de universalismo tolerante y modernísimo que desgraciadamente no tienen las mujeres occidentales. (Montseny, 1923c)

Però, no tot varen ser articles d'actualitat. Federica Montseny també va donar a la impremta un conjunt de novel·les primerenques —*La Victoria* (1925), *El hijo de Clara* (1927) i *La Indomable* (1928)— que, de fet, varen ser les més llargues que va escriure mai i que varen aparèixer totes tres amb el segell de les publicacions de la Biblioteca de la Revista Blanca, l'editorial familiar. Totes tres compartien un acusat i proactiu desig de projectes juvenils per a tota una vida futura i dels quals Federica Montseny encara en parlava a l'exili. Més tard, a partir de 1925, publicà més de quaranta novel·letes curtes a *La Novela Ideal* (1923-1936), la primera col·lecció de relats curts que els seus pares publicaren junt amb *La Novela Libre* (1923-1936), també a l'editorial familiar. Aquesta darrera, *La Novela Libre*, no va assolir la mateixa longevitat que *La Novela Ideal*, ja que aquesta darrera va encapçalar, junt amb *El Cuento Semanal*, d'Eduardo Zamacois, les vendes de relats curts a tota Espanya.

En altres ocasions he defensat que *La Victoria*, *El hijo de Clara* i *La Indomable* volien ser resums imaginaris de la «voluntat», la «il·lusió», les «esperances» o els «desitjos» de la seva autora (Montseny, 1928). Com veurem, Clara, la protagonista de *La Victoria*, podia funcionar com a estereotip d'emancipació per a les dones modernes dels anys vint i trenta del segle xx: «culta, franca, equilibrada i alegre»; feia classes i conferències; aspirava a ser «cabdill, guia, mestra, [i] conductora de multituds»; volia mantenir «la independència econòmica i la [seva] llibertat» individual; cercava «un company», però mai «una ajuda» o algú que la mantingués (Ciplijauskaité, 1994; Espigado, 2004: 467-483).

La polèmica estava, doncs, servida. Durant els mesos següents no retrocediria. I, si generalitzem, enfrontà els mitjans obreristes més corporatius i menys individualistes amb els àcrates, que ho eren de manera més radical. A Federica Montseny, la controvèrsia li serví per

manifestar les seves fonts i els seus punts de vista. El 1925, tres escrits seus varen acudir «en defensa de Clara», la protagonista de *La Victoria*, per recordar que no tan sols es tractava de reivindicacions molt properes, sinó equivalents, a les anarquistes de tota la vida. Tot i això, aprofità per condemnar la submissió de les dones i no s'aturà ni davant Proudhon (1809-1865), Nietzsche (1844-1900) o Anatole France (1844-1924), els intel·lectuals que en altres situacions ella mateixa i molts altres àcrates havien distingit amb el seu reconeixement (Montseny, 1925a, 1925b, 1925c). Les àcrates que col·laboraven a *La Revista Blanca* també participaren en la polèmica i, amb el suport d'obres anarcosindicalistes com Teresa Claramunt (1862-1931, l'anomenada Louise Michel de l'anarcosindicalisme espanyol), s'establí una mena de front femení: Isabel Hortensia Pereyre (1895-1975), companya de l'anarquista andalús Salvador Cordón (1867-1927), col·laborador habitual de *La Revista Blanca*, va recordar que a una banda es trobaven les dones i a l'altra els homes; Antonia Maymón (1881-1959), la mestra racionalista i naturista aragonesa, manifestà que la protagonista de *La Victoria*, era un exemple a seguir; i, finalment, Maria Ferrer i Joaquina Colomer, dues militants de perfil baix i dades biogràfiques que em són totalment desconegudes avui, varen recordar que les dones havien d'enfrontar-se a l'autoritarisme dels homes (Pereyre, 1925; Maymón, 1925; Ferrer, 1925; Colomer, 1925).

Molt rígids varen ser els arguments amb què Federica es defensà de l'escriptor colombià José María Vargas Vila (1860-1933), que a Barcelona comptava amb nombrosos lectors obrers i a qui ella identificava amb l'enverinament masclista que patien els seus correligionaris anarquistes. Vargas Vila vivia des del 1914 molt folgadoament al barri de Sant Gervasi de Barcelona, gràcies als beneficis que li deixaven les *Obras Completas* que li editava l'editorial Sopena. No hi ha dubte que, per a Federica Montseny i els seus pares, o per a *La Revista Blanca*, Vargas Vila era un competidor nat. Segons ella mateixa assenyalaria, no hi havia «libreria ni biblioteca anarquista, ni lector anarquista que no [conociese] las obras de Vargas Vila» i, de fet, *La Victoria* o les novel·les de Federica Montseny eren una mena d'anti-«vargas-vilismo» actiu, i un atac directe a *Ibis* (1899) i *Flor de Fango* (1895), les dues novel·les en les quals el colombià presentava les dones com a temptadores serps que accentuaven els aspectes menys nobles del desig carnal, però mai els «ideals» dels veritables sentiments amorosos (Montseny, 1925d; Montseny 1925e).

No ha sido Vargas Vila, indudablemente, el primero ni el único que dedicó bizarras divagaciones y egregios párrafos, empezados sin mayúscula y terminados con coma, a desprestigiar y a animalizar, a la mujer. Pero, indudablemente también, gracias a él y a Nietzsche, las mujeres continuamos siendo consideradas por muchos hombres avanzados, perfectos animales «cuya única posición buena es la horizontal» y «a la que se ha de ir con el látigo preparado». [...] Vargas Vila, sin ser un monstruo, es un individuo aprovechado, que cuando era joven aparecía bajo un aspecto disolvente y revolucionario, anárquico podemos decir, y que ahora da conferencias tratando de bestias feroces a los anarquistas, de concepción de locos a la Anarquía y de admirable, equitativa y generosa a la presente sociedad. [...] Pero en Vargas Vila el caso ha revestido mayor interés y trascendencia, a lo menos para mí, por cuanto su nombre continúa reinando como una autoridad avanzada y sus obras son leídas por muchos anarquistas. (Montseny, 1924: 15)

Federica Montseny va blasmar Vargas Vila fins a finals del 1925, cada cop més encabritada perquè el colombià instrumentalitzava les dones (Montseny, 1925f). A Federica no li impactaven els aspectes menys convencionals i bohemis de la vida de Vargas Vila: tenia un passat de conspiracions polítiques; havia conegut persecucions i un llarg exili; havia estat amic de José Martí (1853-1895), el poeta i revolucionari cubà, «pare de la pàtria cubana». Ni tampoc les seves relacions amb Malatesta, l'anarquista italià al qual, segons insistents rumors, el colombià hauria ajudat econòmicament en alguna ocasió (Montseny 1925g, 1925h, 1925i).

En efecte, Federica Montseny va manifestar aplom i fermesa en la polèmica creada. Durant la primavera de 1926, a «La mujer, problema del hombre», una sèrie de sis articles, reafirmà que l'emancipació femenina era un problema social col·lectiu d'homes i dones junts, i en una nova novel·la va incloure els homes joves en el model (Montseny 1926a, 1926b, 1927a, 1927b, 1927c, 1927d, 1927e). Tots estan recopilats a *La mujer, problema del hombre* (1932) i amb idèntic contingut a *El problema de los sexos* (1943). En efecte, el jove que protagonitzava *El hijo de Clara* era el fruit d'una relació lliure i experimentava situacions semblants a les de la seva mare, la protagonista de *La Victoria*.

¡Pero el amor, el amor tal como yo lo concibo no esclaviza! Por el contrario, nos liberta, nos da la serenidad y la fuerza fecunda de la vida. A mi lado nadie puede sentirse esclavo. Las puertas de mi

casa y de mi alma están abiertas a todos los vientos. A la mujer no le pido nada, no le impongo nada, nada le solicito. Es con la más pura y más completa de las libertades como yo la amo y deseo que me ame, con la libertad absoluta y eterna del instinto; nada liga su vida a la mía; para nada mi vida se mezcla a [sic] la suya. Y la amo sólo hasta cuando ella quiere ser por mí amada. Cuando no quiere, dejo de amarla. Sólo reclamo igual libertad, igual respeto e igual trato por su parte. (Montseny, 1927: 155)

No obstant això, *El hijo de Clara* també despertà polèmica i rebé les aportacions d'Emile Armand (1872-1962) —l'individualista francès que editava a París *L'En Dehors*—, del francès Malato (1857-1938) i de l'austríac Nettelau (1865-1944), que de diverses maneres manifestaren a Federico Urales i Federica Montseny el seu entusiasme per *El hijo de Clara*.¹ En l'intercanvi d'opinions fins i tot hi participà Germinal Esgleas, el futur company sentimental i parella de Federica Montseny durant tota la seva vida:

[...] esta obra por ser de una mujer y de una mujer joven [...], por su valentía, por sus atrevimientos y audacias, por la entereza y noble inquietud que entraña, por el fondo moral y humano que en ella palpita, tiene conquistado, por derecho propio, puesto de honor preeminente en la República de las letras.

¿Qué concesiones les son precisas a los animales cuando aman? El animal humano, complicada su vida por mil factores ajenos al amor, necesita de [sic] dar y recibir concesiones; es más: la estricta convivencia exige una concesión recíproca. Pero, la concesión no es el amor, sino que está fuera del amor. El amor es el enajenamiento, la fuga precisamente de toda concesión. [...] Se entra en el plano de las concesiones fuera ya del amor o de la hora del amor. Es decir, las concesiones no son precisas al amor: lo son a la vida contemporánea de los amantes. (Esgleas, 1928)

---

1 La polèmica pròpiament dita l'obrí Federica amb «Alrededor de *La Victoria*», i seguiren Emile Armand amb «Alrededor de *La Victoria*» i Federico Urales amb «De la mujer y del amor», tots tres a *La Revista Blanca*, núm. 99, 101 i 102, 1 de juliol de 1927, 1 d'agost de 1927 i 15 d'agost de 1927, pàgines 79 i següents, 143-144 i 173-175, respectivament. Vegeu també les missives següents: «Malato a Federica Montseny y Federico Urales», París, 10 de setembre de 1927, 2 d'octubre de 1927 i 3 de desembre de 1927, respectivament.

A *La Indomable*, una tercera novel·la més curta que les dues anteriors, Federica Montseny dibuixaria ja un clar autoretrat incorporant esdeveniments que anys més tard, transformats en records, articularien passatges de les seves memòries. *La Indomable* va ocupar a més a més, un lloc especial en les edicions familiars com a tercera entrega de «Voluntad», una nova col·lecció iniciada el mateix any 1927 per aprofitar l'extraordinària acollida dispensada a La Novela Ideal. No hi constància, però, que llavors ja fos qualificada d'«indomable» Louise Michel (1830-1905), l'activista *communard* que Víctor Hugo consideraria com a un *viro* «més gran que els homes», ni que, per tant, l'activista francesa fos un model per a Federica Montseny. Tot i això, la protagonista de *La Indomable* era una dona jove i, segons diu el diccionari de la llengua catalana, la paraula implica que «hom no la [podia] domar»: com en el cas de Federica, la mare també havia cuidat de la seva educació; i, de nou, com en el seu cas, als pares se'ls reconeixia en ambients àcrates i mitjans «còmics, literats, periodistes [i] dramàtics» que, per regla general, havien manifestat preferències aliadòfiles durant la Primera Guerra Mundial. No acabaven aquí les similituds: els pares també havien anat amunt i avall en la recerca del millor entorn per al futur de la família; els deutes també els havien obligat a vendre la seva col·lecció de periòdics internacionalistes per fer front als deutes; i, en resum, la protagonista de *La Indomable* era un veritable *alter ego* de Federica Montseny.

Nombrosíssimes varen ser les influències literàries i militants que Federica Montseny va articular en les seves primeres novel·les. Ella mateixa hi deixà pistes. No obstant això, indagar en els seus ascendents literaris no és sols elaborar un llistat fàcil de reconèixer. Cal assumir que poques activitats, encara menys la d'escriure, s'escapen a les modes i les predileccions que el consum cultural establia als anomenats «feliços anys vint» del segle passat. En efecte, va ser el consum cultural de publicacions periòdiques i de mitjans com ara la ràdio el que va permetre la difusió dels nous models de la dona moderna. I Federica Montseny va ser, sens dubte, una d'aquestes consumidores. Per una banda, va rebre la influència dels llibertaris que conformaven el que ja he anomenat en altres ocasions, la «patrística» del moviment o, simplement, del llistat format pels grans i acreditats clàssics àcrates. També va espigolar aquí i allí on ens podria resultar més difícil indagar sense la seva tutela, una tutela que per altra banda no li devia ser fàcil reconèixer una escriptora tan jove com ella. Tipa ja que els més crítics

amb les seves opcions argumentals tanquessin el tema amb un «què deu saber ella de la vida», va anunciar en el pròleg de la tercera edició de *La Victoria* els orígens del que ella mateixa anomenà, no sense una superioritat manifesta, el «cosmopolitisme» de la seva protagonista, que derivava de les lectures que ella realitzava per a les crítiques literàries que publicava a *La Revista Blanca*. Entre les figures que cita hi ha Gina Lombroso (1872-1944), la filla del criminòleg Cesare Lombroso; Romain Rolland (1866-1944), l'escriptor francès guardonat amb el Nobel el 1915; o el periodista i escriptor republicà Santiago Valentí Camp (1875-1934), responsable de la Biblioteca Moderna de Ciencias Sociales, soci de l'Ateneu Barcelonès i conferenciant amatent a la defensa de la participació de la dona en la vida pública i autor, entre altres textos, de *La mujer ante el amor y frente a la vida* (1932), *Elena Key: libertad de amar y la mujer del mañana* (1933), y *Eva redimida y redentora* (1933) o, per últim, tot i que anterior en el temps, de *Las reivindicaciones femeninas* (1927), amb pròleg de Regina Lamo (1870-1947), una altra escriptora republicana. També cita Francisco Gicca, un argentí possiblement d'origen italià que, a principis de segle era a la Lliga Nacional de Dones Lliurepensadores de Buenos Aires. La mateixa Federica Montseny ho resumí així:

Puedo decir que [Clara, la protagonista de *La Victoria*] fue el primer orgullo vital de la mujer, la primera vez que el hombre halló ante sí, no una mujer rebelada contra la gazmoñería inglesa, como en *Corina* en Italia, de Madame de Staël; no una mujer al fin vencida en su tercera generación de rebeladas, como en *Ellas* de Gicca; no una mujer ávida de placeres irresponsables, con una mentalidad de calaverón femenino, como en *La Garçonne*, de Margueritte; no una mujer que siente en sí misma toda la injusticia y la monstruosidad de una moral que niega a la mujer el derecho a la maternidad, como en *La Virginidad* de León Frapié; una mujer que se encara con el hombre en su última escala evolutiva, una mujer que siente en sí misma toda la fuerza y la capacidad de una conciencia acusada y libre, de una personalidad poderosa y que halla en sí misma la fuente de donde mana, para ella misma, el bien y el mal y que le dice al hombre, Mi vida es mía, como la tuya es tuya. Mi vida me pertenece a mí; soy yo quien ha de disponer de sí misma, quien ha de vivir en sí misma. (Montseny, 1930: 6-7)

Per la ressonància que Victor Margueritte (1866-1942) arribà a tenir sobre el model de les dones joves d'entreguerres, he de referir-me sens dubte a *La Garçonne* (1922), probablement una de les més

directes inspiracions de Federica Montseny. Ho va ser gràcies a l'escàndol que envoltà l'autor i la seva obra: resumia el model de les modernes que volien estar a la moda, de les desimboltes que trencaven els models de gènere públics i privats i, de fet, *La Garçonne* era una protagonista que ja havia estat utilitzada abastament com a prototipus de vampiressa, de *femme fatale* o, en el llenguatge de l'època, de *garçon manqué*: les joves de França «[sont] toutes devenues garçons» després de la Primera Guerra Mundial, afirmava la protagonista tot al·ludint al treball remunerat, a les relacions íntimes entre homes i dones o, fins i tot, al consum de drogues. Cal suposar que Federica Montseny va tenir notícia de Victor Margueritte, el fill d'un militar mort a Sedán, que havia viscut a tombarelles i que a principis del segle xx ja formava part de l'Associació Nacional de Lliurepensadors, igual que Anatole France i Aristide Briand, i que anys més tard anà a parar al pacifisme o al comunisme que va abandonar per defensar, el 1942, el col·laboracionisme de Pétain (Villepin 1991; Lalouette, 2001; l'anàlisi feminista a Thébaud, 1993).

És gairebé innecessari subratllar que Federica Montseny no va acceptar el model de *La Garçonne* tal com es presentava, i que va saber donar-li la volta: va tenyir-lo amb voluntat de canvi social; va transformar la seva rebel·lia sexual en rebel·lia social; va insuflar-li desitjos revolucionaris; i va transformar-lo, en resum, en un model de dona nova, autònoma i independent. Per totes aquestes raons, avui podem parlar encara de Federica Montseny com d'una anarquista *indomable*.

BIBLIOGRAFIA

- Aymerich, Pilar i Pessarrodona, Marta (1998). *Federica Montseny, un retrat*. Barcelona: Institut Català de la Dona.
- Ciplijauskaitė, Biruté (1994). *La novela femenina contemporánea (1970-1985): hacia una tipología de la narración en primera persona*. Barcelona: Anthropos.
- Castellanos, Jordi (1976). «Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a la Catalunya del segle XIX (a propòsit de Pere Coromines)». *Els Marges*, 6, 7-28.

- Colomer, Joaquina (1925, 15 setembre). «En defensa de Clara». *La Revista Blanca*, 60.
- Esgleas, Germinal (1928, 1 gener) «Ensayo crítico-literario sobre *El hijo de Clara*». *La Revista Blanca*, 111, 459-464.
- Espigado, Gloria (2004). «Amor y Deseo en los medios anarquistas: *La Victoria* de Federica Montseny. Escritos “en defensa de Clara”». A: Pascua, M. José de la; García-Doncel, María del Rosario i Espigado, Gloria (ed.). *Mujer y deseo. Representaciones y prácticas de vida*. Cádiz: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz.
- Ferrer, María (1925). «En defensa de Clara». *La Revista Blanca*, 56.
- Gabriel, Pere (1979). *Escrips polítics de Frederica Montseny*. Barcelona: Centre d'Estudis d'Història Contemporània.
- Lalouette, Jacqueline (2001). *La libre pensée en France, 1848-1940*. París: Éditions Albin Michel.
- Lozano, Irene (2004). *Federica Montseny. Una anarquista en el poder*. Madrid: Espasa Calpe.
- Pons, Agustí (1977). *Converses amb Frederica Montseny*. Barcelona: Laia.
- Montseny, Federica (1927). *El hijo de Clara. Segunda parte de La Victoria*. Barcelona: Ediciones de La Revista Blanca.
- (1928). *La Indomable* [reeditada a Madrid: Castalia, 1991]. Barcelona: Ediciones de La Revista Blanca.
- (1930). *La Victoria. Novela en la que se narran los problemas de orden moral que se le presentan a una mujer de ideas modernas*. Barcelona: Ediciones de la Revista Blanca. 2a ed.
- (1931). *La mujer, problema del hombre*. Barcelona: La Revista Blanca.
- (1943). *El problema de los sexos: matrimonio, unión libre y amor sin convivencia*. Toulouse: Universo.
- (1987). *Mis primeros cuarenta años*. Barcelona: Plaza & Janés.
- Maymón, Antonia (1925, 1 agost) «En defensa de Clara». *La Revista Blanca*, 53.
- Pereyre, Isabel Hortensia 1925, 1 juliol «En defensa de Clara». *La Revista Blanca*, 51.
- Tavera, Susanna (2005). *Federica Montseny: La Indomable (1905-1994)*. Madrid: Ediciones de Hoy.

Torns, Teresa (1989). «Els orígens de la sociologia a Catalunya i la figura de Santiago Valentí i Camp». *Papers: revista de sociologia*, 31, 175-184.

Triviño Anzola, Consuelo (1986). *El sentido trágico de la vida en la obra de José María Vargas Vila* [tesi doctoral]. Madrid: Universidad Complutense de Madrid.

Thébaud, Françoise (1993). «La Primera Guerra Mundial, la era de la mujer o el triunfo de la diferencia sexual». A: Duby, Georges i Perrot, Michele. *Historia de las mujeres en Occidente*. Vol. 5: *El siglo xx*. Madrid: Taurus, p. 31-90.

Urales, Federico (1926). *La anarquía al alcance de todos*. Toulouse: Universo.

Villepin, Patrick de (1991). *Victor Margueritte. La vie scandaleuse de l'auteur de La Garçonne*. París: F. Bourin

Escrits de Federica Montseny a *La Revista Blanca*

Montseny, Federica (1925, 15 agost) «El movimiento femenino internacional». *La Revista Blanca*, 6, 3-5.

— (1923b, 1 desembre) «La falta de idealismo en el feminismo». *La Revista Blanca*, 13, 3-4.

— (1923c, 1 novembre) «El despertar de las mujeres turcas». *La Revista Blanca*, 11.

— (1924, 15 abril) «Comentarios a un hombre». *La Revista Blanca*, 22.

— (1924a, 1 octubre) «Feminismo y Humanismo». *La Revista Blanca*, 33.

— (1924b, 15 novembre) «La mujer única». *La Revista Blanca*, 36, 22-24.

— (1924c, 15 desembre) «La tragedia de la emancipación femenina». *La Revista Blanca*, 38, 18-21.

— (1925a). «En defensa de Clara I». *La Revista Blanca*, 45, 16-18.

— (1925b). «En defensa de Clara II». *La Revista Blanca*, 47, 26-28.

— (1925c). «En defensa de Clara III». *La Revista Blanca*, 48, 23-25.

— (1925d). «Fragmentos de *La Victoria*». *La Revista Blanca*, 43, 18-21.

— (1925e). «Las mujeres y Vargas Vila». *La Revista Blanca*, 57.

— (1925f). «El ocaso del donjuanismo». *La Revista Blanca*, 46.

- (1925g). «La obra de los mediocres». *La Revista Blanca*, 30.
- (1925h). «Sobre Vargas Vila». *La Revista Blanca*, 42.
- (1925i). «Las mujeres y Vargas Vila». *La Revista Blanca*, 57.
- (1926a). «La mujer nueva». *La Revista Blanca*, 72, 24-25.
- (1926b). «La mujer, problema del hombre I». *La Revista Blanca*, 86, 423-426.
- (1927a). «La mujer, problema del hombre II». *La Revista Blanca*, 89, 527-530.
- (1927b). «La mujer, problema del hombre III». *La Revista Blanca*, 93, 656-659.
- (1927c). «La mujer, problema del hombre IV». *La Revista Blanca*, 94, 679-682.
- (1927d). «La mujer, problema del hombre V». *La Revista Blanca*, 97, 9-12.
- (1927e). «La mujer, problema del hombre VI». *La Revista Blanca*, 108, 366-368.
- (1928). «Tribuna de criterios opuestos. Alrededor de *El hijo de Clara*». *La Revista Blanca*, 112, 486.

VIDA, LA INDOMABLE, *ALTER EGO* DE FEDERICA MONTSENY

TERESA COSTA-GRAMUNT

Com a escriptora, Frederica Montseny va ser una autora prolífica. Va escriure novel·les, articles, discursos, assaigs i memòries. No s'ha publicat encara l'obra completa, si bé l'any 1977, a *Converses amb Frederica Montseny*, ho deixava suggerit Agustí Pons respecte a les novel·les: «Deixo constància de fer-ne un aplec» (Pons, 1977: 271). Al final del llibre d'entrevistes, inclou una llista amb el nom de cinquanta novel·les escrites per Frederica Montseny en la qual el periodista remarca que no hi figuren les publicades fora de col·lecció.

Pel seu interès específic, d'aquesta producció destaca *La Indomable*, una novel·la que l'autora va qualificar de «més o menys autobiogràfica». Frederica Montseny va escriure aquesta novel·la amb 21 anys.

Vida és el nom —que Frederica Montseny, després, posaria a la seva primera filla— de la protagonista de *La Indomable*, novel·la publicada l'any 1928, quan encara no havia format una família. Com *Germinal*, amb el qual té semblança, Vida és un nom del santoral anarquista, propi de l'univers llibertari i lligat a la seva mística.

El nom de Vida, més enllà de la referència a les forces tan concretes com absolutes de l'existència, en aquesta novel·la de Frederica Montseny té una significació simbòlica. Cal dir que els humans ho som en tant que éssers que tenim la capacitat de simbolitzar la realitat des del moment en què relacionem el material i l'espiritual de l'existència.

Els arquetips, figures latents en la nostra arquitectura interna, immaterial, s'encarnen en el nostre diari d'éssers humans, a dir del filòsof Plató, però també del psicoanalista Carl Gustav Jung, que tant

va estudiar les profunditats de la psique. És per aquesta raó, i cal pensar que sent-ne prou conscient, que Frederica Montseny va batejar la protagonista de *La Indomable* amb el nom de Vida: un nom propi per a un personatge que vesteix un arquetip de dona vital, forta, autònoma i de pensament lliure.

L'escriptora i pensadora Frederica Montseny volia que Vida representés el seu ideal de dona indomable, com també hauria pogut dir insubornable. Un ideal que no es quedés en la utopia, com tantes vegades s'ha acusat l'anarquisme de voler impossibles. Un ideal que es manifestés en el pla real de l'existència a través d'una actitud que es visualitzés en fets basats en la fortitud del caràcter i en la força espiritual, talents de base, però que es poden cultivar. Això és la cultura en la qual insistirà Montseny tot al llarg de la seva vida.

Vida representava la dona que una aleshores jove Frederica volia ser, que de fet se sentia ser, per més literatura que posés al seu relat, que n'hi va posar, si bé amb més voluntat apostòlica que art literària. Amb el desig d'escriure el que en podríem dir novel·les exemplars, sí que la jove autora devia tenir al cap, per modèliques de redempció humana, aquelles grans novel·les del segle XIX escrites per Honoré de Balzac, Victor Hugo, Émile Zola, Lev Tolstoi, Fiodor Dostoievski, Benito Pérez Galdós i Pío Baroja, que havia llegit amb avidesa i profit.

En el reclam d'una novel·la anterior, *La Victoria*, va escriure Montseny: «Obra eminentemente artística, de matices, de temperamentos, de visiones, de estados del alma» (Montseny, 1991: 23). Per ser una racionalista militant, déu-n'hi-do la importància que atorga a l'art i a la psicologia de les profunditats. És clar que per aquesta raó va escriure una novel·la i no un assaig, seguint el mateix criteri d'Haruki Murakami quan diu que «el treball d'un novel·lista és somiar despert».

Frederica Montseny es va projectar en una criatura literària que se li assemblava en un recorregut vital que havia de deixar sense cloure atesa la seva joventut. Per aquesta raó, en un passatge de la narració Vida respon la pregunta inquisitiva de Carlos, un dels personatges de la novel·la, sobre com veu el final de la seva vida: «¿Acaso veo yo en el porvenir?» (Montseny, 1991: 175).

Si tot anava com havia d'anar, a l'escriptora li quedava molta vida per endavant, de manera que el futur era obert, i de l'avenir ni ella ni Vida

no en podien saber res més que el que amb il·lusió projectaven. El camí es fa caminant, com va dir el poeta Antonio Machado.

Cal puntualitzar que per a Frederica Montseny ser indomable no volia dir ser inflexible, sinó actuar de forma que no traís la pròpia naturalesa, de mantenir-se perseverant en la consecució dels projectes i, sobretot, no violentar la consciència. El que portaria el futur ni Frederica ni el seu personatge Vida ho podien saber. Però la manera d'acarar-ho sí, i això apunta una finalitat o, millor dit, un sentit en el camí.

Vida és l'encarnació amb tot el seu vigor biològic, psíquic i espiritual, de la vida en un ésser de sexe femení. Vida en totes les manifestacions de l'energia física i mental desbordant-se en la humanitat de Vida en majúscula: vida i intel·ligència amb escreix, tal com es manifesta en un moment del relat quan Montseny fa dir a la veu narradora de *La Indomable*:

[...] con toda la fuerza de su instinto sano, de su naturaleza espléndida, de su alma altiva y brava, de sus grandes pensamientos, demasiada mujer para todos, mujer excesiva para sí misma, personalidad desbordante que debía ahogar-se dentro de los límites de su época, ella, Vida, la Indomable. (Montseny, 1991: 158)

Desconeixem si en escriure aquesta novel·la Frederica Montseny, una dona cultivada i llegida, tenia al cap Lilit, una figura que apareix en la mitologia hebraica. Segons uns escrits del judaisme de l'edat mitjana, Lilit, una dona empoderada, com en diríem avui, no es va voler sotmetre a l'autoritarisme del Déu veterotestamentari ni a Adam, al capdavant una de les seves criatures.

¿Podem considerar Lilit una abanderada de l'anarquisme més pur, ja que mostra preferència per una relació horitzontal, lliure de jerarquies? Inicialment creats Lilit i Adam en règim d'igualtat per Déu, conta la llegenda que Lilit s'oposava a estar sempre sota d'Adam en la relació sexual en trobar que aquesta postura representava submissió. Un argument explicat de manera ben gràfica que tant mostra la rebel·lia de Lilit com l'excusa per denigrar-la. En aquesta visió de l'actitud insubmissa de la primera esposa d'Adam no és difícil detectar una antiga i persistent sexofòbia i misogínia, elements que a través dels segles han actuat com a fil conductor del que un feminisme combatiu, i una psicologia avançada, en diria la por enfront de la dona, o, millor

dit, de la potència femenina, per part d'una masculinitat insegura. És així com la llegenda, que d'altra banda sembla que té un origen babilònic, ha convertit Lilit en un ésser demoníac, terrible, un ésser funest perseguidor de parteres i nadons i, per descomptat, una dona vampiressa, seductora amb males arts i devoradora d'homes.

Però des del segle XIX, i enceses les torxes dels feminismes reivindicatius en tots els camps de la vida humana que dones i homes compartim, la figura de Lilit s'ha anat convertint en una icona de dona rebel a l'injust *statu quo* imposat, una dona de conviccions fortes, que es proclama amb lliure albir i que lluita pels seus drets que són drets humans. Una figura que s'ha volgut contraposar a la també mítica figura d'Eva creada de la costella d'Adam (una perversió de la realitat, ja que és la dona la que infanta la prole humana).

Eva va ser creada per ocupar el lloc de Lilit, la indòcil que no volia ser considerada un objecte. Però, temptada per la serp misteriosa que marca amb senyal de foc la cultura judeocristiana, Eva tampoc no va resultar un àngel de la llar. Eva va «pecar» en mostrar prou curiositat intel·lectual, iniciativa i coratge pel fet d'haver volgut esbrinar la naturalesa dels fruits de l'arbre del Bé i del Mal. Naturalesa que també vol conèixer tot aquell que té la curiositat del científic, de l'explorador, del filòsof, del poeta... la curiositat de tot aquell que, observant el seu ésser com un minúscul gra de sorra en el desert, vol saber fins on arriba el desert. Una imatge poètica sobre les preguntes essencials, filosòfiques de la vida no només en sentit biològic i material, sinó també en sentit sensible, espiritual, transcendent.

Tot i ser una novel·la prenyada d'ideologia anarquista, no sembla pas contradictori (ans al contrari, l'enriqueix) que el text de *La Indomable* estigui trufat d'un cert misticisme cosmològic i mític, si bé en un primer nivell de lectura de la novel·la trobem el món real, concret, de la dona en la seva problemàtica per adquirir drets i llibertats en el món present i el que estava per venir.

La Indomable és una novel·la escrita en temps d'efervescència utòpica, de grans ideals en el camp cultural, polític i social, ideals que volien destronar el poder dels uns per sobre dels altres. Ideals que es volien acompanyats de les accions que els havien de materialitzar. Aquest era l'objectiu de la vida i obra de l'activista Frederica Montseny. Membre destacat de la CNT (Montseny hi va ingressar l'any 1923 afiliant-se al Sindicat d'Oficis Varis de Cerdanyola), va ser la primera

dona de la península Ibèrica que va arribar a un ministeri en un govern d'idees progressistes com va ser el Govern de la II República: el Ministeri de Sanitat i Assistència Social, càrrec que va ocupar des del 5 de novembre de 1936 fins al daltabaix —una guerra enmig de la guerra— del maig de 1937.

Després de la publicació amb èxit a la segona etapa de *La Revista Blanca* —publicació que havia pres el nom d'una capçalera anarquista francesa—, i tot suscitant encesos debats, de les novel·les *La Victoria* (1925) i *El hijo de Clara* (1927), aquesta tercera novel·la, *La Indomable*, igualment celebrada o, si més no, discutida com les anteriors, és portadora d'un fil feminista de caire molt personal entreteixit al filat del pensament llibertari, humanista, filosòfic i utòpic social de la seva autora.

Juntament a la fe en un futur millor de la humanitat, Frederica Montseny tenia un concepte elevat de la «missió» educadora de l'escriptor. En tota obra literària hi ha d'haver un nivell de lectura que elevi la consciència de la realitat, sempre complexa. Així, en una lectura més profunda d'aquest relat de Montseny, trobem que al costat de les reivindicacions trencadores de motlles respecte a la situació subalterna de la dona (la proletària del proletari, com deia Karl Marx), hi afloren arquetips tradicionals com el de la maternitat.

El de la maternitat és un arquetip de gran potència perquè és al nucli de la humanitat com a tal. No podem entendre la vida, tampoc la vida humana, la vida amb consciència, sense el fet matern que cal concebre en un sentit extens i profund, ja que és la mateixa vida la que engendra en el cor i en l'esperit dels humans aquest instint que va més enllà del que és biològic per esdevenir una maternitat inspiradora, iniciadora i curadora de la vida espiritual en els altres. En aquest sentit transcendent, la funció creadora, iniciadora materna, porta l'home de la mà en el camí espiritual. Exemples: Laura a Petrarca, Beatriu al Dant. Un valor del femení de l'existència que si bé les religions establertes cultiven sovint menyspreant i marginant aquesta facultat en les dones reservant-lo als homes, no és un valor espiritual exclusiu de les religions sinó que forma part de l'anhel humà de transcendència. A *La Indomable*, Vida exerceix aquest paper de nodridora, curadora i orientadora espiritual en més d'una ocasió.

Com a pensadora, Frederica Montseny traslladava als seus escrits de ficció les seves idees amb voluntat pedagògica amb el propòsit d'incitar

a la reflexió, i qui sap si amb el desig de promoure un canvi o una conversió integral en una mena d'alquímia realitzada en el gresol de la pròpia persona. Més d'una vegada, la passió i l'entusiasme de Frederica Montseny recorda l'anarquisme cristià de Lev Tolstoi en el seu desig de construcció d'un home i una dona nous, i no pas amb la fredor del marbre, sinó amb la carn i la sang d'una humanitat sensible.

A ulls del present, i amb una perspectiva àmplia que no redueixi una obra literària a una etiqueta, no sembla que la ratlla de l'anarquisme i el racionalisme militant de Frederica Montseny es pugui dibuixar nítida, tallant, a les pàgines de *La Indomable*. En aquesta novel·la hi creix, poderós, un mite de nom Vida, una forma moderna d'Amazona, de dona independent que es val per ella mateixa en un món encara molt sexista. Un món al qual encara li falten també no poques passes, tant per als homes com per a les dones, en el camí de l'emancipació. Com més infantils, immadures i incultes són les persones, més fàcil és la seva manipulació.

Per tot plegat, fa la impressió que Frederica Montseny no va escriure res sense una idea transformadora al cap i sovint radical respecte a l'evolució de la consciència humana a través de la cultura. Les novel·les de Frederica Montseny són novel·les tant d'idees com d'ideals i plenes d'actituds gosades que voregen l'èpica dels herois grecs. Una novel·la d'evasió, per distreure, no li hauria passat pel cor escriure-la: el seu compromís amb els semblants i la seva voluntat de treballar per la millora de les condicions personals, culturals, socials i polítiques de les persones no li hauria permès. Ho hauria considerat una frivolitat en el seu projecte de vida.

«Una vida que s'ha proposat fer, unes idees que s'ha proposat defensar», va escriure Maria Aurèlia Capmany al pròleg de *Converses amb Frederica Montseny*, d'Agustí Pons (Pons, 1977: 8). Com els il·lustrats, Frederica Montseny creia en el poder i l'eficàcia de la formació de la persona en els valors culturals que ens fan humans i, per tant, ètics, la qual cosa porta a defensar i reivindicar els drets humans. En les paraules que acompanyen una de les seves novel·les anteriors, *La Victoria*, de títol ben significatiu, va escriure Montseny:

En *La Victoria* no se plantea lo que podríamos llamar el simple problema del feminismo, esto es, de mujer que defiende sus derechos ante la mentalidad y la moral estrechas de hoy. Clara no

pide para sí y su sexo en general los derechos que tiene el hombre de hoy, sino todos los que tendrá el hombre el día de mañana. (Montseny, 1991: 25)

Drets humans per a tothom perquè tothom hi té dret. «La idea anarquista no és una idea de classe. És una idea universal que aplega tota la humanitat» (Pons, 1977: 38), dirà la pensadora i veterana lluitadora Frederica Montseny al periodista Agustí Pons. Per la mateixa raó, el feminisme tan ideal com pragmàtic de Frederica Montseny s'enquadra en aquest corrent d'humanisme alliberador i universal d'acord amb la seva ètica anarquista: de persona que s'alça amb les pròpies forces morals i intel·lectuals treballades amb escarpra i martell, constructora de sí mateixa, una dona com a individu complet fins al màxim de les seves possibilitats.

En aquest sentit, Frederica Montseny, que va predicar amb l'exemple, va ser una autèntica *self made woman*, una dona educada de forma autodidacta en el si d'una família d'intel·lectuals anarquistes i racionalistes de pes que van formar part de la plana major de l'anarquisme activista de finals del segle XIX i principis del segle XX.

Teresa Mañé i Miravet, la seva mare, mestra graduada a l'Escola Normal, de jove havia obert una escola laica a Vilanova i la Geltrú, on havia nascut el 1865, una de les primeres escoles que hi va haver a Espanya amb mètodes pedagògics com els aplicats per Maria Montessori. El seu pare, Joan Montseny i Carret, que treballava des de molt jove, va estudiar magisteri per lliure. Un cop obtingut el títol es va casar amb Teresa Mañé el 1891. La parella va instal·lar-se a Reus, on el 1864 havia nascut Joan Montseny, i van obrir una escola mixta. Defensors de les idees llibertàries, tant el laïcisme com el racionalisme científic eren puntals en l'educació que impartien a la seva escola en la línia de Francesc Ferrer i Guàrdia, fundador de l'Escola Moderna. Aquestes idees les van traslladar a la nena Frederica sense constrènyer-la, com ella mateixa fa dir al seu personatge Vida, la indomable, i *alter ego* de la seva autora:

Sus padres, fieles a sí mismos, no le impusieron idealidad alguna. La educaron libremente, emancipada de toda idea de Dios y de toda preocupación [religiosa convencional, cal entendre], pero sin señalarla más ruta que la que ellos seguían, abonándola con el ejemplo. (Montseny, 1991: 68-69)

Laïcisme i racionalisme tenyeixen les pàgines de *La Indomable*, i en comunitat Frederica Montseny hi relliga els cicles de la natura viscuts amb intensitat per part de la jove Vida. Planes on es llegeix el misteri dels fenòmens de la vida en el seu estadi més primari i materialista, però també l'estadi més tocat per l'exaltada i reverberant poètica del paisatge, de les sortides i postes de sol, de la meravella que produeix veure florir horts i jardins. Aquesta faceta naturista, gairebé animista i, per tant, no exempta d'un cert romanticisme, és molt present en els dies de formació de Vida, la protagonista de *La Indomable*. Així, en la descripció del creixement de la nena Vida va escriure Frederica Montseny: «Porque la niña, a los nueve años, empezó ya a vivir dos vidas: la suya de siempre, carnal y material, y la rica y prodigiosa del ensueño» (Montseny, 1991: 59). Vida que, tot i estar emancipada de la idea d'un déu concret, ateny l'espiritual de l'existència, allò que roman de lluminós, de bell i de cordial per més que la vida sovint es presenti com un encadenat de paranys, frustracions, dolor i malvestats.

Una certa cosmovisió poètica, mítica i fins i tot onírica de la realitat és una bona matèria prima per a una escriptora de literatura d'idees. Amb més o menys consciència d'aquesta veta artística i creativa, Frederica Montseny se'n va servir, d'aquesta cosmovisió optimista. Les idees en abstracte són àrides i per anar bé han de prendre una forma sensible, s'han d'encarnar. Sovint l'autora les encarnava en personatges femenins d'una certa plasticitat els quals, com la protagonista Vida, pretenen assolir la simbiosi entre la persona i l'arquetip d'un ideal de la dona anarquista. Un ideal de dona que, salvant les distàncies en la comparació, en una galeria d'estàtues podríem posar al costat de Teresa, la Ben Plantada, la dona ideal del Noucentisme creada una dècada i mitja abans pel filòsof Eugeni d'Ors. L'una i l'altra, l'anarquista i la noucentista, són dues cares de tantes de les cares possibles de l'arquetip universal que, d'una manera sintètica en direm, com Goethe, l'arquetip de l'*etern femení*, i que en una visió universal del gènere humà en podríem dir l'*etern humà amb rostre femení*.

Segons sabem, aquells anys abans de la Guerra Civil, Frederica Montseny va publicar a *La Revista Blanca* quaranta-tres novel·les curtes a la col·lecció La Novela Ideal, que va durar fins al 1938, i vuit novel·les més a la col·lecció La Novela Libre (1933-1936), amb títols tan sovint evocatius com *El amor errante*, *Los caminos del mundo*, *Ana María*, *Heroínas*, *Martirio* o *El ocaso de los dioses*.

Cal preguntar-se com va poder escriure tant, ja que, amb la proclamació de la República, Frederica Montseny, que havia assolit un prestigi notable en els àmbits anarquistes i cenetistes, era sol·licitada com a oradora en les nombroses gires de propaganda llibertària que es van organitzar per tot el territori espanyol.

En la seva vida d'intel·lectuals en els rengles àcrates, ja els pares de Frederica Montseny i Mañé, que circumstancialment havia nascut el 12 de febrer de 1905 a Madrid, quan la parella hi residia, eren molt coneguts i respectats. Joan Montseny i Teresa Mañé signaven els seus articles polítics i d'idees combatives amb els pseudònims Federico Urales i Soledad Gustavo. Van ser els fundadors de *La Revista Blanca*, que va aparèixer a Madrid el juliol de 1898. La revista va ser molt celebrada per personalitats en el camp de les idees modernes com Francisco Giner de los Ríos, el fundador de la Institución Libre de Enseñanza. Joan Montseny i Teresa Mañé creien profundament en el poder i influència de la paraula, com des del primer dia també hi va creure la filla, Frederica Montseny.

Una jove Frederica Montseny va escriure la seva primera novel·la amb disset anys al mateix temps que, amb el pseudònim Blanca Montsant col·laborava amb articles literaris i filosòfics en publicacions llibertàries com *Nueva Senda*, *Redención* o *Solidaridad Obrera*. Només en els títols d'aquestes publicacions ja es pot llegir la intencionalitat social, política i cultural dels seus editors i col·laboradors: un món nou, redimit de l'esclavitud de prejudicis mentals i tuteles autoritàries per part de reialeses absolutes, exèrcits, poders religiosos mal usats i mercats escanyapobres.

Aquells llibertaris pretenien un món culte, lliure, fraternal, solidari i revolucionari. En el relat general de la vella fe anarquista, una fe en un ésser humà madur i emancipat d'adherències que ofeguen l'esperit humà, encara estava per dibuixar el paper protagonista de la dona. Paper tradicionalment subsidiari fins i tot en les millors famílies progressistes, fins tot i les toques per l'obertura mental de l'acràcia.

Frederica Montseny es va aplicar a traçar el paper de la dona moderna, amb «idees noves», en els seus escrits. Tenia una bona base familiar i un bon entorn cultural. No és difícil imaginar que el pare Montseny-Urales devia veure amb bons ulls la intel·ligència precoç de la filla, i la devia esperonar en la seva formació intel·lectual i de caràcter. La noia, ben predisposada a treballar la seva personalitat

amb vocació d'excel·lència, va haver de compaginar estudis i lectures amb els durs treballs de la pagesia que també cria animals de granja. També va haver de patir els trasbalsos ocasionats en la dinàmica familiar amb tantes anades i vingudes dels pares d'un cantó a l'altre de la península Ibèrica, perseguits i eventualment empresonats, com en el cas de Joan Montseny a causa de les seves idees revolucionàries i els seus posicionaments polítics. Frederica Montseny en dona detalls a *Mis primeros cuarenta años*, un relat biogràfic que l'escriptora va publicar a Barcelona l'any 1987, deu anys després de tornar de l'exili francès, l'any 1977.

A mesura que avancen els dotze capítols que componen *La Indomable*, a través del personatge interposat de l'autora que aquí coneixem amb el nom de Vida, anem veient com es va modelant la poderosa personalitat de Vida, que no és Frederica, però que es projecta en Vida. Tot i la seva joventut, l'escriptora, fidel a les seves conviccions ben madurades a través de la reflexió, no es retrata a través de Vida amb falsa modèstia. Vida-Frederica es presenta com una jove intel·ligent i amb un doll d'idees brillants que exposa obertament, ja sigui en converses privades, ja sigui en públic, tot i l'inicial caràcter concentrat. Vida-Frederica no tem presentar-se amb la fortitud d'una dona indomable, una dona que, com a individu en vies d'assolir la seva plenitud com a persona, no està disposada a sotmetre's a l'autoritarisme opressiu ambient, ni a negar-se com a ésser humà en ares d'una mística femenina imposada per un cànon masculí interessat en la submissió i la subordinació de la dona. «De les dones admiro l'esperit d'iniciativa, la rebel·lia, l'afany de no ser sotmeses», dirà en una de les converses amb Agustí Pons (Pons, 1977: 14).

És clar que Vida ho tindrà magre per ser acceptada per l'entorn convencional i estret de mires de l'Espanya de l'època. I és clar que li costarà trobar un home que no li tingui por. Però això ja es veurà, i aquesta és l'esperança de Vida a la novel·la de Frederica Montseny, tot i que un personatge masculí que admira la noia brava, però que admet que per companya necessitarà «una bèstia domesticada, una indomable no m'aniria pas bé», li digui en un paràgraf de la novel·la: «Si quieres ser feliz y quieres ser amada, procura no ser demasiado grande» (Montseny, 1991: 79).

Valenta, la sentència escrita per Frederica Montseny, una dona en la vintena que ja es veu que no ha perdut el temps i ha adquirit prou

lucidesa com per observar amb precisió la realitat propera. Perquè aquesta sentència, que val per descriure el panorama en què es podia trobar una dona jove i d'idees avançades, modernes, en la dècada dels anys vint i trenta del segle xx a la península Ibèrica, és vigent encara en la trajectòria de moltes dones d'ara mateix. I de molts homes, cal dir de seguida, ja que la grandesa, qualitat humana que mostren algunes persones, resulta un mirall insuportable, espantós, per a qui no només és petit d'ànima sinó que és també d'esperit miserable, i incapaç per a l'admiració i la generositat.

Pel camí d'un humanisme integral va el feminisme exposat a *La Indomable*, de Frederica Montseny. La dona que Montseny ja era creia, i així ho vivia, que el desenvolupament integral de l'individu, ment i cos, és la base de la força moral i la felicitat, entesa, cal pensar, com un estat de l'esperit i no pas com un moment efímer que, per esplendorós que sigui, no proporciona plenitud a l'ànima.

Aquesta convicció de pedra picada la jove Frederica la compartia amb la seva mare, Teresa Mañé, una dona ben avançada a la seva època. En un article publicat l'any 1898 a *La Revista Blanca*, Teresa Mañé escrivia, reclamant els drets de la dona:

La mujer sólo pide que se le conceda lo que [a lo que] como ser humano y libre tiene derecho; esto es, que se la reconozca civilmente como el hombre, que se la liberte de la tutela que éste ejerce sobre ella y que el código los trate por igual. Lo demás ya vendrá: ábranse las universidades a la mujeres, concédaselas el derecho de ciudadanos libres y la capacidad, si la tiene o no allá veremos. (Montseny: 1991: 14)

En primer lloc cal que la dona sigui considerada com el que és i ha de ser: un subjecte lliure i amb tots els drets. A partir d'aquí, i amb les mateixes oportunitats de partida, amb una bona formació que faci florir els talents de cadascú, ja es veurà. És on som, després de moltes lluites amb avenços, però que com a resposta irada i agressiva han dut retrocessos de caire tan dramàtic com els feminicidis que es cometien a diari en cases i carrers de tot el món, així com els assetjaments i les violacions que no cessen enlloc. Una guerra soterrada contra la llibertat individual de les dones, però també contra la vida mateixa.

La tesi feminista inspirada en el lliure pensament i en les virtuts de l'acràcia que Frederica Montseny va exposar a *La Indomable* és que

Vida, la seva protagonista, trobi, per company de vida, un igual a ella que l'apreciï tal com ella és.

Un indomable? O un inconformista, també es podria dir, o un alternatiu al sistema que no vulgui estrènyer-se en la faixa de les convencions socials, polítiques i econòmiques contràries a l'evolució i a la dignitat de la persona. Algú que, per exemple, s'atreveixi a desobeir lleis injustes com en el seu temps van desobeir lleis injustes aquells pioners del segle XIX en la seva lluita pels drets civils. Sí, algú que, com Vida, exerceixi la llibertat d'expressió encara que aquest fet li comporti la incomprensió de l'entorn adotzenat i sovint hipòcrita. Un indomable no és pas un rebel sense causa, sinó algú que, amb actitud ètica i esperit temprat, s'enfronti a un entorn en el qual tants tenen un preu, tants es venen per un plat de lleties, tants cauen en el suborn, també mental.

Certament que aquesta dona i aquest home d'esperit indomable corren el risc de trobar-se en la més gran solitud en un món gregari i en el fons insolidari. Perquè, ¿es vol actitud més altruista que plantar cara en una situació vexant, humiliant, contrària a l'honor de la persona? El i *La Indomable*, doncs, no com a feres incivilitzades sinó tot el contrari: com les persones amb prou qualitat espiritual com per preservar la dignitat i la consciència en elles i en solidaritat amb els altres. A *La Indomable*, aquesta persona que es treballa per ser digna començant per ella mateixa és una dona de nom Vida.

És evident que en el moment històric en què Frederica Montseny va escriure *La Indomable* el feminisme havia de reclamar els drets humans de les dones de manera específica perquè el més calent era a l'aigüera. Amb tot, el feminisme que Frederica Montseny exposa al seu relat va més enllà de poder votar, del codi penal i dels drets de les treballadores per constituir una filosofia de vida no només per a les dones, sinó una filosofia d'acord amb els principis universalistes de l'anarquisme. Un feminisme que hi sigui, que se signifiqui i que operi fins que no faci falta. Una utopia encara.

Frederica Montseny i Mañé va morir a Tolosa de Llenguadoc el 14 de gener de 1994, ara fa vint-i-cinc anys. Tenia vuitanta-nou anys, i a l'esquena una vida llarga i prou sofriment acumulat considerant el dol per la pèrdua de la guerra, l'exili forçat, el trauma per la persecució dels nazis i el temps de presó. A la França «lliure» arribaven peticions d'extradició a Espanya. Frederica Montseny, exministra de la República, va passar temps en presons franceses. Però gràcies

a l'embaràs del tercer fill no va ser enviada a Espanya ni en el procés va córrer la sort de Largo Caballero, que va ser condemnat. Episodis de la història espanyola i europea que l'activista va viure tal com era: amb l'ànim alçat, tenint cura de la família i sense que no passés gaire temps sense escriure, fundant tan aviat com li va ser possible periòdics d'orientació llibertària. «Potser la meua virtut més destacada hagi estat la fidelitat que he servat enfront de les idees dels meus pares i de la continuació de la meua obra», dirà a Agustí Pons (Pons, 1977: 14).

Un cop acabada la Segona Guerra Mundial, amb el seu marit i company de vida Germinal Esgleas, el pare dels seus fills Vida, Germinal i Blanca, Frederica Montseny va iniciar a Tolosa una empresa cultural: juntament a un servei de llibreria va incorporar al projecte l'editorial Universo. Incansable, l'escriptora, activista política i cultural Frederica Montseny va continuar escrivint i publicant, ara també, textos memorialístics. La magnitud de la bibliografia de Frederica Montseny deixa bocabadat. Ja fos a les col·leccions de llibres per a joves i adults publicats a l'editorial Universo, o a *La nouvelle ideale* (suplement mensual literari de la CNT), Frederica Montseny continuava publicant novel·les d'idees amb més o menys inspiració i qualitat literària.

Crítiques a la seva trajectòria no n'hi van faltar, ni com a àcrata ni com a política. L'acció sempre té un preu perquè és visible. Havent acceptat un càrrec en el Govern de la República, l'actuació de Frederica Montseny ha estat discutida. «Si algun cop m'ho he passat malament no ha estat per la meua condició d'intel·lectual, sinó com a conseqüència d'actuacions que han resultat fatals i que han originat crítiques, discrepàncies, discussions, com, per exemple, l'assumpte de la col·laboració amb el govern», va dir l'exministra en conversa amb Agustí Pons (Pons, 1977: 22-23). Finalment dirà que si va acceptar entrar al Govern és perquè va considerar que era una fórmula de lluita antifeixista.

No està de més en aquest context recordar les paraules escrites per la seva mare, Teresa Mañé-Soledad Gustavo, al text *Concepto de la anarquía*:

La anarquía, además de ser la representación del *sin gobierno*, es la genuina expresión de la libertad total: libertad de pensamiento, libertad de acción, libertad de expresión, libertad de desenvolverse [...]. La anarquía es la base de una sociedad que será justa, porque

sus miembros serán libres; pero dentro de lo que representa la anarquía caben infinidad de fórmulas. Sobre la base libertaria con seguridad se sentarán muchos sistemas, como sobre la base de la autoridad se han levantado un sinnúmero de formas de gobierno. Después vendrán las afinidades entre individuos, entre grupos, entre masas que pactarán lo que les convenga o quieran. (Montseny, 1991: 10)

Pactaran el que els convingui o vulguin, aquestes persones lliures, cultes i madures... A Frederica Montseny li va costar decidir-se a entrar al Govern de la República. Però en última instància va creure que fent política directa podria treballar per millorar les condicions de les persones.

Com més passa el temps, més mítica es va fent la figura de Frederica Montseny. Presents en antologies i estudiades les seves obres més significatives com *La Indomable*, potser ja es pot entendre amb més precisió la resposta a la segona part de la pregunta que a la novel·la li fa un dels personatges sobre el final de la seva vida, i que en aquell moment era una incògnita. Diu *La Indomable*:

Al final de mi existencia se hallará la respuesta [...]. El triunfo o fracaso de mi existencia se sabrán al día siguiente a mi muerte. Si muero conmigo misma, habré fracasado. Si sobrevivo a mi muerte, habré logrado el triunfo trabajoso que sólo se alcanza después de una larga lucha contra el mundo y contra nosotros. (Montseny, 1991: 175)

Cal discernir què volia dir Vida-Frederica quan parla de la lluita contra el món i contra ella mateixa. La pensadora activista, una racionalista que no entra en contradiccions quan es refereix a la transcendència humana, apunta a un món corrupte que no alimenta la vida de les persones, que n'obstrueix els camins perquè aquests ho puguin ser en plenitud, així com apunta a la lluita personal contra la temptació de la supèrbia i l'egoisme, i, sobretot, la lluita contra la ignorància amb què es corre el perill de no distingir el bé del mal.

«L'anarquisme té confiança en l'home», va dir Frederica Montseny a Agustí Pons (Pons, 1977: 49). L'anarquisme té un component moral de gran calat i de gran confiança en el gènere humà, encara que, com totes les ideologies benintencionades, hagi estat traït una i mil vegades per persones immorals, indignes, deshonestes, de conducta reprovable i fins i tot assassina. Certs episodis de la Guerra Civil fan molt mal al

cor, són pedres que la consciència no pot digerir, i, per tant, caldria fer autocrítica i actes de contrició.

Com a conclusió, es pot afirmar que Frederica Montseny ha sobreviscut a la seva mort a través de les idees que sembren el conjunt de la seva obra i que romanen amb llum personal en l'escritura de *La Indomable*.

Vida, la protagonista de *La Indomable*, és una figura literària que Frederica Montseny va crear perquè els lectors hi veiessin un arquetip fet carn de la dona com a ésser humà complet, una *self-made woman* empoderada i en vies de la seva realització plena, ja que els humans som vida en evolució, un procés biològic i de consciència que ha de convergir en una humanitat reeixida.

Cal afegir que, llegida avui, la història de Vida esdevé la prefiguració del mite Frederica Montseny en el calendari àcrata que propugna un home i una dona nous. Per aquest motiu, i en un temps com l'actual, de corrupció generalitzada i amb la veritat i la justícia trossejades i falsejades, no se sap si com sempre o com mai, la història ho dirà, en la seva qualitat de persona de pensament autònom, conscient i d'actitud insubornable, Vida, l'*alter ego* de l'esperit auroral de Frederica Montseny, interpel·la per la seva vigència.

Vida, una dona independent, lliure, plena de força interna, amb voluntat de millora personal i amb un esperit solidari envers els qui una societat cega de la pròpia naturalesa indigent considera pàries, sobretot en l'àmbit econòmic, invita a donar una resposta ferma de dignitat humana ara i en el futur. Vet aquí la força extraordinària en l'actualitat d'un mite carregat amb la força de Prometeu, aquí encarnat novel·lísticament en Vida, un personatge literari fruit del somni anarquista de Frederica Montseny.

BIBLIOGRAFIA

Montseny, Frederica (1991). *La Indomable* [edició, introducció i notes de Maria Alicia Langa Laorga]. Madrid: Editorial Castalia.

Pons, Agustí (1977). *Converses amb Frederica Montseny: Frederica Montseny, Sindicalisme i acràcia* [pròleg de Maria Aurèlia Capmany]. Barcelona: Editorial Laia.

UN MODEL TRENCADOR D'EMANCIPACIÓ FEMENINA. FEDERICA MONTSENY I L'ANARCOFEMINISME DELS ANYS TRENTA

EULÀLIA VEGA

Universitat de Lleida

UNA DONA LLIURE I COMPROMESA

Les idees d'emancipació femenina de Federica Montseny van ser un referent per a l'organització Mujeres Libres (MMLL) i el pensament anarcofeminista dels anys vint i trenta del segle xx. A més, el seu model de dona rebel i independent difós en els seus articles i novel·les va tenir una gran divulgació entre la joventut de les classes populars, especialment entre les joves dels anys de la República i de la Guerra Civil tant a Catalunya com a l'Estat espanyol.¹ És interessant explicitar que les protagonistes d'aquestes novel·les compromeses són dones autònomes, cultes, vitals, i, a més a més, militants i lluitadores davant de les injustícies socials i personals (Vega, 2007a). Aquestes característiques d'avantguarda creades per la Montseny van causar un gran escàndol en l'Espanya patriarcal, ja que contrastaven fortament amb la situació real de subordinació en què vivien les dones d'aquella època i també ho feien amb la majoria dels personatges femenins de les escriptores coetànies.

L'origen de les seves idees independents provenien dels pares, militants anarquistes, però sobretot de la mare, la mestra

---

1 La col·lecció de relats *La Novela Ideal*, on Federica Montseny va escriure moltes de les seves novel·les, va tenir un gran èxit de públic, com ho demostra el seu tiratge que oscil·lava entre els deu mil i els cinquanta mil exemplars, el llarg període de durada, del 1925 al 1938, i el nombre de títols que van ser editats, més de cinc-cents (Siguan, 1981).

lliurepensadora i feminista Teresa Mañé, Soledad Gustavo, la qual va tenir cura de l'educació de la filla (Marín i Palomar, 2006). Federica no va anar mai a escola. Es pot dir, doncs, que va tenir una educació insòlita per a l'època, amb l'Església dominant l'aparell escolar, la qual cosa li va permetre, sens dubte, desenvolupar una forta i determinada personalitat. També va ser important la influència de la destacada militant de la CNT i pionera de l'anarcofeminisme, Teresa Claramunt, en el seu pensament i en la seva vida (Montseny, 1987; Tavera, 2005).

Un dels seus temes recurrents va ser el de l'emancipació de la dona i el del feminisme, sobretot durant els anys vint. Federica plantejava la tesi, que defensarà al llarg de tota la seva vida, de rebuig del feminisme i de la seva lluita, assimilant-lo a la classe burgesa i al moviment sufragista, i oposant l'humanisme i la lluita conjunta dels dos sexes per la seva emancipació de l'opressió capitalista.

La cuestión de los sexos está clara [...]: Igualdad absoluta en todos los aspectos para los dos; independencia para los dos; capacitación para los dos; camino libre, amplio y universal para la especie toda. Lo demás es reformismo, relativista, condicional y traidor en unos; reaccionario, cerril, intransigente y dañino en otros. ¿Feminismo? ¡Jamás! ¡Humanismo siempre! Propagar un feminismo es fomentar un masculinismo, es crear una lucha inmoral y absurda entre los dos sexos, que ninguna ley natural toleraría. (Montseny, 1924. A: Tavera, 2007: 53)

Mostrava en les seves novel·les una relació diferent entre els sexes de la que imposava la societat burgesa. Les protagonistes explicitaven clarament el seu pensament, com és el cas de Clara Duval en la novel·la *La Victoria*:

Quiero tan sólo que me consideren mujer, o mejor, ser humano, con iguales derechos, con los mismos deberes, con idénticas libertades, con paralelas satisfacciones a las de todos los seres de esta sociedad y en la futura. [...] Yo quiero el respeto y el reconocimiento de mi personalidad. Yo quiero un hombre, no un verdugo ni un vasallo. Y he aquí lo que no saben los hombres. Yo quiero un amigo, un camarada, unido a mí por la afinidad de caracteres, de amor y de gustos. Yo quiero una compañía y una alegría; no un déspota, ni un criado, ni un defensor. (Montseny, 1925: 194-195)

Federica Montseny va ser partidària de l'amor lliure fora de les regulacions morals i institucionals, independent de les convencions

socials, regit per l'única i exclusiva voluntat dels seus protagonistes. Una dona emancipada, encara que renunciés al matrimoni com a institució, no ho havia de fer dels fills. Aquests eren «el más elevado y nobilísimo deber de la vida (de las mujeres)» (Montseny, 1925: 220). Tanmateix, la vida no es podia reduir ni limitar-se a la funció reproductora. En cap moment la dona podia deixar de banda el seu talent ni les seves qualitats per una opció exclusivament centrada en la maternitat i en la llar. El més trencador de la Montseny és aquesta concepció de la maternitat fora del matrimoni burgès. Moltes de les protagonistes de les seves novel·les eren mares solteres.

Reivindicava el següent model de dona:

Una mujer mujer, no criatura sin personalidad ni sexo. Una mujer orgullosa y segura de sí misma, con plena conciencia de que en ella están los destinos y el porvenir de la raza humana. Una mujer creadora de hombres y no imitadora; [...] que posea una individualidad fuerte y propia, una gran fuerza moral [...]. Una mujer que viva su vida de mujer, de amante y de madre con plena seguridad y con plena conciencia; que sepa ser ella siempre, con sello inconfundible, con vigorosa vida intelectual y libre, plétórica de energías morales, de armonía física. (Montseny, 1926. A: Tavera, 2007: 76)

Un altre tema innovador de la Montseny va ser el seu plantejament de la llibertat individual dins de la parella, sense convencionalismes, que la portava a rebutjar la convivència de la parella. La forma de viure desimbolta de les protagonistes femenines topa amb les convencions de la societat burgesa i tot sovint també amb les dels propis companys de lluita o d'ideals. Aquests prefereixen models de dona més tradicionals en el moment d'establir relacions amoroses i de parella. Per aquest motiu, les relacions entre els sexes no eren fàcils i el seu model de dona emancipada no acabava d'encaixar ni amb la societat burgesa del moment ni tampoc amb els propis companys masculins. En definitiva, les protagonistes de les seves novel·les són dones emancipades, lliures i poc convencionals, com ho va ser la seva autora: militant anarquista en una organització majoritàriament masculina; escriptora i periodista polèmica pels seus continguts trencadors; oradora enèrgica en un moment on poquíssimes dones parlaven en públic i mare de tres fills en una unió lliure.

FEDERICA MONTSENY I L'AGRUPACIÓ CULTURAL FEMENINA

Va ser durant la II República quan van organitzar-se els primers grups femenins que van començar a trobar-se en els ateneus llibertaris i en els sindicats confederals. Es tractava de grups que actuaven en forma diversa segons la força i els interessos que tenien en els diferents llocs del territori espanyol. A Catalunya, el grup que va tenir una major importància va ser l'Agrupación Cultural Femenina, precedent de MMLL.

Existia una forta discriminació de gènere durant els anys trenta, tant en l'àmbit privat com en el públic. Gràcies a la història oral realitzada amb militants anarquistes que van viure els anys de la República i la Guerra Civil, he pogut aproximar-me al tema amb exemples trets de les respectives famílies d'origen (Vega, 2010). Concha Guillén, militant de MMLL, recorda les protestes contra els seus germans perquè havia de netejar les sabates de tots ells, vuit, només perquè era l'única filla de la família. També Concha Liaño, promotora de l'Agrupación Cultural Femenina, des de petita protestava quan la mare li demanava de dedicar-se a les tasques domèstiques, com ara preparar la taula o sargir els mitjons dels seus germans, mentre ells jugaven. «Que lo hagan ellos», cridava, «no veo por qué tengo que ser la esclava de mis hermanos. Que aprendan a hacerlo solos» (Vega, 2007b). Felisa de Castro Sanpedro i la seva germana Apolonia, també de l'Agrupación Cultural Femenina, van patir una forta discriminació de gènere en l'àmbit familiar. Els seus pares, propietaris de terres a Belver de Los Montes (província de Zamora), van donar educació als fills, mentre que les dues germanes van haver de dedicar-se des de petites a treballar la terra. Segons els pares, les dones no tenien necessitat d'instrucció per ocupar-se de la casa i formar una família. Les germanes de Castro formaven part del 47,5 % de la població femenina analfabeta existent a l'Espanya dels anys trenta.

Un grup de dones anarquistes i de la CNT van començar a reunir-se, a finals de l'any 1934, per discutir textos sobre la situació de la dona escrits per personalitats de l'anarquisme com ara Emma Goldman i Federica Montseny, per socialistes russes i per pioneres de la Revolució Francesa, entre altres. Aquestes trobades van ser l'origen de l'Agrupación Cultural Femenina, creada a l'inici de l'any 1935. La idea original era agrupar dones anarquistes que militessin al sindicat de la

CNT per augmentar la solidaritat entre elles i per tenir un paper més actiu tant en el sindicat com en el moviment llibertari.

Algunes veteranes militants van unir-se al grup, com ara Àurea Cuadrado (Ontinyena, Huesca, 1894 – Ciutat de Mallorca, 1969), modista, del Sindicat del Vestir de Barcelona des del 1916 i que va dirigir la Casa de la Maternitat de Barcelona durant la Guerra Civil. També Pilar Grangel (Castelló de la Plana, 1893 – Montpeller, 1987) va ser molt activa. Mestre racionalista i militant de la CNT, va dirigir l'acadèmia laica Pestalozzi amb el seu company, Ferrer. Va substituir Àurea Cuadrado en la direcció de la Casa de la Maternitat el juny del 1938. Altres sostenidores serien menys conegudes, com ara Maruja Boadas, Olimpia Gómez, Adela Carreras, Maria Cerdán, Nicolasa Gutiérrez i les germanes de Castro.

La majoria de les militants de l'Agrupación Cultural Femenina ho feien també a la CNT i, a més, en grups anarquistes de la FAI o de les Joventuts Llibertàries. També freqüentaven els ateneus llibertaris. Va ser a l'Ateneu del Clot de Barcelona on Concha Liaño (París, 1916 – Caracas, 2014) va conèixer Soledad Estorach (Albatàrrec, 1915 – Burdeus, 1993), la qual es va unir de seguida al grup. Eren les més joves i les més actives. Volien canviar el món i acabar amb l'exploració femenina. Les més veteranes tenien segurament molta més experiència i preparació, però podien dedicar menys temps a la nova organització perquè tenien molts compromisos. Segons Soledad Estorach, Pilar Grangel i Àurea Cuadrado «eran las más brillantes del grupo. El resto poseía una enorme voluntad, poca instrucción y una absoluta carencia de medios económicos» (Liaño *et al.*, 1999: 50). Desitjaven un local, una seu social on poder reunir-se, però la manca de mitjans econòmics va impedir que poguessin satisfer de moment aquesta necessitat.

No van poder convèncer algunes destacades militants de Barcelona perquè s'unissin al grup, com ara Federica Montseny, que els va prometre suport però sense implicar-se en les tasques organitzatives de la nova organització. Altres veteranes com les actives Libertad Ródenas i Lola Itúrbe van tenir una major implicació posteriorment, amb la creació de l'organització anarcofeminista durant la Guerra Civil.

EL DEBUT AL TEATRE GRAN PRICE DE BARCELONA

Va ser Nicolasa Gutiérrez qui va tenir la idea d'organitzar un míting al teatre Gran Price de Barcelona, el juny de 1936, amb l'objectiu de donar a conèixer l'Agupació i animar a les militants anarquistes a unir-se al grup. Malgrat l'escassa difusió de la convocatòria, el míting va resultar tot un èxit de públic. El diari anarcosindicalista *Solidaridad Obrera* no va donar una rellevància especial a l'acte i únicament va publicar la notícia en una pàgina secundària, el 23 de juny de 1936.

Los compañeros no nos hacían caso. Apenas si publicaron del mítin un poquito entre páginas. Para ellos era superfluo. Ellos no comprendían la situación de la mujer. Y ellos eran los primeros machistas. Porque no impulsaban a sus compañeras a que fueran al Ateneo y a ningún sitio. Estaban muy conformes de que estuvieran allí fregando y cargándose de los niños. Tampoco te creas que era mejor que los demás. Era ya todo una mentalidad. Un atavismo que parece que lo llevaban en la sangre. (Vega, 2007b)

En el míting van intervenir Rosario Dulcet, veterana militant del sindicat tèxtil, Manuel Pérez Fernández, redactor del periòdic *Solidaridad Obrera* i destacat militant d'origen brasileny, i Federica Montseny. Dulcet va parlar de la inutilitat dels drets polítics concedits per la República, si en les llars proletàries mancava l'indispensable per viure. Pérez va insistir en l'important paper de les mares en l'educació dels seus fills; també va parlar del perill del feixisme que estava avançant per Europa i de l'amenaça de guerra després de la conquesta d'Abissínia per part del feixisme italià. Finalment, la Montseny va lamentar-se que el teatre no estigués completament ple com en altres ocasions, la qual cosa demostrava, segons ella, que els homes no prestaven tanta atenció al tema de l'emancipació femenina. Segons l'oradora, els anarquistes havien d'unir el cor (representat per la dona) en la lluita social i el cervell (representat per l'home) per ser invencibles en la revolució.

Federica Montseny va participar com a oradora en aquest primer acte de l'Agupación Cultural Femenina fet amb l'objectiu de difondre la nova organització. La reunió, segons les promotores, va aconseguir posar les bases per a la seva extensió geogràfica, no sols a la ciutat de Barcelona sinó també a altres localitats veïnes de la Ciutat Comtal.

LA REVISTA *MUJERES LIBRES* I EL GRUP DE MADRID

Paral·lelament, s'havia constituït un altre grup femení a Madrid, sense que tingués cap connexió ni amb el de Barcelona ni amb els d'altres llocs de l'Estat espanyol. Les promotores eren Lucía Sánchez Saornil, telefonista, periodista i poeta, i Mercedes Comaposada, escriptora i periodista. Van ser invitades, pel destacat militant cenetista Orobón Fernández, a participar en uns cursos de formació en la Federació Local de Sindicats de Madrid l'any 1934. Ambdues van copsar en aquestes sessions l'actitud retrògrada a la incorporació femenina existent en el moviment anarquista inclús per part de militants de la CNT (Nash, 1977). Van decidir aleshores convocar les dones anarcosindicalistes a una reunió el 1935 amb la idea de crear una organització específicament femenina. D'aquesta manera s'inicià l'Agrupación Mujeres Libres de Madrid, al qual es va unir poc després la doctora Amparo Poch i Gascón. Les tres eren diferents però compartien els mateixos objectius de millorar la situació i la formació de les dones obreres.

La primera iniciativa va ser crear la revista homònima *Mujeres Libres*. El primer número va ser publicat el 20 de maig de 1936, amb la idea d'aparèixer mensualment. Va tenir una gran acollida i va exhaurir-se ràpidament. Van sortir tres números abans del 19 de juliol, quan va canviar la seva orientació i el seu format. En total van ser publicats tretze números, l'últim la tardor de 1938. La revista estava dirigida a les dones de la classe obrera i estava escrita exclusivament per dones. Les promotores van demanar col·laboració a destacades militants anarquistes nacionals i internacionals, com per exemple Emma Goldman, Federica Montseny, Etta Federn, Carmen Conde i Lola Iturbe.

Lucía Sánchez Saornil va escriure una carta el 24 de maig de 1936 a Federica Montseny sol·licitant la seva participació en el projecte. En la carta parlava d'una trobada precedent en motiu d'una conferència que Federica havia fet a l'Ateneo de Madrid. En aquesta trobada, la militant catalana li havia promès la seva col·laboració. Tanmateix:

[...] aunque el primer número se ha publicado con un retraso considerable sobre la fecha fijada, no ha podido contar con tu firma. Nos hacemos cargo de la labor gigantesca que llevas sobre ti, pero aunque seamos un poco egoístas, no queremos prescindir de tu concurso para nuestra obra, que necesitamos prestigiar para

que cumpla decorosamente el objetivo que nos hemos propuesto. Y esperamos que no aparecerá el segundo número sin un trabajo tuyo. (Montero, 2003: 161)

La revista no tenia una identificació explícitament anarquista. La seva intenció era despertar la consciència femenina cap a les idees llibertàries. La redactora li ho recordava d'aquesta manera:

Ten en cuenta que no hemos querido darle un carácter confesional a fin que sea más fácil su labor de captación entre mujeres, la palabra anarquía les asusta aún demasiado, sin embargo, observarás en todo su contenido la orientación libertaria.

Finalment, afegia el seu interès a conèixer la seva opinió sobre el primer número que acabava de sortir: «Queremos saber también tu opinión sobre lo publicado pues estimamos tu criterio y tu consejo, si lo estimas oportuno, en lo que vale».

La redacció va enviar altres cartes similars a altres personalitats anarquistes, com ara a Emma Goldman el 17 d'abril de 1936. En ella explicitaven que no tenien mitjans econòmics i per tant lamentaven no poder retribuir les col·laboracions. Tanmateix, manifestaven l'esperança de comptar amb ella en el projecte, atesa la seva sensibilitat pel tema: «Confíadas en que no desatenderás nuestra petición en bien de las mujeres españolas, por cuya educación nadie se interesó hasta ahora en nuestras organizaciones» (Montero, 2003: 142). La petició va tenir una ràpida resposta, podent-se incloure ja un primer escrit en el primer número de la revista: «Una carta de Emma Goldman», datada a Niça l'abril de 1936: «Con verdadero gusto colaboraré en *Mujeres Libres*» va respondre, després de felicitar-les per la iniciativa.

Me produce una gran alegría [...] vuestra decisión de contribuir a la emancipación de las mujeres de vuestro país. He de confesaros que cuando estuve en España, en 1929, me sorprendió dolorosamente el atraso de la mujer española en general; su sumisión a la Iglesia y, en la vida privada, al hombre, sea padre, marido, compañero, hermano o hijo; su acatamiento a la imposición de dos morales distintas, una para el hombre y otra para la mujer; su esclavitud, en fin, que las reduce a sirvientas y portadoras de toneladas de hijos. Estoy entusiasta de saber que unas camaradas españolas siguen, por fin, el camino emprendido hace tiempo por las compañeras de otros países. (*Mujeres Libres*, 1, 1936: 3)

El suport de Goldman es va demostrar constant al llarg de la trajectòria de la revista amb freqüents articles; amb tres visites, la primera quan va esclatar la revolució el juliol de 1936 i les altres dues durant el conflicte bèl·lic; també amb campanyes de propaganda internacional en solidaritat tant amb la CNT-FAI, com amb l'organització MMLL (Peirats, 1983).

Federica Montseny no va tenir una resposta tan decidida. Mai no va negar-se a una col·laboració però aquesta va ser feta en comptades ocasions i, especialment, a través de la participació en actes públics com a oradora. Respecte a la revista *Mujeres Libres* hi va ser present gràcies als comentaris sempre elogiosos de la redacció i a les fotografies que van incloure en diversos números. En el número 10, del segon any de la revolució, l'escrit que acompanyava la fotografia d'una Federica Montseny somrient, deia:

No es un ídolo lo que resaltamos en Federica Montseny. Seguimos sin creer en ellos y no vamos con la moda imperante. Ni siquiera un símbolo, con sernos algunos de ellos tan queridos. Para nosotros, Federica Montseny es más: es realidad que palpita en los momentos actuales, decisivos de España. Una realidad inteligente y dinámica que da acción a conceptos adecuados hoy y constructivos del mañana. (*Mujeres Libres*, 10, 1937: 25)

Més endavant, en el número 12, del maig del 1938, una foto de la Montseny parlant en un míting porta com a peu el següent comentari: «Nuestra compañera Federica Montseny, que con su recto sentido de la unidad y su esfuerzo infatigable ha contribuido decisivamente a la victoria obrera condensada en el pacto CNT-UGT» (*Mujeres Libres*, 12, 1938: 37).

La tasca de la Montseny com a ministra de Sanitat i Assistència social va ser valorada positivament per la redacció de la revista. En un article es felicitaven que al front del nou Ministeri, creat el novembre de 1936, actués «una mujer de tan dinámica capacidad de ideales y de realizaciones», assistida pel gran treball i la intel·ligència d'altres companyes, com la militant de MMLL i col·laboradora assídua en la revista Amparo Poch i Gascón. En aquells moments, s'enfrontaven a «los inmensos problemas de esta nueva actividad estatal recién creada en España, problemas agigantados por las circunstancias». L'activitat realitzada per la Montseny des del Ministeri era, segons la redacció, un avenç i un progrés respecte al passat: «En meses, en semanas, se supera

en España un atraso de siglos. Se hace lo que estaba por hacer y mucho más» (*Mujeres Libres*, 8, 1937: 9).

Lucía Sánchez Saornil i la redacció de *Mujeres Libres* van aconseguir finalment publicar un article de la militant anarquista catalana en el darrer número de la revista: «Acción de la mujer en la paz y en la guerra». Subratllava Federica l'esforç que en aquells moments difícils de la guerra, durant la tardor de 1938, estaven fent les dones espanyoles. Aquest no passava per una individualitat, per la singularitat d'una sola dona, sinó per la voluntat i el sacrifici del col·lectiu femení.

La labor de la mujer en la paz y hoy en la guerra y por la guerra [...] no la representa y condensa un nombre que aparece vivo y brillante, llenando las páginas de los diarios, sino el esfuerzo colectivo de un sexo, sacrificándose, luchando como luchan en España las obreras [...], desafiando a la muerte durante muchas horas diarias. [...] Y es este esfuerzo, esta labor, lo que hace posible el triunfo, intensificando la resistencia, despertando al proletariado de los demás países, haciéndole ver la verdad de nuestra lucha por la Libertad. (*Mujeres Libres*, 13, 1938: 29)

La guerra d'Espanya no era, segons ella, d'interessos capitalistes, les masses obreres mobilitzades lluitaven contra el feixisme (*Mujeres Libres*, 13, 1938: 29) i per evitar els horrors d'una guerra imminent.

Cuando han fallado muchos valores, cuando muchos corajes han flaqueado, han aparecido las mujeres dando el tono de seguridad y confianza. [...] Colectivamente, el ejemplo que da la mujer española es de sacrificio y de esfuerzo, es de resignación heroica. (*Mujeres Libres*, 13, 1938: 29)

Aquest article resumia la visió de la militant anarquista en els darrers moments de la guerra, adonant-se de la difícil situació davant l'agressió feixista, amb constants bombardejos a Barcelona i poblacions veïnes, i fent una crida desesperada al proletariat dels països europeus perquè reaccionessin amb la seva solidaritat si volien evitar una guerra generalitzada a tota Europa.

UNA ORGANITZACIÓ ANARQUISTA ESPECÍFICAMENT FEMENINA

Federica Montseny no va considerar oportuna l'existència d'una organització llibertària específicament femenina en el moment de la creació dels primers grups anarcofeministes durant la II República. Considerava que existia un problema d'emancipació general humà, que implicava ambdós sexes i, per tant, tots dos havien d'estar organitzats conjuntament en el mateix organisme. Tanmateix, la seva opinió va anar matisant-se durant la guerra, acceptant de forma conjuntural la necessitat d'una organització femenina autònoma en el camp llibertari.

Va ser convidada a participar en el míting de clausura de la primera conferència nacional de Mujeres Libres, celebrat a València l'agost del 1937. La reunió va comptar amb representants de noranta grups d'arreu de l'Estat espanyol i va decidir la creació d'una sola organització nacional amb una estructura federal. Es basava en el model federalista de la CNT amb comitès locals, regionals i nacional. També va donar un pas endavant identificant-se explícitament amb les finalitats ideològiques de la CNT i de la FAI, però al mateix temps reivindicava la seva autonomia i la necessitat de ser reconeguda com a organització específica per part del moviment llibertari. Els seus objectius passaven per «crear una fuerza femenina consciente y responsable que actúe como vanguardia de la Revolución» (*Mujeres Libres*, 11, 1937: 4-5).

Conjuntament amb Federica Montseny van parlar Lucía Sánchez Saornil i María Giménez, redactora i col·laboradora de la revista *Mujeres Libres*, respectivament. Montseny va recordar la doble missió que havia de desenvolupar la dona: crear fills, però també un món igualitari per a aquests fills. «Cuando las mujeres traemos al mundo nuestras criaturas, adquirimos el deber de reorganizar el ambiente social en que ellos han de vivir, para que no lleguen nunca a maldecir la hora de su nacimiento». També va dedicar una reflexió a la federació de Mujeres Libres, acabada de reestructurar:

La tendencia de las organizaciones anarquistas ha sido, hasta ahora, la de no separar el movimiento femenino del resto del proletariado; pero hay que rectificar esta tendencia, porque, dado el atraso de la mujer proletaria en España, hace falta una organización específica para capacitarla y llevarla al lado de los demás luchadores del proletariado. A la Federación Mujeres Libres le toca cumplir una gran labor revolucionaria. (*Mujeres Libres*, 11, 1937: 24)

Reconeixia públicament, doncs, la necessitat de l'organització específica MMLL en el context d'endarreriment que existia en la condició social femenina a l'Espanya dels anys trenta. La seva posició del principi, reticent sobre l'existència de l'organització, s'havia transformat en una actitud positiva i de valorització de la seva tasca. Les raons d'aquest canvi eren segurament degudes a la trajectòria de la guerra i a l'existència d'altres organitzacions femenines específiques, com ara la potent Asociación de Mujeres Antifascistas (AMA), que liderava Dolores Ibárruri i que el Partit Comunista dominava (Nash, 1999). Aquesta pretenia agrupar unitàriament totes les dones espanyoles. L'existència de MMLL, que va negar-se a ser absorbida per l'AMA, era sens dubte per a la Montseny una necessitat i un fre a l'expansió comunista en el context femení.

Lucía Sánchez Saornil recordava en el míting les causes del creixement de MMLL. Va ser amb l'esclat de la guerra, quan els milicians van marxar al front, que les dones van despertar i van voler ser útils a la revolució. «¿Cómo? ¿Sola, aislada? No: era preciso buscarse a sí misma, encontrarse y agruparse. Así nació y así creció nuestra organización Mujeres Libres». Per María Giménez, l'organització MMLL tenia raó d'existir en el seu objectiu d'ajudar la dona en el seu desig i la seva necessitat de preparació i d'alliberació total. La dona no era inferior, com s'havia volgut atribuir i com ho demostrava la sèrie de dones brillants que havien sobresortit al llarg de la història.

La posició de Federica va ser encara més clara en la conferència que va donar al local de MMLL de Barcelona l'agost de 1938, invitada per Lucía Sánchez Saornil. Va dir que havia volgut intervenir en aquell acte per a testimoniar «mi admiración y mi afecto por la obra que realizan, casi anónimamente, un grupo de compañeras», per rendir «homenaje que merece este esfuerzo libertador de las conciencias femeninas que debiera ser apoyado por todo el movimiento confederal y anarquista». Era una explícita presa de posició, en la qual valorava positivament la tasca que estava desenvolupant l'organització anarcofeminista. Recordava les resistències que el moviment obrer llibertari havia desenvolupat històricament davant l'organització autònoma de les treballadores, fet que no havia desaparegut totalment en aquells moments davant la creació de MMLL:

Mientras se jalea y apoya cualquier obra o acción de Mujeres Antifascistas, Unión de Muchachas, etc., nosotros olvidamos un

poco lo que es y representa Mujeres Libres. No recordamos ya las palabras de Bakunin: «[...] conquistaremos a la mujer para nuestra causa y el triunfo será un hecho». Nosotros no hemos conquistado a la mujer, absorbidos en una lucha trágica, por defender y establecer un orden social más justo que el presente. [...] Sólo ahora pensamos en hacerlo y es triste que esa obra haya de realizarla un grupo de compañeras luchando a brazo partido con los obstáculos y en medio de todo orden de dificultades económicas, e incluso morales, porque no se sienten lo asistidas que debieran por el apoyo de los sindicatos y del movimiento, colectivamente considerado. (Rodrigo, 2003: 140-141)

Efectivament, MMLL considerava que li mancava el suport moral i econòmic de la CNT-FAI, per contrast amb el suport que obtenien les altres organitzacions femenines dels partits polítics que els eren afins. Les peticions de suport econòmic a la CNT-FAI, a més de l'ajut moral, es van repetir al llarg de la guerra no sols per garantir la continuïtat de la revista sinó per dur a terme la gran quantitat d'activitats que l'organització femenina es va comprometre a fer a escala local, regional i nacional. Federica Montseny i Emma Goldman, entre altres personalitats sensibles al tema de l'emancipació femenina, van ser unes veus destacades que van manifestar-se sempre a favor dels ajuts necessaris per portar a terme els programes de l'organització femenina, encara que orgànicament no pertanyien a Mujeres Libres. En una carta dirigida a Mariano R. Vázquez, secretari de la CNT catalana, l'octubre de 1937, E. Goldman deia:

Estoy muy sorprendida que nuestra organización de la CNT y de la FAI y hasta las JJLL hayan hecho tan poco en su beneficio (de MMLL) y demuestren tan poco interés. ¿No crees, querido compañero, que también va en interés de la CNT y de la FAI ayudar a Mujeres Libres en todo lo que se pueda? (Ackelsberg, 1999: 230)

La militant anarquista americana va mantenir sempre una actitud decidida i entusiasta respecte a una organització autònoma de dones anarquistes amb l'objectiu d'educar i d'emancipar les treballadores espanyoles. En un article publicat en la revista *Mujeres Libres* remarcava el retard de la condició social de la dona espanyola respecte a la dels Estats Units i d'altres països europeus:

Las mujeres de muchos países han hecho la verdadera revolución para conseguir sus derechos sociales, políticos y éticos. Los han logrado a costa de muchos años de lucha y de ser

derrotadas ininidad de veces, pero han conseguido la victoria. Desgraciadamente, no puede afirmarse lo mismo de las mujeres de todos los países. En España, por ejemplo, a la mujer se la considera muy inferior al hombre, como mero objeto de placer y productora de niños, no me sorprendería si sólo los burgueses pensasen así, pero es increíble comprobar el mismo antediluviano concepto entre los obreros, hasta entre nuestros propios camaradas. [...] La mujer procura en todas partes liberarse; camina hacia delante, libremente; ocupa su puesto en la lucha por la transformación económica, social y ética. Y la mujer española no tardará mucho en emprender el rumbo de su emancipación. El problema de la emancipación femenina es análogo al de la empacipación proletaria: los que quieran ser libres deben dar el primer paso. [...] Ahora os toca a vosotras, mujeres españolas. Romped vuestras cadenas. Os ha llegado el turno de elevar vuestra dignidad y vuestra personalidad, de exigir con firmeza vuestros derechos de mujer, como individualidades libres, como miembros de la sociedad, como camaradas en la lucha contra el fascismo y por la Revolución social. (*Mujeres Libres*, 6, 1936: 8)

Federica Montseny va mantenir posicions similars a Emma Goldman respecte a la necessitat de l'existència de MMLL durant la guerra i al suport que calia donar-li tant des de la CNT-FAI com des de les Joventuts Llibertàries. Tanmateix, considerava que l'emancipació femenina s'havia de portar a terme conjuntament amb els companys en una lluita per l'alliberament i per la construcció d'un món nou igualitari, socialment i econòmicament. Va defensar, a més, un model individualista davant del problema de la subordinació de la dona, considerant que era la mateixa dona qui havia de lluitar per responsabilitzar-se del trencament de les cadenes de la submissió secular.

BIBLIOGRAFIA

- Ackelsberg, Martha (1999). *Mujeres libres. El anarquismo y la lucha por la emancipación de las mujeres*. Barcelona: Virus.
- Liaño, Concha *et al.* (1999). *Mujeres Libres. Luchadoras libertarias*. Madrid: Fundación Anselmo Lorenzo.
- Marín i Silvestre, Dolors i Palomar i Badia, Salvador (2006). *Els Montseny Mañé, un laboratori de les idees*. Reus: Arxiu Municipal.

- Montero Barrado, José M. (2003). *Anarcofeminismo en España. La revista Mujeres libres antes de la Guerra Civil*. Madrid: Fundación Anselmo Lorenzo.
- Montseny, Federica (1987). *Mis primeros cuarenta años*. Barcelona: Plaza & Janés.
- (1925). *La Victoria. Novela en la que se narran los problemas de orden moral que se le presentan a una mujer de ideas modernas* [2a ed. 1930]. Barcelona: Talleres Gráficos Costa.
- (1936-1938). *Mujeres Libres* [publicació periòdica]. Madrid-Barcelona.
- Mujeres Libres* (publicació periòdica), Madrid-Barcelona, 1936-1938
- Nash, Mary (1977). *Mujeres Libres: España, 1936-1939*. Barcelona: Tusquets.
- (1999). *Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*. Madrid: Taurus.
- Peirats, José (1983). *Emma Goldman. Una mujer en la tormenta del siglo*. Barcelona: Laia.
- Rodrigo, Antonina i Moa, Pío (2003). *Federica Montseny*. Barcelona: Ediciones B.
- Siguan Boehmer, Marisa (1981). *Literatura popular libertaria. Trece años de «La Novela Ideal» (1925-1938)*. Barcelona: Ed. Península.
- Tavera, Susanna (2005). *Federica Montseny, la indomable*. Madrid: Temas de Hoy.
- (ed.) (2007). *Fons la Revista Blanca. Federica Montseny i la dona nova (1923-1931)*. Catarroja-Barcelona: Ed. Afers / Centre d'Estudis Històrics Internacionals.
- Vega, Eulàlia (2007a). «La Novela Ideal de Federica Montseny. Una moderna experiència d'emancipació femenina». *Congrés Internacional Gènere i modernitat a la Catalunya contemporània: escriptors republicanes*. Barcelona: UAB. Disponible a: <<http://filcat.uab.cat/gelcc/escriptors/congres/Vega.pdf>>.
- (2007b). Entrevista a Concha Liaño [manuscrit].
- (2010). *Pioneras y revolucionarias. Mujeres libertarias durante la República, la Guerra Civil y el franquismo*. Barcelona: Icaria.

ANARQUISME I DIFERÈNCIA SEXUAL EN LES NOVEL·LES DE FEDERICA MONTSENY

CARME BERNAT MATEU

Universitat de València

INTRODUCCIÓ

Dels homes admire l'honestat, la rectitud i el valor personal. De les dones, l'esperit d'iniciativa, la rebel·lia, i l'afany de no ser sotmeses, de no ser massa dòcils i admire també les que saben trobar un equilibri entre el que podem dir noves idees i un cert manteniment de la feminitat que, en certa manera, és consubstancial a la naturalesa de la dona: l'amor als fills, el gust per la vida, per la casa, el saber fer menjars, en una paraula, saber fer la vida agradable a les persones que li envolten. (Montseny. A: Alcalde, 1983: 26)

Aquesta citació ens apropa a les primeres qualitats que Federica Montseny —una de les dones més conegudes de l'anarquisme del segle xx— valora en els comportaments femenins i masculins. L'activista va elaborar tot un programa sobre els models ideals de gènere des dels seus inicis com a escriptora i aquesta qüestió va ser molt recurrent en els seus escrits i accions al llarg de tota la seua vida. Va ser en *La Victoria*, i en dues novel·les que va publicar després d'aquesta (*El hijo de Clara* i *La Indomable*), on Federica va plasmar els preceptes del seu feminisme humanista i el seu discurs sobre l'emancipació femenina anarquista.

L'objectiu d'aquesta investigació és analitzar els models de feminitat i masculinitat —per la diferenciació binària tradicional que Federica Montseny estableix als seus escrits— i aprofundir en la batalla cultural sobre la definició de la diferència sexual en què l'anarquisme va participar activament. La consolidació d'uns rols de

gènere determinats és resultat de múltiples negociacions canviants i inestables, en les quals les diferents cultures polítiques pugnen per introduir les seues propostes a l'escenari cultural (Aguado, 2004: 63). El concepte de *gènere* es concebrà com una construcció cultural i de poder diversa, amb límits i marges i no necessàriament universal. El terme i els seus significats s'estan debatent en els estudis feministes des de fa dècades: algunes investigadores assenyalen que és una categoria eurocentrada i que reproduceix el binarisme home-dona (Boydston, 2008; Oyewumi, 1997). De fet, la mateixa Joan Scott va assenyalar que la categoria havia perdut capacitat crítica a favor de la normalització i de l'essencialisme (Scott, 1999). No obstant això, sotmetre a anàlisi els models de gènere desestabilitza la pretesa natura immutable de la diferència sexual i mostra el seu caràcter construït (Aresti, 2010; 13). En aquest sentit, propose l'estudi del discurs literari de Federica Montseny —especialment en la novel·la *La Victoria*— al voltant dels comportaments en clau de gènere, així com la recepció del mateix en la comunitat de lectors i lectores.

EL CONTEXT FAMILIAR I LITERARI DE L'AUTORA

Federica Montseny va créixer en una família molt prolífica en relació amb la premsa, la literatura i la propaganda anarquista. A més, va ser un pilar important en el marc de la teorització anarquista espanyola de finals del segle XIX i inicis del segle XX, especialment la tasca iniciada per la seua mare Teresa Mañé. Els seus pares i l'ambient en què va créixer van influir de manera decisiva en la seua personalitat: Joan Montseny patia una forta repressió estatal, la família rebia visites d'anarquistes molt coneguts, com Élisée Reclus i Max Nettlau, Teresa Mañé va educar i va ensenyar Federica a casa i el seu desenvolupament intel·lectual va estar lligat a l'activitat propagandística del nucli familiar.

Les primeres activitats com a publicista anarquista de Federica es van emparar en aquest univers llibertari: el 1920, als seus quinze anys d'edat, va començar a escriure textos que ella mateixa va destruir, però la seua primera novel·la, titulada *Horas trágicas*, es va publicar dos anys més tard en la col·lecció de *La Novela Roja* de Fernando Pintado. A més, el 1923, també en els seus anys d'adolescència, va començar a publicar els seus primers articles a *Solidaridad Obrera* i *La Revista Blanca*, on es convertiria en un dels pilars bàsics per a la supervivència

de la publicació. En aquest context, va iniciar la seua activitat com a novel·lista: va arribar a escriure quasi cinquanta títols de novel·les anarquistes de quiosc en col·leccions com *La Novela Ideal* i *La Novela Libre* (García, 2012: 156). La producció de literatura anarquista de quiosc de Federica Montseny va ser extensa: a *La Novela Ideal* va publicar trenta-quatre títols abans de la proclamació de la II República. Però amb el canvi de règim, les seues activitats polítiques van créixer i només va escriure vuit obres en el període republicà de vigència d'aquesta mateixa col·lecció.

Per comprendre aquesta intensa tasca literària, cal emmarcar el cas de l'escriptora en l'auge general del relat breu que es va produir durant el primer terç del segle xx: durant els anys de joventut de l'autora van sorgir i es van multiplicar les col·leccions específiques de novel·les curtes. Es caracteritzaven per tindre un caràcter popular: per ser publicades per autors coneguts del context, per ser novel·les breus, per tindre una tirada de publicació elevada i pels costos reduïts de venda. Carlos Serrano (1986: 221) assenyala que va existir un corrent específic de relats breus d'orientació social i política, en la qual *La Novela Ideal*, creada per la família Mañé-Montseny, va ser la col·lecció més representativa.

Aquesta estava conformada per obres pensades per produir-se de manera sistemàtica, ràpida i massiva, amb grandàries de 182 x 114 mil·límetres i amb novel·les d'unes trenta-dues pàgines. L'objectiu de la col·lecció era oferir llibres assequibles per a les classes populars, ja que el preu de venda era baix, entre quinze i vint cèntims. Per poder mantenir el cost reduït del producte, es van assegurar de comptar amb la distribució d'un gran nombre de llibres i milers de vendes. Comptaven amb una subscripció fixa a preus econòmics i amb una rebaixa per als corresponents locals. Nogensmenys, la publicació de *La Victoria* no s'insereix en la col·lecció de *La Novela Ideal*, ja que va comptar amb una major extensió i amb un impacte molt més destacable (Lozano, 2004: 85). Però el format, encara que més extens, era similar quant a grandària, preu, distribució i finalitat.

L'objectiu de la família Mañé-Montseny amb la col·lecció de novel·les curtes i amb altres obres com *La Victoria* era arribar a un públic ampli que excedís els límits dels lectors de *La Revista Blanca*. L'entenien com un mitjà per propagar l'obra de la revista que els mateixos promotors editaven. Per aconseguir una bona difusió de la col·lecció, facilitaven

en gran manera les condicions de venda i de pagament, tot afavorint l'expansió dels corresponsals que s'encarregaven de la venda en els quioscos i als carrers. Les tirades de la publicació oscil·laven entre deu mil i cinquanta mil exemplars, fet que alguns investigadors qualifiquen d'extraordinari per al seu context (Siguan, 1981: 11).

Aquesta finalitat d'abastar un públic ampli s'explica en la seua voluntat de difondre les idees anarquistes mitjançant un discurs positiu, entretingut, senzill, paradigmàtic i emotiu. Explicitaven que no pretenien publicar «novel·les roges, ni modernistes, ni eclèctiques», sinó «novel·les que exposen, bella i clarament, episodis de les vides lluitadores darrere d'una societat llibertària» (*La Revista Blanca*, 1 octubre 1924: 1). Volien publicar obres que, mitjançant missatges clars i bells, contribuïren a la difusió de «la Idea»: «No volem novel·les depriments ni esgarrifoses. Volem novel·les optimistes, que plenen d'esperança l'ànima; netes, serenes, fortes, amb alguna maledicció i cap llàgrima» (*La Revista Blanca*, 1 octubre 1924: 1).

Respecte a *La Novela Ideal*, podem trobar dos tipus d'autories diferents. En el primer grup se situen els vuit autors més recurrents, els quals sumen un total de 240 títols.¹ El segon té un caràcter més espontani i improvisat, ja que els promotors van aconseguir que participaren nombrosos escriptors i escriptores sense experiència literària. Sobre el perfil d'alguns militants, es compta amb el treball de Gonzalo Santonja (2000: 117-138), que analitza alguns casos com el de Federico Urales, Elías García, Ángel Pestaña o Pedro Luis de Gálvez. En relació amb la representació femenina, s'ha assenyalat que va ser important per a les circumstàncies del moment, ja que tot i ser minoritària van publicar al voltant d'un 22 % dels títols de la col·lecció (Serrano, 1986: 230).

La Victoria va ser la primera novel·la extensa de Federica Montseny, encara que com s'ha mostrat, ja havia escrit altres relats més curts i alguns articles en premsa. L'obra superava les dues-centes pàgines, més de les que s'esperaven, segons es mostra en un anunci de *La Revista Blanca*. El text afirma que, encara que esperaven que la portada fora

---

1 Juan Montseny, Federica Montseny, Angela Graupera, Fernández Escobés, Regina Opiiso, Valentín Obac, Adrián del Valle i Mauro Bajatierra (Serrano, 1986: 229).

tricoloria, es va imprimir en dos colors per no alterar-ne el preu, que es va anunciar en dues pessetes («La Victoria». *La Revista Blanca*, 15 maig 1925: 39). Les obretes de La Novela Ideal, de poc més de trenta pàgines, valien quinze cèntims. Però *La Victoria*, de la col·lecció de les novel·les més extenses de *La Revista Blanca*, tenia un preu mitjà si es compara amb la resta de publicacions anunciades en la revista: solien costar entre una i cinc pessetes, encara que algunes arribaven fins a nou si era una edició rústica i de tela («Libros que pueden adquirirse en esta administración». *La Revista Blanca*, 1 gener 1925: 2.) Per tant, es manifesta una preocupació destacable pel preu: *La Victoria* es publicava en una edició relativament assequible per a una major difusió. Amb l'objectiu d'orientar-nos entorn del cost de la novel·la, es pot prendre com a referència el preu d'articles de primera necessitat segons les dades històriques de l'INE. El 1925, una barra de pa costava 0,58 pessetes de mitjana a les capitals de província («Coste de la vida del obrero». *Anuari 1925-1926*. Fons documental de l'Institut Nacional de Estadística: 1). Per això, pot considerar-se que les novel·les editades per *La Revista Blanca* eren relativament assequibles per a persones pertanyents a classes populars, el públic al qual anaven dirigides.

La venda de la novel·la es realitzava mitjançant diferents mecanismes: a través de corresponsals que demanaven els llibres a la redacció amb un 25 % de descompte, a partir de la venda de paquets de la redacció a negocis amb punt de venda fix, o amb la via directa sense intermediaris enviant un correu postal a l'administració i demanant l'exemplar. La redacció informava de les comandes i de les factures rebudes en l'última pàgina de cada número de *La Revista Blanca*, i es feia publicitat de cada llibre mitjançant cartells i anuncis en periòdics afins.

LA VICTORIA I LA DIFERÈNCIA SEXUAL ANARQUISTA

La Victoria: novela en la que se narran los problemas de orden moral que se le presentan a una mujer de ideas modernas té de protagonista Clara Duval. Aquesta era una jove optimista i forta que conjugava el seu treball de professora d'idiomes i de dibuix amb una faceta de conferenciant i d'escriptora anarquista. Ella era «culta i equilibrada, franca i alegre. Sense coqueteria, lleugeresa, ni preocupacions» (Montseny, 1930: 11). L'element més destacable d'aquesta obra literària

és que funciona com una presentació de diferents models de feminitat i de masculinitat ideals o indesitjables, tot mostrant, mitjançant els personatges pròxims a Clara, qui representa l'arquetip de dona emancipada o independent que Federica Montseny demandava.

El model ideal de dona de Federica Montseny ha sigut definit per altres autores com «la dona moderna», «la dona nova», «el model de dona independent» o «el model individualista de dona». En la meua opinió, aquest s'integra en un discurs més global d'*emancipació femenina anarquista*. En aquest corrent, vigent a Espanya i altres latituds com alguns països llatinoamericans des de les últimes dècades del segle XIX, s'emmarquen els preceptes de Federica. Només com a integrant d'aquest conjunt de narratives podem comprendre el seu discurs sense considerar-lo únic, original o descontextualitzat. És a dir, cal emmarcar els models de l'autora en el corrent d'emancipació femenina anarquista per entendre que no va ser la primera a plantejar aquests rols, sinó que va beure d'una tradició anterior i va influir en dones i grups posteriors. La dona ideal per a Federica Montseny era:

Una donadona, no donahome ni donafemella. Una donadona, no criatura sense personalitat ni sexe. Una dona orgullosa i segura de si mateixa, amb plena consciència que en ella estan les destinacions i l'avenir de la raça humana. Una dona creadora d'homes i no imitadora; [...] que tinga una individualitat forta i pròpia, una gran força moral [...] Una dona que visca la seua vida de dona, d'amant i de mare amb plena seguretat i amb plena consciència; que sàpiga ser ella sempre, amb segell inconfusible, amb vigorosa vida intel·lectual i lliure, pletòrica d'energies morals, d'harmonia física. (Montseny, 1926: 25)

I, de fet, açò era el que representava Clara Duval, la protagonista de la novel·la que ens ocupa. I així es considerava Federica Montseny a ella mateixa, ja que va entendre la novel·la com a autoretrat novel·lat, com ho defineix Susanna Tavera. Clara era una dona independent, positiva i segura, que seguint els preceptes de l'anarquisme i la seua pròpia voluntat, va decidir prioritzar la seua dignitat i llibertat a contraure matrimoni, segons narra l'autora. No sense intentar-ho repetides vegades, ja que la novel·la explica com va coneixent diversos personatges masculins candidats a convertir-se en els seus companys.

El primer d'ells és Roberto Montblanch, un home compromès amb l'anarquisme però incapaç de comprometre's amb una dona

que no complirà amb els rols tradicionals de dona dolça, inferior i dedicada al matrimoni i la família. A continuació, Emilio Lucerna és un personatge burgès que s'enamora de Clara en considerar-la original, extraordinària i extravagant, però del qual ha de defensar-se encaridament en resultar ser insistent i assetjador amb ella. Un altre model de masculinitat el representa Adolfo del Valle: encarna homes tímids que no són *elevats* sinó més aviat que exerceixen un paper inferior i subordinat a la seua parella. Finalment, es relata la relació que inicia amb un famós novel·lista anomenat Fernando Oswalt. En les seues obres, retrata un ideal de dona intel·ligent i defensa la integritat femenina. No obstant això, Clara considera que la defensa de les dones d'Oswalt es deriva d'una visió cavalleresca de protecció de la feblesa femenina i també la rebutja.

Mitjançant aquests quatre personatges, Federica Montseny ens presenta el seu ventall de masculinitats indesitjables, amb els quals Clara decideix no formar una família perquè prefereix seguir els seus ideals sense una parella que l'obligue a renunciar a la seua personalitat. Per tant, el final de la novel·la ens revela que —segons l'autora— el model de dona independent, autònoma i lliure no és compatible amb la mena de relacions tradicionals del moment.

El dilema es resol en la segona novel·la que Federica Montseny va escriure sobre la qüestió, titulada *El hijo de Clara*. Atès que cap home no és adequat per a la nostra protagonista, l'autora obre una nova possibilitat per a Clara Duval: la maternitat en solitari. En aquest llibre ens narra com el seu fill va patir peripècies similars en les seues relacions, sense trobar una dona que fora prou avançada per compartir les seues inclinacions, ja que representava «l'home del demà». Per tant, en aquesta segona obra ens relata el cas contrari: la masculinitat ideal i diferents models de dona que no són desitjables ni compatibles amb la mateixa.

De fet, Federica Montseny mostrava una gran preocupació per modificar els models de masculinitat, perquè per a l'autora els homes havien de tindre un paper actiu en l'emancipació femenina i en la transformació social: només promovent una nova masculinitat i una nova feminitat podien canviar-se els fonaments de la societat. En relació amb els rols masculins, l'autora va mostrar detracció pels homes dominants, «donjuanescos i viciosos» segons els seus paràmetres. Defensava que els homes havien de tenir personalitat

pròpia i un caràcter responsable, bondadós i sensible, a més de ser actius en la lluita conjunta per l'emancipació humana. Només amb aquest nou tipus d'home podria nàixer i desenvolupar-se una dona amb independència i personalitat pròpia, que gaudís d'educació, salut i moral.

LA RECEPCIÓ PÚBLICA DE LA NOVEL·LA

El primer anunci de *La Victoria* es va publicar el 15 de gener de 1925 a la revista. L'1 de març es va informar de la seua venda. En aquesta notícia s'esmenta que:

Únicament direm que podrà discutir-se, i és segur que es discutirà molt, sobre el concepte que la protagonista de la novel·la té de les seues llibertats morals, socials, i fins de la seua independència com a dona; però segurament que tothom convindrà que és una visió molt nova i molt atrevida, potser massa francament atrevida, del contracte conjugal. («La Victoria». *La Revista Blanca*, 1 març 1925: 1)

D'aquesta manera, com sosté Susanna Tavera (Tavera, 2005: 84), s'obria un debat que no acabaria de tancar-se durant la dictadura de Primo de Rivera. La polèmica sobre *La Victoria* es va allargar entre març de 1925 i l'octubre de 1927, mentre que a finals del 1926 Federica Montseny va iniciar una sèrie de cinc articles titulats «La mujer, problema del hombre» en els quals aprofundia en el debat (Montseny, 1926b: 423-426; 1927a: 656-659; 1927b: 656-659; 1927c: 679-682; 1927d: 9-12). L'any següent publicava *El hijo de Clara* i estenia la controvèrsia una llarga temporada.

Sobre la recepció pública de la novel·la que ens ocupa, es van publicar articles de ressenya, crítica o defensa de la mateixa en, almenys, cinc periòdics diferents. La majoria d'ells van aparèixer a *La Revista Blanca*, on Federica Montseny va afirmar: «em vaig prometre a mi mateixa no deixar sense contestació quant sobre la novel·la *La Victoria* es diga». I també va declarar: «M'encanta la polèmica» (Montseny, 1925a: 26). El debat estava servit.

L'autora va escriure tres articles, publicats al llarg dels primers mesos del debat, titulats «En defensa de Clara», entre els quals es van intercalar nombroses crítiques, afalacs i comentaris sobre la novel·la.

En els escrits de Federica, l'autora s'encarrega d'aclarir les seues posicions sobre la figura de Clara i sobre la seua visió de l'emancipació femenina anarquista. Per a ella, la protagonista representa la dona del demà: una dona independent que es resigna a una vida sense parella perquè els homes amb què es troba no poden tindre una relació amb una dona tan independent com Clara (Montseny, 1925a: 27).

M'interessa especialment assenyalar dos aspectes preocupants per a Federica Montseny. En primer lloc, afirma que la figura de Clara va ser més durament criticada per anarquistes que per persones allunyades del pensament llibertari: «Resulta veritablement curiós que un crític burgés no tinga res a oposar a una figura de dona tan radical [...], i en canvi hi haja camarades que fins veges en ella la propugnadora d'una existència inharmònica» (Montseny, 1925a: 26). Considerava que, dins l'anarquisme, hi havia dos posicionaments hegemònics diferents, però els dos erronis quant a la situació de les dones. Mentre uns, com Proudhon, manifesten odi cap al sexe femení, altres «anarquistes gloriosos» defensen les dones mitjançant l'«exaltació poetitzant de l'home proteccionista» i no com un ésser humà amb iguals necessitats (Montseny, 1925b: 24). Les dues situacions són considerades per l'autora com a nocives per a l'emancipació femenina i les explica de la següent manera:

Tot i que siguen bastants els que es diuen avançats, fins i tot són menys els homes capaços d'acceptar-la, ja que en aquest aspecte dels problemes moderns, les idees més radicals no són garanties de comprensió, de valor moral ni de tolerància, ja que es tracta de sentiments, abans que de pensaments. (Montseny, 1925b: 25)

Per subvertir aquesta situació, el que demana és una «comprensió discreta i tolerant» a aquells éssers més avançats, que puguen respectar tant la individualitat pròpia com l'aliena. Però resulta curiós que en el tercer article dins la seua sèrie «En defensa de Clara», Federica Montseny sosté que el seu original «tipus nou de dona» reflectit en la protagonista de la novel·la no pretenia rebre l'aplaudiment del públic. Més aviat buscava el contrari, la detracció d'aquesta: «Si per unanimitat haguera sigut acceptada la meua protagonista com un tipus ideal de dona, jo m'haguera sentit ferida» (Montseny, 1925b: 23). Considera que el seu personatge no és el model perfecte i que té defectes, però que aquestes errades no han de ser assenyalades per homes, sinó per «dones capacitades per a això, ja que d'elles es tracta i elles són les que

han de decidir quin és el seu tipus ideal» (Montseny, 1925b: 24). Deixa entreveure que *La Victoria* és, en realitat, un assaig de creació de la dona ideal per al futur, obrint la possibilitat de col·laboració d'altres dones com una tasca comuna femenina.

Les crítiques que es van realitzar a la novel·la van ser diverses i es van publicar en diferents mitjans. Mentre que en el periòdic *El Vidrio* de Mataró van criticar la radicalitat del model de feminitat independent que es manifestava en Clara, a *Los Nuevos Pirineos* afirmaven que la llibertat i la igualtat en l'amor no poden existir (Montseny, 1925a: 27). En el conegut periòdic *El Sol* de Madrid, Ballesteros de Martos assenyalava diversos possibles defectes literaris i dels personatges de l'obra, però considerava que la protagonista era un «bell, fort, suggestiu tipus de dona» (Martos, 1925: 2). Luís Aurelio, a *Solidaridad*, publicat a Nova York, criticava la redacció i construcció de l'obra, i considerava que la figura de Clara era freda i sense vida ni valor humà (Montseny, 1927a: 147). Finalment, Émile Armand, conegut anarquista individualista francès i editor de *L'en Dehors*, considerava que Clara era «pedant, seca, vanitosa» i amb tendència excessiva a prejutjar (Montseny, 1927a: 143-144).

Als quatre mesos de la publicació de *La Victoria*, els comentaris sobre la novel·la continuaven rebent-se a la redacció de *La Revista Blanca*. S'havien escrit crítiques, ressenyes i polèmiques en la majoria de números de la revista des de l'eixida a la venda de l'obra. Per la dimensió de la controvèrsia, la redacció de la revista va publicar que no es continuarien difonent els originals sobre la novel·la si no tractaven el tema de la llibertat i l'emancipació femenina i eren escrits per dones. («La Victoria». *La Revista Blanca*, 15 juny 1925: 38) Durant els primers quatre mesos del debat, només disposem d'articles publicats per homes, fet que van denunciar Isabel Hortensia i Antonia Maymón en els seus posteriors escrits. A partir d'aquest anunci, es van publicar quatre articles de dones pròximes al moviment anarquista. Aquestes, encara que assenyalaven xicotetes crítiques, situaven Clara com l'ideal de feminitat al qual aspirar. Isabel Hortensia afirmava que «és una vertadera dona», un model femení perfecte al qual encara no pertanyien, però que aspiraven a semblar-s'hi (Hortensia, 1925: 1-3). La pedagoga anarquista Antonia Maymón considerava Clara «un símbol d'emancipació femenina» i la novel·la un mitjà per a la publicitat de nous exemples de dones independents (Maymón, 1925: 1). Maria Ferrer, en la mateixa línia, va sostenir que Clara representava una

figura ja existent en els cercles anarquistes individualistes i que era un símbol majestuós i necessari per al present (Ferrer, 1925: 2). Finalment, Joaquina Colomer afirmava que Clara era un model a seguir per a totes les dones, assenyalant que arribaria un dia en què «totes serem Clares» (Colomer, 1925: 37).

Les referències recollides a *La Revista Blanca* en la novel·la són, per tant, intenses durant els sis mesos posteriors a l'inici de la venda de *La Victoria*, encara que es van allargar de manera intermitent durant dos anys i mig. Segons les fonts, es van publicar al voltant de setze articles de comentari, crítica o defensa de l'obra. Entre aquests, disposem de sis opinions masculines que van criticar la novel·la,² essent minoritaris els articles favorables escrits per homes (Valle, 1925). En canvi, les tres dones que es van manifestar públicament en relació amb la novel·la, la van afalagar. Així i tot, és arriscat traure conclusions generals a partir de només una quinzena de mostres, ja que podem suposar que les opinions que van arribar mitjançant correspondència a l'autora i a la redacció de *La Revista Blanca* serien més nombroses que les publicades.

Sobre l'abast de la novel·la, *La Victoria* va ser un llibre d'àmplia difusió en els cercles anarquistes pel seu format i el seu preu, per la popularitat dels seus editors i la seua autora, i pel sabut interès dels ateneus llibertaris per la lectura i l'autodidactisme. Segurament, el debat que es reflecteix en la premsa és minoritari en comparació amb les opinions que es van intercanviar en tertúlies d'ateneus o converses informals. Queda analitzar si va aconseguir arribar a un públic que no pertanyia als cercles àcrates: si bé sabem que periòdics tan populars com *El Sol* van fer publicitat del llibre, és difícil suposar que la major part del seu públic no fora anarquista, ja que els cercles de venda i difusió de la novel·la eren generalment els mecanismes interns del moviment llibertari.

Sobre el nombre d'exemplars que es van imprimir, no disposem de xifres, però pot suposar-se un èxit destacable perquè d'aquesta novel·la

---

2 A Martos, 1925; articles en *Los Nuevos Pirineos* per José Martín, en *El Vidrio* de Mataró i a *Solidaridad* de Nova York, als quals s'ha accedit mitjançant reproduccions a *La Revista Blanca*; la carta de Cirilio Viñolas publicada a Montseny, 1925a: 26; i la crítica d'Émile Armand, a Montseny, 1927a: 143-144.

es van realitzar diverses edicions. Després de la primera, a inicis de 1925, coneixem l'existència d'una segona edició el 1930: en el catàleg de la Biblioteca Nacional d'Espanya i en el de l'Institut Internacional d'Història Social d'Amsterdam disposen d'aquestes dues, encara que assenyalen que la de 1930 és la tercera edició (Cruz, 2015: 60). A més, en el pròleg de la mateixa, Federica Montseny parla d'«aquesta tercera edició de *La Victoria*», tot assenyalant més endavant que era la segona edició. Malgrat aquesta confusió, és evident que l'obra va despertar un interès destacable, fins i tot cinc anys després de la seua primera publicació.

CONSIDERACIONS FINALS

En primer lloc, la col·lecció de La Novel·la Ideal i altres obres extenses editades per la família de Federica Montseny van cridar l'atenció sobre la possibilitat d'adoptar nous instruments per a la difusió ideològica. En un context de destacable importància de la novel·la curta i de la lectura en una societat de masses, aquestes iniciatives reivindicaven la literatura com a mitjà prolífic per a la divulgació de l'anarquisme. Així, van utilitzar la ficció literària per propagar els seus preceptes i, mitjançant una acció distesa i lúdica com la lectura, van intentar engrandir la base social del moviment anarquista.

En segon lloc, la desigualtat entre sexes era, per a Federica Montseny, «el més humà dels problemes» (Montseny, 1925b: 25). Aquesta preocupació es va manifestar en les tres novel·les extenses que va escriure en la seua joventut (*La Victoria*, *El hijo de Clara* i *La Indomable*), ja que l'objectiu principal de les mateixes era plasmar les característiques dels seus models de gènere tant ideals com indesitjables. Les dones havien de tindre personalitat i iniciativa pròpia tot evitant el sotmetiment als homes, però mantenint cert equilibri amb l'essència femenina *natural* de ser mares. Valorava l'autoestima i l'orgull propi, combinats amb l'interès per les qüestions intel·lectuals i polítiques, i amb la salut moral i física. El seu model de masculinitat ideal fugia de l'arquetip del *don Juan* seductor però també del paternalisme cavalleresc. Considerava positiva la rectitud i l'honestedat, i els homes havien de ser comprensius i respectuosos amb la individualitat i la personalitat femenina.

Aquest programa de gènere, reflectit mitjançant la ficció en els personatges de les seues novel·les, era el tema central de les tres obres abans esmentades, però també de gran part dels seus escrits de joventut. Però, per afavorir la comprensió, considere necessari emmarcar aquestes propostes en el corrent d'emancipació femenina anarquista, compartida amb nombroses dones i grups femenins llibertaris, i també llatinoamericans. Federica va beure d'altres anarquistes com Teresa Claramunt i de la seua pròpia mare, però va generar un discurs que va calar profundament en altres grups posteriors com *Mujeres Libres*. Per això, l'autora és un pilar fonamental del corrent d'emancipació femenina anarquista a l'Espanya dels anys 1920 i 1930, i els seus rols de gènere van influir de manera decisiva en aquelles dones que en van formar part i també, en general, en el moviment llibertari.

En tercer lloc, després d'aproximar-me a la recepció de *La Victoria*, considere que va ser una novel·la amb una difusió i una repercussió destacables en un cercle de lectors relativament ampli. La popularitat de l'autora i de la família Mañé-Montseny, que va publicar la novel·la, el preu assequible i les favorables condicions de venda, la realització de diverses edicions, l'àmplia polèmica que va generar en diversos mitjans periodístics i la publicació de la segona part de l'obra són alguns dels factors que expliquen aquesta àmplia recepció de l'obra. Però aquests es van unir a tendències socials del context que la van afavorir, com per exemple: la popularitat social del llibre i el fenomen de masses de les novel·les de quiosc, l'augment progressiu de l'alfabetització i el creixent interès del debat sobre l'anomenada qüestió femenina. Així, la recepció de *La Victoria* va generar en els lectors respostes diverses: mentre alguns mostraven públicament dures crítiques, altres s'adherien al discurs de Federica Montseny. Però el que és evident és que l'autora pretenia incidir en una batalla cultural molt important i estesa en el temps, que ha generat grans polèmiques per formar part dels fonaments de la societat. Tractava de comprendre els models de feminitat i masculinitat ideals en l'anarquisme i la relació entre ells, un element clau per a la materialització dels diferents sistemes polítics i econòmics que es proposen per a la societat del futur.

BIBLIOGRAFIA

- (1924). «La Novela Ideal». *La Revista Blanca*.
- (1925). «La Victoria». *La Revista Blanca*.
- (1925). «Libros que pueden adquirirse en esta administración». *La Revista Blanca*, p. 2.
- Aguado, Ana (2004). «La historia de las mujeres como historia social». A: Del Val, M. Isabel. *La historia de las mujeres: una revisión historiográfica*. Valladolid: Universidad de Valladolid, Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial.
- Alcalde, Carmen (1983). *Federica Montseny. Palabra en Rojo y Negro*. Barcelona: Editorial Argos Vergara.
- Aresti, Nerea (2010). *Masculinidades en tela de juicio*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- Boydston, Jeanne (2008). «Gender as a Question of Historical Analysis». *Gender & History*, 20, 558-583.
- Colomer, Joaquina (1925). «En defensa de Clara». *La Revista Blanca*, p. 37.
- Cruz, Nuria (2015). *La mujer moderna en los escritos de Federica Montseny*. Nova York, NY: Tàmesis.
- Ferrer, María (1925). «En defensa de Clara». *La Revista Blanca*, 15 de setembre del 1925, p. 2.
- García, Pedro (2012). «Pobres pero honradas: Lujuria burguesa y honorabilidad proletaria en las novelas breves de Federica Montseny». *International Journal of Iberian Studies*, 42, 155-177.
- Hortensia, Isabel (1925) «En defensa de Clara. Mi humilde opinión». *La Revista Blanca*, p. 1-3.
- Lozano, Irene (2004). *Federica Montseny. Una anarquista en el poder*. Madrid: Espasa Calpe.
- Martos, Ballesteros de (1925). «La Victoria». *El Sol*, p. 2.
- Maymón, Antonia (1925). «En defensa de Clara». *La Revista Blanca*, p. 1.
- Montseny, Federica (1925a). «En defensa de Clara II». *La Revista Blanca*, p. 26-27.
- (1925b). «En defensa de Clara III». *La Revista Blanca*, p. 23-25.
- (1926a). «La mujer nueva». *La Revista Blanca*, p. 24-25.

- (1926b). «La mujer, problema del hombre». *La Revista Blanca*, p. 423-426.
- (1927a). «Mujer, problema del hombre II». *La Revista Blanca*, p. 527-530.
- (1927b). «Mujer, problema del hombre III». *La Revista Blanca*, p. 656-659.
- (1927c). «La mujer, problema del hombre IV». *La Revista Blanca*, p. 679-682.
- (1927d). «La mujer, problema del hombre V». *La Revista Blanca*, p. 9-12.
- (1927e). «Alrededor de *La Victoria*». *La Revista Blanca*, p. 147.
- (1927f). *El hijo de Clara*. Barcelona: Biblioteca La Revista Blanca.
- (1928). *La Indomable*. Barcelona: Biblioteca La Revista Blanca.
- (1930). *La Victoria* [1925]. Barcelona: Biblioteca La Revista Blanca.
- Oyewumi, Oyeronke (1997). *The Invention of Women: Making an African Sense of western Gender Discourses*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Santonja, Gonzalo (2000). *La insurrección literaria. La novela revolucionaria de quiosco*. Madrid: Sial Ediciones.
- Scott, Joan W (1999). *Gender and the Politics of History*. Nova York, NY: Columbia University Press.
- Serrano, Carlos (1986). «Relato breve y literatura militante: en torno a *La Novela Ideal*». A: Fonquerne, Yves-René i Egado, Aurora (coord.). *Formas breves del relato*. Madrid: Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Zaragoza.
- Siguan, Marisa (1981). *Literatura popular libertaria (1925-1938)*. Barcelona: Ediciones Península.
- Tavera, Susanna (2005). *Federica Monyseny. La indomable (1905-1994)*. Madrid: Ediciones Temas de Hoy.
- Valle, Adrián del (1925). «La Victoria». *La Revista Blanca*, p. 38-39.

LA IMATGE DE LA DONA EN ELS ESCRITS DE *LA REVISTA BLANCA*

DOLORS MARIN I SILVESTRE

La poderosa personalitat intel·lectual de Frederica Montseny no s'entendria sense el mestratge de la seva mare, l'escriptora, publicista, propagandista i editora Teresa Mañé. Fou Mañé qui va formar Frederica des de petita (no va assistir mai a cap escola) i qui nodrí la fabulosa biblioteca familiar, a banda de dur els amics i companys anarquistes a freqüentar la llar familiar. És per aquest motiu que introduïm unes notes biogràfiques d'una trajectòria molt desconeguda que encara no ha merescut un estudi exhaustiu. Gràcies a Mañé, la llar familiar es convertí en un veritable laboratori d'idees transgressores en tots els àmbits, que ajudaren a conformar el caràcter i l'imaginari de Frederica Montseny, una dona de classe treballadora que aconseguí, gràcies a la gestió dels anarquistes el 1936-1937, ser ministra de Sanitat i Assistència Social (Tavera, 2005; Alcalde, 1983; Rodrigo, 1989). L'empresa editorial familiar, gràcies a la sensibilitat de Teresa Mañé vers el problema de la dona, facilità no tan sols la reproducció de textos clàssics de les pensadores anarcofeministes del segle XIX i XX, sinó que també facilità, a partir de les col·leccions de novel·les, la publicació d'autores novel·les en el panorama literari de l'Estat espanyol. Una tasca que permeté la visibilització de nombrosos aspectes de la vida quotidiana i de les vivències en clau anarquista de les protagonistes dels relats. La mateixa Frederica Montseny signà vàries de les novel·les publicades en una tasca formidable de donar veu a les classes subalternes de l'Estat espanyol als anys vint i trenta del segle passat. En aquesta ponència destaquem l'activitat de Teresa Mañé els darrers anys del segle XIX, i la col·laboració de vàries

escriptores no professionals els anys primorriveristes i republicans a La Novela Ideal. Unes imatges femenines escamotejades de la història de l'anarquisme a l'Estat espanyol.

TERESA MAÑÉ, PROFESSORA RACIONALISTA, LAICA I EDITORA

Teresa Mañé (1865-1939), nascuda a Cubelles, veïna de Vilanova i la Geltrú, era filla d'una família republicana i lliurepensadora. Els pares van formar les seves dues filles com a mestres i els oferiren una bona biblioteca a la seva llar. Teresa destacà aviat com una dona emancipada, culta i valenta que escrigué al periòdic local *El Vendaval* tota una col·lecció d'articles a favor de l'ensenyament coeducador, laic i racionalista (Marín i Palomar, 2010).

Destaquem com Teresa Mañé, *Soledad Gustavo*, era ja una coneguda activista i escriptora els anys en què va conèixer Joan Montseny, al 1890. Havia publicat en més d'una desena de periòdics els seus articles i cartes. Fou de les poques dones que aconseguí un guardó al II Certamen Socialista (1889) pel seu treball: «El amor libre», destacant com a oradora en nombrosos enterraments civils, conferències o mítings republicans federals i lliurepensadors. Aquestes activitats, organitzades per un ampli front comú de maçons, republicans federals, anarquistes, espiritistes o lliurepensadors, eren dels pocs llocs on les dones podien prendre la paraula, ja que la seva entrada als teatres o conferències obreres estava prohibida, com constatem a la premsa obrera.

Mañé dirigia l'escola laica de nenes a Vilanova, que havia format part de la Confederació de l'Ensenyament Laic (Marín, 2018 i 2019d). Són els anys dels intents de normalització dels actes civils (enterraments, casaments i inscripcions de nadons), amb Sagasta al poder i amb contínues demostracions de laïcitat per part dels republicans que, sota l'ample paraigües del lliurepensament —i a imitació de França—, s'oposaven al control dels catòlics en tots els actes dels rituals de pas de la vida quotidiana.

Natural de Reus, Joan Montseny Carret (1864-1942), d'ofici boter i militant socialista (1887), va passar a l'anarquisme. Es va matricular a classes nocturnes per formar-se com a mestre. La seva sorpresa en conèixer a una noia lliure anarquista i mestra el va impactar. Teresa

Mañé farà que la seva vida es transformi definitivament, aportant-li la dosi de cultura i enciclopedisme que li mancava.

Fou precisament en un acte organitzat pels lliurepensadors, un enterrament civil en què Teresa Mañé recitava una poesia, on es van conèixer. Poc després, es van unir civilment, en coherència amb les seves idees, el 1891. Van obrir a Reus, localitat de residència de Montseny, una escola laica, a imatge de la que regentava Teresa a Vilanova, i van continuar en la propaganda anarquista fins a la detenció de Montseny davant els seus alumnes a la mateixa escola, en un intent de demonitzar aquest tipus d'ensenyament. La reacció es va concentrar en les detencions dels mestres laics i en aquells que es posicionaven perillósament en contra dels costums catòlics.

Així les coses, a conseqüència de la repressió de l'atemptat de 1896 a Barcelona, els mestres racionalistes i laics foren detinguts i processats acusats de complicitat intel·lectual. Després d'un any de presó, Joan Montseny fou deportat a Londres, junt amb una trentena d'activistes anarquistes, i Mañé es reuní amb ell a la ciutat del Tàmesi treballant a la costura per mantenir-se. Allà van conèixer la plana major dels militants anarquistes internacionals, com Louise Michel, Malatesta, Reclus o Kropotkin.

LA REVISTA BLANCA. MADRID (1898-1905)

A la tornada, els Montseny-Mañé es van establir a Madrid, després de viure a París, on Mañé treballa cosint. Es van instal·lar al caliu de l'editor d'*El Progreso* (del 31 d'octubre de 1897 al 31 de maig de 1898), Alejandro Lerroux, que els va acollir al mateix local de la impremta, on dormien. Des d'allà, tots tres van desenvolupar la gran campanya de premsa a l'entorn de les tortures i els muntatges policials del procés de Montjuïc, fins que van saltar guspies entre tan potents egos i personalitats.¹ A Madrid, Mañé és la més popular de la parella. Ho comprovem a la premsa madrilenya. El 31 de març de 1898, a

---

1 Frederica Montseny dona detalls de les topades entre Lerroux i Urales (ERA 80,1977: pròleg). Poc després, el 16 de juny (1898), es va fer la detenció de «nuestro estimado amigo, el brillante periodista Sr. Lerroux», segons afirmen els redactors de *Las Dominicales*, per delictes de premsa.

Las Dominicales del Libre Pensamiento, expliquen que ha visitat la redacció Soledad Gustavo, que els manifesta la seva intenció d'obrir a la capital una escola laica de nenes. Un projecte frustrat, ja que segons comprovem, la seva trajectòria es veurà implicada en la defensa dels presos de Montjuïc i aviat en l'edició de *La Revista Blanca*. Publiquen:

Hemos tenido el gusto de recibir la visita de doña Soledad Gustavo, profesora laica de Reus, a quién hemos consagrado ya merecidas alabanzas en estas columnas, porque es, en efecto, una de las mujeres más sólidamente ilustradas que cuenta nuestro país, según podrán apreciar por sí mismos nuestros lectores, a vista de la carta suya que publicamos en otro lugar de este número. Regularmente la señora Gustavo se establecerá en Madrid, abriendo un colegio de niñas, en cuyo caso la enseñanza laica madrileña estará de enhorabuena. (*Las Dominicales del Libre Pensamiento*, Madrid, 31 de març, 1898:3)

A la mateixa pàgina de la revista, s'insereix una carta de Teresa Mañé dirigida a la seva amiga Lluïsa Prats de Barcelona, on la felicita públicament pel seu matrimoni civil. Mañé aprofita la carta per fer descripció de les seves lectures eclèctiques i per assenyalar com es dol de les lectures religioses de la seva amiga —«pasión monjil»— de sant Agustí, per destacar el seu caràcter misogin en contra de les dones i on explica que Agustí passà de la vida dissoluta al cristianisme per arremetre contra les dones:

También para denigrarnos, tratándonos como bestias feroces, de instintos brutales, de puertas del infierno, de perdición del hombre y otras *galanterías* por el estilo [...] yo que no soy reacia a ninguna lectura, pues me gusta conocerlo todo para quedarme con el trigo y dejar la cizaña, esté donde esté, no he podido solazarme con los libros de ese *santo*, a pesar de las bellezas de una poesía interior y profunda que —dicen— arrastra con el hechizo de su talento. (*Las Dominicales del Libre Pensamiento*, Madrid, 31 de març, 1898:3)

Més endavant conclou: «¡Cuánto daño habrá causado San Agustín a las mujeres incapaces de analizar su dialéctica!».²

---

2 Mañé assenyala també en aquesta carta breu les mancances de *fray* Luís de León a *La Perfecta Casada*: «y no logró más que señalar, como buen clérigo, las reglas que puede seguir la mujer católica, deduciéndolo del libro sagrado». De la seva ploma valenta tampoc no se n'escapa un escriptor venerat dins dels

Pocs dies després, *El Correo Militar*, i a primera plana, es fa ressò d'un article de Mañé publicat a *El Progreso* sobre l'amor lliure. Les paraules de Lope Laudi son delirants:

Concluye doña Soledad Gustavo, que así se llama, el artículo con elogios a la poligamia. Explícome así el caso. Así no se quedarían tantas para vestir imágenes. Pero pobres de nosotros los varones. ¿Quién se atrevería a correr el riesgo de cargar con dos o tres o más suegras? ¡Horror!». (Laudi, 1898)³

També fou maltractada per la incisiva i masclista ploma d'en Clarín per un article sobre l'amor lliure. Fou a *Madrid Cómico* (2 de febrer de 1899). Clarín no fou mai un col·laborador de *La Revista Blanca*.⁴

---

cercles federals, republicans i anarquistes, Michelet, que havia popularitzat les seves *Mujeres en la Revolución Francesa*, de qui diu: «no ha conseguido más que escribir un tratado tan ridículo como impracticable, pensando tal vez, que el amor es algo así como una cartilla de urbanidad a la que uno pueda sujetarse». I no pudieron comprender esos señores, como no lo ha comprendido aún la mayor parte de la humanidad, lo que ha dicho un ilustrado pensador modernista: “Cuando el matrimonio presenta un caso de calor, respeto, amistad y compañía, todos los derechos se defienden mutuamente, y el marido y la mujer se colocan en una posición mucho más alta que la de los derechos”. I conclou amb una bona definició del seu pensament: «El amor es, según mi parecer, algo que atrae, que seduce, que arrebat; así, cuanto tienda encauzarle por veredas previamente determinadas, no hará más que torcerle, limitarle o anularle. El camino carretero, no es otro que el propio amor. Que el amor pues, sea lo único que os ligue mientras viváis. Esto es lo que te desea tu invariable amiga». A *Las Dominicales del Libre Pensamiento*, Madrid, 31 de març de 1898, p. 3.

- 3 A l'article, Laudi explica: «En las columnas de *El Progreso* aparece una señorita partidaria del amor libre. La cual se explicotea así: “Hoy sobre el amor elevamos la conveniencia personal y nuestras preocupaciones, y de aquí el adulterio, el estupro, el incesto, el (aquí una palabra que nuestro pudor de *militares* no nos permite copiar), y hay que seguir amándose aunque el amor haya desaparecido”.

La deducción lógica de todo esto yo ya me la sé; pero no voy a decirla porque me represento la cara que pondrían muchos papás de *chicas casamenteras* y otros tantos *viejos verdes* que, como ha dicho Sardou en *Divorciémonos* —el matrimonio es sólo un cuartel de invalidos— y, sin embargo, crearían ver un atentado “a los venerables principios de la moral” con mi manera de poner remedio a tales males» (Laudi (1898, 5 abril). *El Correo Militar*, p. 1).

- 4 Malgrat el que es diu en moltes pàgines web i a *Viquipèdia*.

Afirma no conèixer Soledad Gustavo, o Teresa Mañé, i al mateix article ataca sense miraments la gran amiga de Mañé, l'activista federal i lliurepensadora Belén Sárraga, a qui qualifica de «córrega» o «borrega». Pocs dies després, Gustavo torna a *Las Dominicales*, afirmant-se com a lliurepensadora i enemiga de la vida monàstica i les penitències. També es proposa començar una sèrie d'articles sobre les passions i els vicis social. La intensa activitat redactora de Teresa Mañé mostra varies col·laboracions en premsa de tot l'Estat espanyol. Uns exemples són *Las Dominicales*,⁵ encara que les seves col·laboracions en la premsa estatal es remunten a diversos anys abans, com comprovem a *Las Regiones*⁶ o *La Ilustración Ibérica*.⁷ El seu nom apareix també dins de les llistes o les conferències a favor de les escoles laiques des de 1891 a *El País* (24 d'octubre de 1891), i més tard a *El Motín* (23 d'agost de 1888, amb motiu del congrés a Barcelona) o *Las Dominicales* (7 d'octubre de 1888).

La parella subsistirà amb dificultat sense l'ample xarxa familiar i amical. Són lluny de Catalunya, on Mañé havia realitzat xerrades i conferències amb la plana major de l'anarquisme català. Suposem que és per aquest motiu que no poden obrir al públic l'escola laica. No coneixen ningú i no disposen de diners per llogar un espai gran que pugui encabir nens i adults. Només tenen el suport dels companys lliurepensadors de *Las Dominicales*, però no tots estan disposats a deixar l'educació dels fills a les mans d'uns anarquistes catalans quasi desconeguts i associats a la bomba de Canvis Nous.

El 9 de juliol del 1898, a Madrid, l'anticlerical de Nakens *El Motín* celebra el nou projecte dels catalans: el naixement de *La Revista Blanca*. Una publicació on el personatge més conegut a la premsa republicana i lliurepensadora és la popularíssima Teresa Mañé, Soledad Gustavo, qui signa diversos dels articles (amb diferents pseudònims, com

---

5 «Los padres de familia» (6 juliol 1894), «La enseñanza laica» (12 octubre 1894, 6 articles, fins a 21 desembre 1894), «La Beata» (1 febrer 1895), «En pos de un ideal» (3 maig 1898), «Pasiones y vicios sociales» (16 juny 1898).

6 «La Naturaleza» (2 març 1889), «Al reverendo Sr. Cura párroco de Vilanueva y Geltrú» (signa aquí com a Teresa Mañé, setembre 1889), «Misión del periodismo» (14 setembre 1889).

7 «La Realidad del Idealismo» (6 octubre 1894) i «El Romanticismo» (10 novembre 1894).

aquest o Aurora Vilanova). La resta dels primers números la signa el seu company Joan Montseny, també amb diversos dels seus àlies: Charles Money, Federico Urales, Angel Cunillera, Rosendo Montblanc, Ricardo Andes, etc. Completen la nòmina els amics de Mañé, Anselmo Lorenzo, Tàrrida del Marmol, Sebastià Suñé, Pere Coromines, Palmiro de Lidia, Miguel de Unamuno, l'omnipresent Alejandro Lerroux i alguns més. Nakens explica: «Todos estos trabajos estan inspirados en un sentido altamente altruista y descubren una nueva fase en el movimiento intelectual español. Creemos que *La Revista Blanca* agradará al público de espíritu independiente» (Nakens, 1898: 4). Per últim, fa constar com a gerent Federico Urales. No només editaren la revista, sinó que l'editorial familiar va emprendre la publicació d'un *Almanac* (de 1901 a 1904) i la tasca d'autoeditar els drames teatrals d'Urales: *Honor, alma y vida* (1899) o els clàssics anarquistes, com *La conquista del pan* (Kropotkin, 1899).⁸

Naixia així el gran projecte entusiasta: *La Revista Blanca. Revista de Arte, Sociología y Letras* (1898-1905). El juliol de 1898 afirmen: «Nosotros entendemos que se ha de enseñar con el periódico, con el libro, con el drama y con todas las obras que interesen al corazón del pueblo y a sus Ideas» (*La Revista Blanca*, editorial de juliol 1898: 1).⁹ Mañé i els seus familiars van contribuir, i no poc, al manteniment econòmic del grup i a la permanent actualització de les seves empreses editorials. Encara avui, les iniciatives de Mañé han estat ignorades, a causa de les potents personalitats del seu company Joan Montseny i de la filla Frederica. Teresa Mañé es l'ànima de la publicació, que s'encarrega de les novetats i també de diverses seccions, com les onomàstiques.¹⁰

---

8 Van emprar la impremta d'Antonio Marzo, on treballa Antonio Apolo, qui acabarà fent traduccions per als Montseny i alguns articles. Apolo, amb Julio Cambra, fundarà *El Rebelde*, el 1904, després de barallar-se amb Joan Montseny.

9 Segons George Woodcock: «La millor revista àcrata del segle XIX» (Woodcock, 1962: 300).

10 Destaquem com la seva germana Carme, mestra racionalista com ella, i després la seva neboda, s'encarregaran de la important tasca de paqueteria i de la correspondència de la revista (Marin Silvestre, 2019c; Vila San Juan, 2019, 10 agost).

Els Montseny-Mañé fan realitat el clàssic projecte antiautoritari: el periòdic com a eina de propaganda. Concebien l'escriptura com a alliberament mental i emancipador, un instrument valuós per als obrers i les obreres autodidactes en un país sense escola pública, com a palanca de transformació de les classes treballadores i sobretot de les dones. Havia nascut l'òrgan de premsa més poderós de l'anarquisme ibèric i Teresa Mañé n'era la gran artífex, molt més que Joan Montseny. Només cal fixar-se en la nòmina catalana dels col·laboradors, la majoria companys de Mañé en els seus mitings i conferències per territori català. Des de Pere Coromines, Jaume Brossa, Llorenç Casas, Joan Colominas Maseras (cunyat de Ferrer i Guàrdia), Alfons Maseras, Joan Perez Jorba, Felip Cortiella, Tàrrida del Marmol, fugit a Londres (després de ser detingut el 1896) i amb les seves planes d'actualitats científiques. També Anselmo Lorenzo (resident a Barcelona), o el nucli de Sabadell amb José López Montenegro i Joan Baptista Esteve, *Leopoldo Bonafulla*, els dos amics i companys de vida de la gran amiga de Mañé, Teresa Claramunt, companya de conferències, lluites i exili a Londres. És a dir, es funda a Madrid una revista gairebé íntegrament feta pels anarquistes catalans que envien les seves col·laboracions a Teresa Mañé, la seva companya de lluites i conferències. La nòmina la completen els anarquistes actius com Ricardo Mella, José Mejuto, Luis Pardo, Fermín Salvochea o Francesc Ferrer i Guàrdia. També els socialistes i els republicans progressistes com Pedro Dorado Montero, Francisco Giner de los Ríos, Urbano González Serrano, Donato Luben o Rafael Urbano.

Els Montseny-Mañé van idear un projecte editorial a imatge dels que havien conegut a França i Anglaterra: una revista eclèctica i semienciclopèdica per a les classes treballadores.¹¹ Una proposta que podríem qualificar de cultura almanaquiana amb aportacions

---

11 Frederica Montseny escriu: «La idea de publicar una revista que, sense anomenar-se anarquista, defensés i propagués els ideals llibertaris, nasqué en l'esperit d'Urales quan aquest s'adonà que el moviment àcrata, delmat per les persecucions desencadenades contra els seus militants i simpatitzants —sota el pretext de la famosa bomba— restava privat d'òrgans de premsa. [...] El mateix nom d'aquesta, era una reproducció de *La Revue Blanche* parisenca, la primera portada de la qual fou dibuixada per Toulouse-Lautrec, i que, amb motiu de la campanya per la llibertat dels presos de Montjuïc, se n'havia fet ressò» (ERA 80, 1977: pròleg).

científiques, de difusió dels propagandistes anarquistes, d'esdeveniments d'actualitat (vagues, revolucions o protestes obreres), la traducció d'obres de Zola i d'altres literats a la moda, i uns tocs d'atenció sobre el tema de l'emancipació femenina dins del marc del que es va anomenar *republicanisme civil*, molt del gust dels lliurepensadors de *Las Dominicales*, els anticlericals de *El Motín* o de l'obrerisme de *Los Desheredados*, *Bandera Social*, *Acràcia* o *El Corsario*. Un feminisme partidari de l'amor lliure però majoritàriament monògam, i en absolut lligat a les noves activistes neomaltusianes americanes i angleses (la parella formada per Ezra i Angela Heywood, Victoria Woodhull, i Moses i la seva filla Lillian Harman) que segueixen les passes de les feministes i partidàries del que es va qualificar *maternitat conscient* a partir de les flamejants pàgines del *Lucifer*. *The Lighbearer* i *The Word*, i més tard d'Emma Goldman, Margaret Sanger, Lucy Parsons i les seves amigues.

Però és indubtable l'aportació dels anarquistes al debat a l'entorn de la dona, una llarga llista d'articles redactats en la seva majoria per Mañé (amb diversos pseudònims) i d'altres pensadors que diuen la seva, no sempre coincidents amb els editors. Mañé és clara, inclús provocadora per la seva època: «Nuestro cuerpo no tiene órgano, ni nuestro cerebro facultad, que, para conservar su salud, no necesite su parte de actividad conveniente», afirmarà sobre la castedat femenina i la hipocresia de la moral diferent per als dos sexes (Gustavo, text reproduït a ERA 80: 1977, 200 i s.).¹² Mañé publica el provocador «El Divorcio»: «Partidarios somos de la libre unión de los sexos, hemos de ser, necesariamente, partidarios de la libre desunión. Es obvio, pues, decir que, a nuestro parecer, no se precisan códigos civiles ni otorgamientos canónicos para unirse o desunirse» (Gustavo, a ERA 80, 1977: 200 i s.).

---

12 El seguiran: «Movimiento Feminista» (1 juliol 1898), «La familia» (15 juliol), «El Feminismo» (30 juliol) i diversos més, tots el 1898, que seran contestats per o tindran de: Juan Daga: «El feminismo en España» (15 octubre 1898); Bonafulla: «La Fidelidad conjugal» (1 gener 1899); T. de Demo: «De la Mujer» (1 abril 1899); Joan Montseny: «Del Amor» (15 juliol 1899); R. Costa: «Del Amor Libre» (15 agost 1899); Amalia Carvià: «A los padres» (1 juliol 1901); Francisco Naves: «Educación e instrucción» (1 octubre 1901); i encara Alfredo Montagut: «El Feminismo en España» (15 juny 1905). Cal destacar també el conte de J. Tous Puig: «Palmira. Cuento Social», publicat el 15 de febrer de 1899.

D'altres dones escriuen a la revista, com l'activista Amalia Carvia, però trobem poques signatures femenines de l'Estat espanyol. La resta són traduccions d'activistes anarcofeministes, com de Louise Michel, traduïda per Salvochea: *El gato de la barricada*, o les penúries d'Emma Goldman relacionades amb la presó. Serà Mañé qui redactarà la majoria d'articles a l'entorn dels temes de la dona o la instrucció dels infants.

La revista, tot i implicar-se en temes amorosos i de sexualitat, no aposta pels corrents radicals neomaltusians que comencen a implementar-se a Europa i Amèrica. Al contrari, els Montseny-Mañé són pronatalistes i es distancien dels pressupòsits de Robin, Ferrer i Guàrdia i el mateix Mateo Morral, grans partidaris de la contracepció, així com també dels editors barcelonins de *Salud y Fuerza*.¹³

Mañé és convidada al Congrés Internacional de Dones (Londres), on redactarà la ponència que és llegida per Tàrrida del Màrmol.¹⁴ Anys més tard, Mañé i Montseny prenen part a l'Ateneo de Madrid en una sèrie de conferències sobre anarquisme. La de Mañé és testimonial:

Catorce años de ejercer el profesorado creo son suficientes para concederme beligerancia y permitirme que intervenga en la discusión que se sostiene con motivo de la memoria del señor Gay sobre *La Enseñanza en España*. [...] Nosotros abogamos en favor de la libertad de enseñanza, no es para que podamos enseñar en las escuelas nuestras ideas ácratas, como los ortodoxos pretenden que se enseñe su religión; nosotros la queremos sencillamente, porque queremos la libertad en todo y para todo, y porque tenemos confianza en nosotros, en nuestras ideas y en la misma libertad, que la consideramos superior a cuantas teologías y sistemas filosófico-religiosos puedan concebirse. [...] La enseñanza, para cumplir su misión, debe abrazar en su seno la idea de la libertad y la tolerancia, del amor a la humanidad entera, sin distinción de razas ni de religiones: todos somos hermanos en la naturaleza, todos debemos ser educados e instruidos en la escuela de la fraternidad. [...] Con todo, no olvidemos que la libertad de conciencia y el libre examen serán siempre mentiras convencionales, mientras el hombre no sea libre, no ya políticamente sino económicamente, mientras haya algo que lo sujete a otro hombre. (*La Revista Blanca*. Madrid, 15 febrer 1904)

---

13 El tema fou dens i amb enfrontaments sonats (Marín i Palomar, 2010).

14 Publicada l'1 de juliol de 1899 a *La Revista Blanca*.

La revista estava pensada per a tot tipus de públic, però en destaquen ja molts perfils femenins, cosa poc usual aquells anys. D'elles es tradueixen articles on es donen informacions. És el cas d'Emma Goldman.¹⁵ És una revista que parla i pensa en les dones, part indissoluble del nou projecte anarquista que s'està gestant. Des de las pàgines de la revista, els editors se solidaritzen amb les campanyes dels treballadors d'arreu del món. L'empresa editorial prosperà gràcies a la gran implicació de la parella, i el 1902 (gràcies a l'ajut econòmic de Francesc Ferrer i Guàrdia) veu la llum *Tierra y Libertad* com a suplement de la revista i, segons l'afirmació dels redactors, per dirigir-la cap a la capacitació i la presa de consciència dels camperols espanyols, als quals Mañé havia visitat en les seves tasques de propaganda. És tant l'èxit, que en un any es va convertir en setmanari. Destaquem com la titularitat de la revista i l'administració estaven legalment a càrrec de Mañé, una qüestió que vulnera la legalitat vigent, perquè les dones podien tenir propietats al seu càrrec però no treballar com a directores d'un periòdic, segons la llei d'impremta.¹⁶ Ho destacarà Joan Montseny en els seus escrits autobiogràfics: «El director de un periódico había de estar en pleno goce de sus derechos políticos y civiles, y la mujer en España, no tenía derechos políticos de ninguna clase» (Urales, 1932: 152 i s.). Montseny, que legalment encara constava com a *desterrat*, apareixerà també com a gerent de la publicació.

Montseny aviat es va revelar com un gran anarquista individualista, amb un caràcter tirànic i poc donat a la discussió. Va emprendre grans obres assagístiques sense tenir preparació intel·lectual o universitària, però que van ser molt llegides en el seu temps, i intentà, sense èxit, destacar com autor teatral, o novel·lístic, a l'estil de Vargas Vila, del qual distribuïen totes les seves publicacions, mentre que Teresa Mañé anirà passant a un més que discret segon pla pel que fa a la seva producció pròpia, o deixant que una obra conjunta, encarregada per a ús dels alumnes de les escoles modernes de Ferrer, *Sembrando Flores*, només dugui l'autoria de Montseny. Mañé acostuma a no signar les seves col·laboracions a la revista, una cosa massa habitual que fan les dones editores que no tan sols escriuen, sinó que realitzen tota la

---

15 El 1927, Goldman viatjà a Barcelona amb uns amics canadencs i visiten els editors gràcies a Max Nettlau (Marín, 2019a i 2019b).

16 El tema serà comentat per la família en articles i en notes posteriors.

tasca de correcció gramatical, compaginació, paquets, correspondència i enviament postal dels periòdics, com hem afirmat.¹⁷ Destaquem aquí com aquesta injusta distribució de tasques entre els i les editores anarquistes d'aquestes càrregues addicionals —i intel·lectualment poc vistoses—, sempre lligades a les dones, ens l'aporta l'any de desaparició de la primera època de *La Revista Blanca*: 1905. És l'any que Teresa Mañé ha de fer-se càrrec de la petita Frederica, nascuda al febrer, i ja no pot atendre tota la feina que comporta l'editorial familiar. No tornaran a la palestra fins al 1923, als anys de la dictadura, i a Barcelona.

El balanç fou molt positiu: havien aconseguit publicar 168 números avalats per la plana major de la intel·lectualitat de l'Estat espanyol. Trigaran vint anys a tornar a reobrir la publicació, enfeïnats amb una filla i amb feines precàries. Aquells anys, la família es va dedicar a la lectura i l'escriptura, a banda de subsistir en una col·lecció de frustrats projectes de cria d'animals per al consum humà. Els seus companys d'idees sovint els encarregaven textos que els ajudaven econòmicament, i Mañé treballa de traductora del francès i correctora per a diverses cases editorials. Ells mateixos explicaran que escrivien coordinadament, segons testimonis de Frederica i de les seves amistats. Així, rellegien els textos i els milloraven, en uns anys il·lusionats de projectes comuns. Frederica explicarà, als darrers anys de la seva vida:

Pocs homes, pocs escriptors espanyols hauran escrit tant com el meu pare i amb tanta facilitat. La seva ploma corria veloçment damunt del paper, en una època en què les màquines d'escriure eren objectes rars, com uns *gadgets*, diríem ara. De vegades ni ell mateix sabia què era allò que havia escrit. I la meva mare acudia a ajudar-lo a desxifrar-ho, exemple de col·laboradora infatigable, de paciència infinita, sempre lúcida i serena. Ella era, legalment, la directora de la revista. I quan sorgien les denúncies, quan es produïen els segrests del Suplement o de *Tierra y Libertad*, era ella la que discutia amb policies i jutges. D'altra banda, ella fou la que animà i dugué a terme personalment, dues campanyes més de premsa que assoliren encara la llibertat d'un parell de grups de presos: el dels supervivents condemnats per la insurrecció

---

17 És el mateix cas de Lola Iturbe i *Tierra y Libertad*. Iturbe fou autora de la majoria de texts sense signatura de l'òrgan faista, i s'encarregà de la paqueteria, correspondència i distribució. Entrevista amb Dolores Marín, Barcelona, 1981.

anomenada de Jerez i el dels que restaven amb vida als presidis africans, del procés dit de la *Mano Negra* (Montseny, 1987: pròleg).

Tots aquets projectes seran frustrats per la repressió, una altra vegada contra els anarquistes, el 1909, i l'afusellament del pedagog català Ferrer i Guàrdia. Era també la fi de l'Escola Moderna, esperança dels mestres racionalistes i evolucionistes. Montseny, amb gran valentia, com havia demostrat en nombroses ocasions anteriors, en solitari, va sol·licitar l'indult de Ferrer. Foren els anys més durs del clan familiar. La parella decidí retornar als voltants de *La Rosa de Foc*. Trigaran uns anys a tornar a acariciar un somni pedagògic i editorial, després dels durs anys del pistolerisme i de les nombroses baixes a les files obreres. Serà als anys de la dictadura militar de Primo de Rivera quan la factoria familiar es torna a posar en marxa i reprèn, amb un gran impuls, la trajectòria anterior.

LA REVISTA BLANCA, SEGONA ÈPOCA. BARCELONA (1923-1936)

Als anys vint, amb el triomf dels anarcosindicalistes —que havien guanyat la batalla per la jornada laboral de les vuit hores amb el llarg conflicte de La Canadenca i la dura reacció patronal, que portarà de la mà el pistolerisme als carrers de *La Rosa de Foc*—, els Montseny-Mañé es van plantejar la possibilitat de tornar amb un projecte editorial. L'escenari havia canviat radicalment respecte a la primera època de la revista, però es podien esperar temps millors en aquells anys en què la central anarcosindicalista fou declarada il·legal (encara que es cotitzava clandestinament) i en què sorgiren multitud de projectes culturals lligats a l'anarquisme sota el paraigües associatiu: ateneus, cooperatives, cases del poble, grups, biblioteques obreres, etc. La classe obrera, sobretot la catalana, es formava a les nits, tot manlllevant hores al son i aprenent alfabetització, esperanto, naturisme, ciències naturals, art o comptabilitat. La manca d'escola pública per a la classe treballadora era compensada per l'esforç dels anarquistes, que en els seus centres impulsaren una tasca sense precedents en la història. Els sindicats clandestins contractaven professors laics i racionalistes per als seus fills, i per a ells mateixos als vespres. En la majoria de poblacions de Catalunya o el País Valencià, tornaren a florir les escoles dels amics de Ferrer i Guàrdia. Fou el moment idoni perquè el *falansteri familiar*

dels Montseny-Mañé es posés en marxa, tot construint ponts entre els diferents grups i individualitats, recollint diners per als cada vegada més nombrosos presos anarquistes, i fer difusió i causa comuna per Sacco i Vanzetti i tots els desprotegits del món.

Els Montseny-Mañé feien sorgir de les seves cendres la popular *La Revista Blanca. Ciencia, Sociología y Arte*. Ara modernitzada i incloent una sèrie d'articles que proposen temes d'actualitat: eugenèsia, ensenyament racionalista, electricitat, naturisme, llengües artificials, control de natalitat, nudisme, activitats artístiques, descobriments científics i un llarg etcètera que apropava a les llars dels treballadors manuals tot un món desconegut i, fins a aquell moment, reservat exclusivament a les classes dominants. Des del primer de juny de 1923 serà al carrer, fins al 15 d'agost de 1936. El 1923, la tirada de la revista era de dotze mil exemplars, en un país que seguia com al segle XIX: sense escola pública i amb un dels índex d'analfabetisme més alts d'Europa. La publicació era, a més, llegida en alta veu als llocs de treball, a les tavernes, als carrers, on els veïns prenien la fresca, o en les llars on es reunien els amics; va ser, doncs, un autèntic fenomen de masses uns anys en què feia la seva aparició la ràdio.¹⁸ Les tirades posteriors assoliran xifres astronòmiques.

Ara, la popular Teresa Mañé tornarà a obrir les portes de la revista a les seves amigues: professores, escriptores, activistes polítiques anarquistes, sindicalistes, pacifistes i un llarg etcètera. A partir de 1923, pare, mare i filla contribueixen a la factoria literària familiar. Frederica comença a publicar i es converteix en una escriptora femenina de referència per als anarquistes.¹⁹ Les seves novel·les, com *El hijo de Clara*, crearan una polèmica increïble, que durarà mesos i que posa sobre la taula la concepció, o les concepcions, que tenien els llibertaris sobre les seves companyes i sobre l'amor romàntic. Les dones seran unes de les gran protagonistes dels anys vint i trenta, i el debut com a escriptora de Frederica Montseny omplirà no pocs debats anarquistes d'aquells anys. Dos anys abans, Frederica ja havia publicat (amb divuit anys) les seves

---

18 Testimoni a la autora de paquetaers, corresponsals i lectors (Marín, 1995).

19 En destaquem: «Feminismo y Humanismo» (octubre, 1924), «El movimiento femenino internacional» (juny, 1923), «La falta de idealidad del feminismo» (desembre, 1923), «Las Conquistas sociales de la mujer» (1925) i «La Mujer problema del hombre» (1926-1927).

primeres obres: *Horas Trágicas*, sobre Barcelona i els atemptats dels anys vint (1921), dins de la col·lecció de La Novela Roja de Fernando Pintado, de Madrid. El 1922, escriu a la premsa anarquista, de la mà dels contactes d'Urales —com ella l'anomena familiarment—: *Nueva Senda* de Madrid, *Redención* de Alcoi, *Acción Social Obrera* de Sant Feliu de Guíxols, *Solidaridad Obrera* de Barcelona.

En la segona època de la revista, el projecte creix, amplifica l'anterior i li dona una empenta important que marcarà tot el posterior moviment anarquista espanyol i català.²⁰ Els editors, que defensaven un anarquisme pur, sense adjectius, lligat als grans corrents individualistes francesos i amb tocs de filosofia epicúria, assoliran una gran èxit. Es fonamentaven en els clàssics Kropotkin i Malatesta, ara enfrontats després de la polèmica de la Gran Guerra, i en tot el debat a l'entorn a la revolució soviètica, que mobilitza els sectors obreristes. Els havien conegut a Londres i el segon era amic de Teresa Mañé, amb qui coincidien a Espanya (1891) també amb la gran activista femenina Teresa Claramunt.²¹ La nova revista no rebutjava la polèmica, al contrari, s'alimentava de la polèmica i publicava sonades dissidències. A la revista es discutia de tot: des de les incompatibilitats alimentàries fins als debats a l'entorn de les llengües artificials (ido i esperanto), la missió de l'art, la funció del científic o bé es criticava l'Església. El resultat era que tots cercaven la revista, que àdhuc arriba a les presons, les casernes militars i els llogarrets més inhòspits de l'Estat espanyol o l'Amèrica Llatina gràcies a la gran xarxa de militants-misatgers que la distribuïen arreu. Es més, Joan Montseny es mou entre la polèmica com un peix dins l'aigua, és cada cop més popular i sovinteja les seves sortides nocturnes, a voltes amb Frederica, als teatres i els cinemes (on entra gratis), tot alternant-les amb les visites a ateneus i agrupacions anarquistes. Les fotos d'aquestes trobades il·luminen les planes de la revista, són els testimonis d'anys de militància i amiatat, no exempta de solidaritat amb els presos polítics *socials*, per als quals recullen diners i que els faran entrar en conflicte amb la CNT clandestina, ja que actuen com a parasindicat i comitè propresos (Elorza, 1974: 25 i s.). La figura de Montseny, amb una gran

---

20 Editen a Talleres Gráficos Costa. El fundador, Fèlix Costa, era un republicà molt popular. El fill, Santiago, continuà en el negoci. Es transforma en Impresos Costa el 1927, i en Unió Gráfica Cooperativa Obrera el 1936.

21 Sobre el míting a Sants, vegi's: (Marín, 2019: 23 i ss.)

bonhomia, és molt coneguda a tota la Península. En canvi, Teresa Mañé sempre és a casa, a l'anomenat popularment *falansteri familiar*, tot ordenant l'atapeït magatzem de llibres i publicacions, i treballant fins a l'extenuació. La seva desaparició de la vida pública és impressionant. No sabem, realment, quina era la relació entre la parella editora. A més, Mañé rep, acompanya i conversa amb tots els que s'apropen a la casa editora: des de missatgers i corresponents, redactors i traductors, fins a amics i activistes. Farà bona amistat, d'anys, amb Max Nettlau, historiador anarquista a qui ajuda en els seus volums sobre Espanya. També amb Emma Goldman, anarcofeminista russo-americana que la visita (1928) i amb la qual sintonitza en mútua admiració.²²

Mañé, gran lectora, selecciona les obres que conformaran la Biblioteca de la Revista Blanca, de caràcter internacional i que ofereix al públic un veritable arsenal de coneixement, un altaveu de les novetats editorials del seu temps, en un projecte d'inspiració artesanal que agrupa des de la teoria política fins a la divulgació científica, l'educació, el feminisme o la divulgació popular del darwinisme, la geografia i el materialisme. També les obres de Reclus, Kropotkin, Buchner, Taine, Zola, Balzac, etc., i les discussions a l'entorn del naturisme per part de l'activista animalista Antònia Maymón, el nudista italià Nicola Capò, el doctor Castro, o el debat a l'entorn de l'avortament i dels diversos mètodes de contracepció que omplen les pàgines de la publicació. En destaquem que queden enrere els temes de la primera època, vint anys abans. El que sí continua és la persecució dels anarquistes, les seves propostes econòmiques de lluita obrera i de vida molt lliure. El cardenal Segura (1929) va enviar una pastoral...

[...] dedicada a las jóvenes alertando del peligro del naturismo y proponiendo, ante el avance de los grupos libertarios de los ateneos la creación de una Juventud Católica Femenina que cortara el avance del naturismo y de la inmoralidad para salvaguardando, debidamente, el tesoro inestimable, de su pureza. (Scalon, 1976: 122)

Sempre les dones en el focus de l'Església, una constant a l'Estat espanyol.

---

22 Gràcies a Nettlau, la gran biblioteca de Mañé, formada per testimonis de la I Internacional i per donacions d'amics, passà a Amsterdam (1938) poc abans de l'ocupació de Barcelona pels *nacionals*.

LA NOVELA IDEAL, UNA FÀBRICA DE NARRACIONS FEMENINES

L'èxit de la revista destinada a les llars obreres era tan sols una part. La factoria creativa aviat va idear una fórmula de lectura popular que encara formaria més lectors. A partir de 1931, s'edita *El Luchador* com a suplement de la revista, i associades també a la mateixa apareixen tres iniciatives fonamentals per a la literatura obrerista de l'Estat espanyol: la primera és La Novela Ideal (1925-1938), amb 594 números. És la sèrie de novel·la curta més extensa d'Espanya, amb trenta-dues pàgines. Té periodicitat quinzenal, que passarà a decennal el 1927 i, un any més tard, a setmanal. En aquesta ponència deixem de banda els narradors per centrar-nos en les dones, molt invisibilitzades i de les quals en sabem ben poca cosa. Alguns títols assoliran una tirada de cinquanta mil exemplars.

La segueix La Novela Libre (1933-1938), publicada durant el Bienni Negre i que ha de sortejar la censura, de seixanta-quatre pàgines i molt més ambiciosa en quant a la qualitat literària, de la qual se'n publiquen cinquanta-quatre números i que estava pensada per a la joventut. Des de 1935 se'n faria càrrec Frederica Montseny, a causa del relleu generacional amb Teresa Mañé.

I encara El Mundo al Día (1935-1936), que continuarà a l'exili, a Tolosa de Llenguadoc, organitzada per Frederica Montseny després de la mort dels seus pares. Eren novel·letes breus, senzilles, de gran contingut didàctic i amb arguments molt puerils, de noies innocents, obreres seduïdes per burgesos, encarregats de fàbriques o perversos propietaris, santons anarquistes de barriada o joves màrtirs de la idea que morien valentament davant les bales de la policia, històries de reclusos, injustícies, immoralitats i un llarg etcètera que tenia de protagonista la classe treballadora maltractada en un país subdesenvolupat i amb una classe propietària cobdiciosa. Naturalment, l'èxit estava assegurat, l'empatia amb els lectors era total i les novel·letes tenien la proporció d'un fenomen de masses, a mig camí entre l'ànsia lectora i les histories populars. Las tirades són reveladores: la primera, d'uns cinquanta mil exemplars i la segona entre els vint-i-cinc mil i trenta mil, tot un repte gestionat per Teresa Mañé, administradora, comptable i redactora des d'una modesta casa del barri del Guinardó barceloní.

Sobre la factoria editorial, explicarà Montseny:

Mis o nuestros periódicos jamás han sido subvencionados; jamás las secciones, ni los sindicatos han comprado ejemplares de nuestros periódicos con el dinero de las cuotas, para repartirlos gratis entre los asociados o para que las publicaciones vivieran. [...] Todos los periódicos obreros han sido víctimas de los intelectuales obreros. Cuando los periódicos fueron redactados por trabajadores que han vivido de su trabajo, el periódico no ha tenido que recurrir, para prolongar su existencia, a las cajas de los sindicatos. Y es que «el intelectual» no pone su vida en lo que escribe; pone la vanidad y la suficiencia y así sus cuartillas salen muertas de la pluma. (Urales, 1932, vol. 2: 216).

La importància de les novel·les anarquistes dels Montseny en la tradició literària espanyola seria destacable si només fes referència a les tirades editorials, però el fenomen que ens interessa és el del caràcter desconegut i obrerista dels i les autors dels textos (un 20 % del total dels títols són escrits per dones). Unes novel·les que, a més, eren distribuïdes per tot el territori espanyol i l'Argentina, Xile o Mèxic, acollides pel públic llibertari ansiós de noves lectures. Les dones escriptores novel·les descriuen les seves preocupacions i aspiracions a les pàgines d'aquesta col·lecció, que els obria les portes del tancat món editorial i, sobretot, que no les marginava del discurs global. La investigació de les aportacions de totes elles resta encara per fer, i també l'anàlisi de les seves propostes i demandes pel que fa a l'amor i la sexualitat que traspuen a partir dels arguments. Les que escriuen, per primera vegada, no són les dames burgeses que llegeixen revistes lligades a les llars, els patrons i la decoració, sinó joves obreres que parlen d'ambients de treball, de barriades i fàbriques, mares proletàries, dones enganyades pels patrons o activistes polítiques, cooperativistes, pacifistes, feministes i sindicalistes (Marín i Palomar, 2019: 82 i s.). Perquè els autors de La Novela Ideal són obrers autodidactes, sense més formació que l'escola nocturna, l'ateneu o la garjola. Les seves obres són una bona base per estudiar el pensament de les classes treballadores espanyoles i catalanes, i els seus testimonis són importants per descobrir les seves trajectòries vitals, i sobretot la seva lluita per l'anivellament social, i observar com dissenyen estratègies i pràctiques per fer-ho. La nòmina d'autors és realment sensacional i els temes diversos, sempre immersos en el discurs antiautoritari, solidari i emancipador. Aquest itinerari es revela interessant, ja que moltes obres

segueixen un clar guió autobiogràfic, de narració de la pròpia vida. Sovint és una vida de compromís politicosocial que comporta no poca repressió i desventura. L'exemplaritat de les novel·les, el qüestionament de l'exclusió social a què estan condemnats els analfabets i les classes aculturades forma part del discurs dels autors. Això els farà molt atractius en les mentalitats proletàries, i els seus protagonistes conformen part del ric imaginari llibertari de les generacions que lluitaran a la Guerra Civil. Com afirmàvem, els seus protagonistes són nois de barriades obreres, o noies intel·ligents a la recerca de la cultura emancipadora i l'amor sense barreres. A més, el preu les fa molt atractives, expliquen els editors: «Naturalmente que baratura semejante solo puede sostenerse o vendiendo muchísimos ejemplares, o con el apoyo de una publicación como la *Revista Blanca*, y de sus otras Ediciones», expliquen l'agost de 1925 (Marín i Palomar, 2019: 86 i s.).

De l'altra banda de la balança, en una polaritat senzilla, apareixen els perfils dels patrons, els capellans, els militars, la policia i tot l'aparell de l'Estat: estructures impermeables i rebel·lió a parts iguals. Per les pàgines de les novel·les desfilen personatges que dirigeixen els seus propis destins, que ataquen durament la desigualtat des de la base, valents i anònims que formen part del nou univers que s'està creant dins la contrasocietat llibertària a partir de sindicats clandestins, escoles nocturnes, ateneus culturals i l'oci en forma d'excursions naturistes, vetllades de teatre social, poemes i himnes revolucionaris. Una cultura integral que conforma, en termes gramscians, una noció d'hegemonia cultural, indispensable palanca del canvi social.

Així, sobta l'extracció obrera de la majoria d'autors d'aquest projecte de mosaic cultural format per nombrosos testimonis col·lectius. Els autors cobraven per les seves obres, així mateix com els il·lustradors de les portades, quelcom excepcional en la literatura militant. Destaquem que els il·lustradors són el popular Shum, Joan Baptista Acher, *l'Artista de les mans trencades*, Caroll o Femenies.

I sobta encara més per les signatures femenines, com afirmàvem, una singularitat només detectada en les revistes espiritistes del XIX, en les de les republicanes radicals o les lliurepensadores (Marín, 2018: 165 i s.). No resulta estranya la decisió de les editores, mare i filla, d'obrir les pàgines de la seva revista a les dones, a la seva plena capacitat i el desenvolupament públic del seu pensament. Després de la publicació

del primer número amb Adrià del Valle, la segona entrega ja és obra de Frederica Montseny: *Floreacimiento* és la primera d'una llarga llista. Publiquen les fidels amigues de tantes batalles: Antònia Maymón,²³ Regina Opisso²⁴ (filla del dibuixant de temes obreristes i populars), o la prolífica i incansable activista pacifista i cooperativista Àngela Graupera, amb més de de trenta novel·les.²⁵

Les segueixen en importància Maria Solà,²⁶ la madrilenya Carlota O'Neill,²⁷ Romilda Mayer²⁸ i una jove de disset anys, Joaquina Colomer.²⁹ Publiquen també les desconegudes: Maria del Amparo Borràs,³⁰ Rosario Montes,³¹ Dora Ferre,³² Marta Espinosa,³³ Manolita

---

23 Amb tres novel·les: *Madre, La Perla* i *El hijo del camino*.

24 Opisso publicà, a partir de 1931: *La Víctima, La Tragedia de Leonora, Tú eres la dicha, La Venganza de una mujer, Una mujer fatal, Me basto yo!, El soto del cerezal, Era su madre!, Pedro el Justiciero, Delito de amor, Los hijos del otro, Del Cielo al penal, Mi honor... no importa!* i *Flor de pasión (Historia de una pobre muchacha)*.

25 Graupera publica: *En familia, El Despertar, Sacrificio, Padre y Verdugo, Los Viejos, La Vocación, La Romántica, El Abismo, La Tentación, El Batelero, El Vagabundo, La Alondra, Alma de inquisidor, Odio y Amor, Como las abejas, La Pequeña hechicera, La cigarra y la hormiga, Corazón de mujer, Aura popular, Bajo los cerezos, La Casita blanca, La pequeña rebelde, Camino de amor, La mancha de sangre, El retorno a la tierra, La Mujer que se vendió, La venganza de Jaime, El corazón de la esfinge, En las garras del hombre* i *La moral de la gente bien*. Totes entre 1931 i 1936.

26 Creiem que es tracta de la pedagoga i teòsofa Maria Solà de Sellarés, molt activa als anys vint en el món associatiu barceloní. Publicà: *La sonrisa de Venus, La coqueteria de Consuelo, Lidia, Las Montañas de Bohèmia, Julieta, i El dilema*. Cf. una aproximació biogràfica de Solà, a Marín (2018: 341 i s.).

27 Publica *Pigmalión*.

28 Amb *La hija del banquero*.

29 Publica *Flora*.

30 Amb *Vidas humildes*.

31 Amb *La señorita de compañía* i *Sor Luz en el infierno*.

32 Amb *El hijo* i *Fango en el oro*.

33 Amb *Dos hermanas*.

Gutiérrez,³⁴ Cecília Garcia,³⁵ Cèlia Morales,³⁶ Juana Jaconine,³⁷ Teresa Gibert,³⁸ Margarita Amador,³⁹ Luisa Acín,⁴⁰ Carmen Perarnau,⁴¹ Libertad del Bosque,⁴² África Roja,⁴³ M. Concepció Martí Fuster —*Ada Martí*— (1915-1960), activista i dirigent de Mujeres Libres,⁴⁴ i Pilar Navarro.⁴⁵ Més d'una trentena de noms femenins de tota la Península veuen en lletres tipogràfiques les seves aportacions, la majoria d'elles autores encara avui massa desconegudes, ja que la Guerra Civil truncaria definitivament les seves aspiracions literàries. Algunes d'aquestes autores publiquen també a La Novela Libre.

Sobre els autors, breument destaquem que el seu estudi mostraria avui com la col·lecció de novel·les va actuar com un gresol i un catalitzador de molts dels diversos aspectes de la pluralitat dels anarquismes a l'Estat espanyol. L'aiguabarreig d'autors consagrats i novells, en un *totum revolutum*, va donar aire a l'escriptura proletària, al narrador desconegut i a l'omnívor lector de novetats.

Naturalment, un dels autors més prolífic seria el mateix Joan Montseny, amb noranta-vuit novel·les publicades a La Novela Ideal i deu a La Novela Libre. També Frederica Montseny es va atrevir amb la ploma, tot deixant títols importants com *La Indomable* (1928), *La Victoria. Novela en la que se narran los problema de orden moral que*

---

34 Amb dues obres: *El Estigma* i *El último discípulo*.

35 Es tracta de Cecilia Garcia de Guilarte (1915-1989) Amb *Mujeres* i *¿Locos o vencidos?*.

36 Amb: *El mayor tesoro* i *Una historia de amor*.

37 Amb un títol: *Llamas redentas*.

38 Amb *Crímenes en tierra firme*.

39 Amb *¡Tú, mi hermana! El Señorito* i *Venganza no, Justicia*.

40 Amb *Amigo aprovechado*.

41 Amb *Noble corazón*.

42 Amb *Aurora de Amor*.

43 Potser és un pseudònim, amb *Carmina*.

44 Ada Martí, escriptora, periodista, professora i teòsofa, gran amiga de Fèlix Martí Ibáñez i professora del grup Faros de l'Ateneu racionalista de les Corts, formava part de la Federació Estudiantil de Consciències Lliures (1935). Amb *Memorias de un colegial* i *Un drama que no es amor*.

45 Publica *El pie de la cruz*.

se le presentan a una mujer de ideas modernas (1925), i *El hijo de Clara. Segunda parte de La Victoria* (1927), molt populars i publicats dins de la Biblioteca de La Revista Blanca. Alguns títols foren d'impacte, com *Nuestra señora del Paralelo*. Va publicar un total de trenta-quatre obres dins de La Novela Ideal i nou a La Novela Libre, la majoria de temàtica popular i social, així com diversos llibres o fulletons sobre temes relatius al feminisme: *La Mujer, problema del hombre*, en què es recullen els escrits publicats a la revista entre 1926 i 1927. La col·lecció dels títols de Frederica despassa aquest treball (Marín i Palomar, 2010; Gabriel, 1979).

Era el seu, el de Frederica Montseny, un feminisme particular, lligat a la concepció de la família extensa com a unitat dins del futur entramat de la societat anarquista, enfrontat al de la concepció d'activistes com E. Goldman, Voltairine de Cleyre, Alexandra David-Neel i quasi podríem afirmar que al de la seva pròpia mare, Teresa Mañé. Un feminisme específic, d'acció directa, modern i actiu, del qual en recolliran les idees les fundadores de Mujeres Libres el 1936.⁴⁶ Però paga la pena comprovar el que afirmem, veure la projecció de la concepció feminista d'aquest sector, que conformaria mentalitats anarquistes i que acabaria enfrontant-se el 1936 amb la concepció plenament anarcofeminista de Mujeres Libres.

Joan Montseny escrivia unes narracions molt del gust dels treballadors, com afirmaren en moltes entrevistes a l'autora, però que eren criticades precisament per les dones. Defensava un tipus d'home conqueridor, burleta, col·leccionista d'amors, aventurer i poc empàtic per les seves companyes. Joan Montseny escrivia sobre diversos temes recurrents, com el de les relacions amoroses i l'amor lliure. Un tema important per al planter de militància jove, que va formant el seu caràcter dins de la idea anarquista. Si bé els anys de Madrid Teresa Mañé havia defensat apassionadament la llibertat amorosa i les relacions avançades, ara, el seu propi company mostrava com podien forjar-se en l'àmbit pràctic aquestes relacions, amb títols tan

---

46 El feminisme dels Montseny està lligat al dels republicans lliurepensadors del XIX, segons el qual les dones fan la tasca d'educadores laiques i racionalistes dels infants, però a les quals es veu com a competència en els llocs de presa de decisió o en els àmbits científics, encara ocupats pels homes. El debat ja sorgí entre Montseny i Ferrer.

significatiu com: *Peregrino de amor*, *Suicidio de dos enamorados*, *Entre dos amores*, *Ladrón de amor*, *La mujer caída*, *Los amores de Marisol*, *Novias con y sin hijos*, *Entre suegra y nuera*, *La flor loca*, *Novios a prueba*, i un llarg etcètera que feia les delícies dels lectors, o dels que posaven l'orella, ja que eren llegides per nens o adults en veu alta a les reunions de barriada. Tot combinant la lluita social dels nois anarcosindicalistes i les seves relacions, va publicar: *Aventuras de un perseguido político*, *Los amores de un pistolero*, *Los peregrinos del Ideal*, *La hija del pueblo*, *La mujer del condenado* o *Los perseguidos*. Un altre tema principal és la tornada a la natura, un clàssic des del socialisme utòpic, i també la idea del municipi com a base del federalisme anarquista. Una idea bàsica d'utopia agrària, de relació equitativa amb la natura que es farà realitat al congrés cenetista de 1936, el qual accepta la proposta del doctor Isaac Puente sobre el comunisme llibertari com a base de la nova societat. La família Montseny-Mañé plasmava, des de *La Revista Blanca* i en totes les seves publicacions, aquesta imatge d'una societat morrissèria, allunyada del món industrial i de les inhòspites trames urbanes de suburbi formades per l'emigració despersonalitzada i desvalguda.

Fora del projecte editorial familiar, Montseny també publicaria un dels seus grans èxits: *Mi Don Juan. Novela sobre la vida de un extraordinario amador de mujeres, con todas las aventuras y las luchas a que ello da lugar*. Poc després publica: *Renacer. Novela de elevación moral y de amor libre*, i *El último Quijote. Novela de aventuras, sátiras, ideas, luchas y amores*.⁴⁷ Segons la seva autobiografia, la defineix com la seva millor obra, textualment: «Lo digo sinceramente: Frederica es mi mejor obra, le sigue luego *El último Quijote*» (Marín i Palomar, 2010: 85). Destaquem en aquest punt el nexa entre la cultura obrera i els seus referents literaris. El nexa entre les lectures del Montseny ja

---

47 La fascinació dels llibertaris pel personatge de Cervantes és digna d'estudi. El presenten com l'anarquista que desafia tots els poders, com l'etern justicier antiheroi i antisistema. Una fascinació ja expressada pels internacionalistes catalans del XIX com Cels Gomis, Eudald Canivell, i els seus companys tipògrafs o Anselmo Lorenzo, i el director de *Solidaridad Obrera*, Felipe Alaiz. Una fascinació que els anys de l'exili de Tolosa de Llenguadoc, i amb els Montseny-Mañé al capdavant, segueix editant calendaris de SIA (Solidaritat Internacional Antifeixista) amb dibuixos del Quixot de la mà de Lamolla, Téllez, Gillén i d'altres.

madur i el pòsit que conserva dels seus anys de bohèmia madrilenya, d'autor teatral o novel·lista frustrat, èmul de Dicenta o de Vargas Vila. Un redactor apassionat pel prohibit món literari (autodidacta).

La mateixa Frederica Montseny farà el balanç de les publicacions familiars:

Aquest fou el crim comès per la La Novela Ideal: alliberar les relacions entre les dones i els homes i lluitar contra el que era la constant intrusió del clericalisme, el mateix a l'ensenyament, que a la cultura, que a la premsa, que en totes les manifestacions de la vida espanyola. (ERA 80, 1977: pròleg de Frederica Montseny).

BIBLIOGRAFIA

- Abelló, T. i Olivè, E (1985). «El conflicto entre la CNT y la familia Urales-Montseny, en 1928. La lucha por el mantenimiento del anarquismo puro». *Estudios de Historia Social*, 32-33.
- Alcalde, Carmen (1983). *Federica Montseny. Palabra en Rojo y Negro*. Barcelona: Argos Vergara.
- Dalmau, Antoni (2010). *El procés de Montjuïc. Barcelona a final del segle XIX*. Barcelona: Base.
- Elorza, Antonio (1976). *El anarcosindicalismo español bajo la dictadura de Primo de Rivera*. Madrid: Revista del Trabajo. 3 vol.
- ERA 80 (1977). *Els anarquistes educadors del poble: «La Revista Blanca» (1898-1905)*. Barcelona: Ed. Curial.
- Gabriel, Pere (1979). *Escrits polítics de Frederica Montseny*. Barcelona: Centre d'Estudis d'Història Contemporània / La Gaya Ciencia.
- Gustavo, Soledad (1898a, 31 març). *Dominicales del Libre pensamiento*. Madrid, p. 3.
- (1898b, 5 maig). «En pos de un ideal». *Las Dominicales del Libre pensamiento*, p. 4.
- (1898c, 18 juny). «Pasiones y vicios sociales». *Las Dominicales del Libre pensamiento*, p. 2.
- (1898d, 1 juliol). «De la moral». *Las Dominicales del Libre pensamiento*, p. 2.
- (1899, 15 juny). «El Divorcio». *La Revista Blanca*, p. 6.

- (1904, 15 febrer). *La Revista Blanca*. Madrid.
- Kaplan, Temma (2003). *Ciudad roja, periodo azul. Los movimientos sociales en la Barcelona de Picasso (1888-1939)*. Barcelona: Ed. Península.
- Lamberet, Renée (1975). «Soledad Gustavo, sa place dans la pensée anarchiste espagnole». *Convivium*, 44-45, 19-34.
- Laudi, Lope (1898, 5 abril). «Tres Notas: Nota modernista». *El Correo Militar*, 6725, 1.
- Marín Silvestre, Dolors (1995). *De la llibertat per conèixer al coneixement de la llibertat. L'adquisició de cultura en la tradició llibertària catalana durant la dictadura de Primo de Rivera i la II República Espanyola* [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- (2005). *Ministros anarquistas. La CNT en el gobierno de la II República (1936-1939)*. Barcelona: De Bolsillo.
- (2009). *La Semana Trágica. Barcelona en llamas, la revuelta popular y la Escuela Moderna*. Madrid: La Esfera de los Libros.
- (2010). *Anarquistas. Un siglo de movimiento libertario en España*. Barcelona: Ariel.
- (2018). *Espiritistes i lliurepensadores. Dones pioneres en la lluita pels drets civils*. Barcelona: Angle.
- (2019a). «Pròleg». A: *Emma Goldman. Feminismo y Anarquismo*. Madrid: Enclave de Libros.
- (2019b). «Pròleg». A: *Fraternalmente Emma. Cartas de amor y de guerra*. Madrid: La Felguera.
- (2019c, juliol). «La factoría Montseny-Mañé: un proyecto literario àcrata». *Insula. Revista de Letras y ciencias humanas*, 871.
- (2019d). *Escenarios de la memoria. Mujeres obreras en el Raval*. Barcelona: Associació Cultural El Lokal.
- Marín Silvestre, Dolors i Palomar Abadia, Salvador (2010). *Els Montseny Mañé un laboratori de les idees*. Reus: Ajuntament de Reus / Ed. Carrutxa.
- Montseny, Federica (1987). *Mis primeros cuarenta años*. Barcelona: Plaza y Janés.

- Montseny, Federica *et al.* (1987). «F. Urales. Una cultura de la acràcia, ejercicio de un proyecto de libertad solidaria». *Anthropos. Revista de documentaci3n científcica de la cultura*, 78.
- Nakens, José (1898, 9 juliol). «Bibliografia». *El Motín*, 4.
- Pons, Agustí (1977). *Converses amb Frederica Montseny*. Barcelona: Laia.
- Rodrigo, Antonina (1979). *Mujeres de España. Las silenciadas*. Barcelona: Plaza y Janés.
- Scalon, G. M. (1976). *La polémica feminista en la España contemporánea (1818-1974)*. Madrid: Siglo XXI.
- Siguan Boehmer, Marisa (1981). *Literatura popular libertaria. Trece años de la Novela Ideal (1925-1938)*. Barcelona: Península.
- Tavera, Susanna (2005). *Federica Montseny, La Indomable*. Madrid: Temas de Hoy.
- Urales, Federico (1932). *Mi Vida*. Barcelona. 3 vol.
- Vila San-Juan, Sergio (2019, 10 agost). «La Anarquista indomable». *La Vanguardia*.
- Woodcock, G. (1962). *Anarchism: A history of libertarian ideas and movements*. Nova York, NY: World Publishing Company.

FREDERICA MONTSENY I LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

ALBERT BALCELLS

Catedràtic emèrit d'Història (UAB)

La historiografia existent permet oferir un estat de la qüestió sobre una figura tan famosa com Frederica Montseny. Només cal recordar les biografies publicades per Esteban Martín el 1993, per Irene Lozano el 2004, per Susanna Tavera el 2005 i per Antonina Rodrigo el 2014, així com els reculls de textos de Frederica Montseny editats per Pere Gabriel el 1979, per Carmen Alcalde el 1983 i per Susanna Tavera el 2007, sense oblidar naturalment les obres autobiogràfiques del nostre personatge, sobretot el llibre publicat el 1987 —*Mis primeros cuarenta años*—, juntament amb el diàleg sostingut amb Agustí Pons i editat el 1977. Cal afegir el retrat de 1998 a càrrec de Pilar Aymerich i Marta Pessarrodona. Hi ha, a més, la bibliografia sobre l'anarquisme i la Guerra Civil espanyola, que fou quan Frederica Montseny va veure posades a prova les seves idees anarquistes i va acceptar ser ministra de la República, la primera dona ministra a Espanya i la segona a Europa.¹ Es tracta d'un tema molt complex i dispo de poc temps, de manera que la meva síntesi haurà de tenir les limitacions d'una visió esquemàtica.

Frederica Montseny estigué dedicada fins al 1931 a l'empresa editorial familiar dels seus pares Federico Urales i Soledad Gustavo —Joan Montseny i Teresa Mañé—, a *La Revista Blanca* i a les seves

---

1 La següent dona ministra a Espanya seria Ángeles Amador, socialista, també ministra de Sanitat, el 1993. La primera dona ministra a Europa havia estat la laborista anglesa Margaret Bondfield, entre 1929 i 1931.

novel·les curtes —una cinquantena— que va escriure per a la col·lecció La Novela Ideal i La Novela Libre. Frederica Montseny no ingressà a la CNT fins al 1931, tot entrant al Sindicat de Professions Liberals. Malgrat haver conquerit una gran fama d'oradora de l'anarquisme irreductible durant la Segona República, no ingressà a la FAI fins a les darreries del juliol de 1936, al mateix temps que la feien membre del Comitè Peninsular d'aquesta organització després d'haver guanyat, els anys anteriors, gran renom com a propagandista i oradora.

Els llibertaris hagueren d'improvisar quan es trobaren en la conjuntura revolucionària oberta per la desfeta de l'aixecament militar contra la República a Catalunya i a altres llocs d'Espanya. Tothom, a la zona republicana, hagué d'actuar sobre la marxa, en contradicció sovint amb els seus programes, i els anarcosindicalistes també. De ben poc els va servir la definició del comunisme llibertari que havia aprovat el congrés de la CNT el maig de 1936 a Saragossa, en el qual havia intervingut la mateixa Frederica Montseny. Aquella confederació de comunes autònomes que havia de substituir l'Estat, després de l'eliminació integral de la propietat privada i dels diners, no servia en la pràctica a partir del 19 de juliol, quan, al costat de les altres forces antifeixistes, calia combatre els enemics de la República, i s'havia de crear del no-res una indústria de guerra i un exèrcit que, encara que estigués format inicialment per milicians voluntaris, com a tal exèrcit era l'antítesi de l'ideari anarquista. No s'havia previst que caldria haver de fer alhora la guerra i la revolució, amb les contradiccions i les incompatibilitats corresponents entre ambdues. I això que era ben previsible una eventualitat com aquella. Els llibertaris es trobaren amb les armes a la mà, davant del col·lapse de l'Estat republicà i d'una atomització del poder que, juntament amb la col·lectivització de les fàbriques, podia semblar a primera vista una realització dels ideals anarcosindicalistes però que, en realitat, comportava una desorganització que, juntament amb el terror i la repressió indiscriminada a la rereguarda, no responia a les necessitats requerides per vèncer un exèrcit com el dels generals alçats contra la República, amb el suport de Mussolini i de Hitler.

Els anarquistes es trobaren davant del problema del poder. No sols el compartien, sinó que, a Catalunya, semblaven tenir-ne l'hegemonia. Però l'atomització del poder no podia continuar. Hi havia teòricament dues opcions, la d'anar *a pel tot* i acabar amb les institucions polítiques republicanes tot instaurant una dictadura anarquista

—que era una contradicció en els termes—, o participar amb les altres organitzacions antifeixistes del poder polític sense liquidar formalment el règim polític vigent, que comptava amb reconeixement diplomàtic internacional. La realitat imposà la segona opció, a la qual s'adherí Frederica Montseny en contra de la seva trajectòria anterior d'anarquista irreductible i intransigent. Si la guerra es perdia també es perdria la revolució en marxa. Calia reconèixer que la victòria sobre el feixisme, allí on s'havia produït, no havia estat obra dels anarquistes sols, i no podria consolidar-se i vèncer amb ells sols. Contra el que donava a entendre la propaganda anarquista, ni «el poble» equivalia a la CNT, ni tot el moviment obrer era la CNT, ni tan sols la majoria dels afiliats a la CNT eren anarquistes. D'altra banda, la CNT no tenia la mateixa força a la resta de l'Espanya que conservava la República, que la que tenia a Catalunya.

Amb la sindicació obligatòria, imposada l'agost de 1936, els anarcosindicalistes acceptaven que es pogués ser de la CNT o de la UGT. Aquesta fraternal dualitat que es concedia a Catalunya, on la UGT era minoritària, s'esperava veure-la corresposta per la UGT a la resta de l'Espanya republicana. Aquest ja era el primer pas vers l'acceptació de la pluralitat d'un front indispensable per vèncer l'enemic comú, que comptava amb el suport de la Itàlia feixista i de l'Alemanya nazi, i que s'havia imposat a Sevilla i Saragossa, dues ciutats amb una forta implantació anarquista.

A Catalunya els llibertaris començaren acceptant, el 22 de juliol de 1936, un Comitè Central de Milícies Antifeixistes, on tenien l'hegemonia de fet, però hi eren al costat de les altres forces que volien combatre els militars colpistes i que no compartien l'ideari anarcosindicalista. Frederica Montseny s'aferrà a l'opció de mantenir el Comitè Central de Milícies Antifeixistes a Catalunya i de substituir a Madrid el Govern republicà convencional per un Consell de Defensa, amb hegemonia de la CNT i la UGT, i amb participació dels partits republicans. Però, a finals de setembre, els anarquistes acabaren acceptant dissoldre el Comitè de Milícies Antifeixistes per integrar-se en el Consell de la Generalitat, al costat d'ERC, el PSUC, el POUM, la Unió de Rabassaires i, fins i tot, de la moderada Acció Catalana. Poc després s'integraren en els nous consells municipals que es formaren amb un prorrateig equivalent al del Govern català, tot prescindint de la correlació de forces efectiva en cada localitat. La col·lectivització fou legalitzada a Catalunya, però se n'exceptuaven les empreses menors a la indústria i al comerç i, sobretot,

a l'agricultura, de manera que la propietat privada no desapareixia sinó que coexistia amb la col·lectivitzada i gestionada per comitès elegits pels mateixos treballadors. La banca subsistia fortament intervinguda per la Generalitat, i era la gran palanca per posar ordre i restablir la disciplina.

Amb les tropes antirepublicanes avançant imparables cap a Madrid, el president Manuel Azaña hagué de cridar al socialista Francisco Largo Caballero per formar un govern de coalició, on entraren per primer cop els comunistes. Els anarcosindicalistes foren convidats a entrar-hi com ho havien fet abans a Catalunya. A Madrid, la seva posició era més minoritària que a Barcelona, però els oferien quatre ministeris i el dret a designar ells mateixos els ministres. Es veien arrossegats a entrar-hi per no perdre posicions en benefici d'altres forces i perquè la gravetat de la situació ho exigia. Però no ho podien fer sense repugnància. El company de Frederica, Germinal Esgleas, igual que la seva mare, Teresa Mañé, li aconsellava no acceptar una cartera ministerial; en canvi, el seu pare veia indefugible l'acceptació. Frederica Montseny acabà sent ministra de Sanitat i d'Assistència Social. «¡Cuántas reservas, cuantas dudas, cuánta angustia internas hube de vencer yo personalmente para aceptar el cargo!», diria més tard, a principis de juny de 1937, al míting de València on donà compte de la seva gestió com a ministra. Ella era, sobretot, una propagandista, en la premsa i en el míting, més que no pas una ideòloga del pensament anarquista. Fou la seva sintonia amb les masses el que la portà a anar adaptant el seu discurs a la conjuntura, i aquesta li dictà assumir la contradicció que una anarquista irreductible com ella esdevingués ministra d'una República que abans tant havia combatut, alhora que havia condemnat els trentistes, és a dir, els que eren més sindicalistes que anarquistes dins de la CNT. Joan García Oliver, tot i la seva antipatia per Frederica, que l'havia tatxat d'*anarcobolxevic*, posà com a condició de la seva pròpia acceptació com a ministre la de Frederica Montseny. El secretari general de la CNT de Catalunya, Marià Rodríguez Vázquez, *Marianet*, li demanava que acceptés. I així fou com quatre anarcosindicalistes anaren a Madrid a formar part del Govern: Joan Peiró a Indústria, Juan López a Comerç —tots dos antics trentistes—, Joan García Oliver a Justícia, i Frederica Montseny a Sanitat i Assistència Social.

Sanitat i Assistència Social era un nou ministeri que prenia competències d'altres dos. Frederica Montseny era conscient de la deficiència que representava no ser metge ni tenir un títol superior,

però també comprenia que era el lloc més adient per a una dona segons les funcions tradicionals que s'havien atribuït al gènere femení. Ella tenia trenta-dos anys, era mare d'una filla de tres, Vida, confiada a la tutela de Teresa Mañé, la seva àvia, i a la de la mig germana de Frederica, Maria Anguera. Germinal Esgleas, el marit de Frederica, un anarquista influent, vivia a Calella i es veien periòdicament.

Malgrat que la influència comunista anava en augment, en paral·lel amb l'ajuda soviètica, que era l'única que rebia la República, eren només dos els ministres del PCE —Vicente Uribe a Agricultura i Jesús Hernández a Instrucció Pública—, mentre que els socialistes eren sis, els anarcosindicalistes eren quatre i, els republicans, quatre també.

En el primer Consell de Ministres al qual assistiren els anarquistes, Largo Caballero plantejà l'abandó immediat de Madrid pel Govern i el seu trasllat a València. Els ministres anarquistes tingueren la sensació d'haver caigut en una trampa, d'haver estat cridats per fer-los còmplices d'un acte impopular, que semblava una capitulació i una fugida. Els ministres de la CNT es resistiren, però al final cediren. Quaranta-vuit hores després d'haver arribat a València, Frederica Montseny tornà a Madrid, arengà per radio a la població, anà a cercar armes a Albacete i feu el possible per tal que la decisió presa no semblés un abandó ni una fugida. Nomenà subsecretària del seu ministeri una metgessa socialista valenciana de la UGT, Mercè Maestre Martí, que durà poc en el càrrec, i l'altra col·laboradora immediata de la ministra, al front d'Assistència Social, fou la metgessa anarcosindicalista aragonesa Amparo Poch, una de les principals fundadores de Mujeres Libres, la nova associació femenina àcrata.

El 19 de novembre moria Durruti a la Ciutat Universitària de Madrid. Fou un accident, però Frederica Montseny es considerava responsable d'haver-lo convençut perquè es traslladés des del front d' Aragó al de Madrid. L'enterrament de Durruti a Barcelona fou dels més multitudinaris que es recorden.

Dins l'àmbit del Ministeri de Sanitat i Assistència Social, Frederica Montseny disposà la confiscació de les institucions privades de beneficència, la majoria de confessionalitat catòlica, alhora que constituïa un Consell Nacional amb dos delegats de la CNT i altres dos de la UGT, i reorganitzava els consells provincials de beneficència amb representants de les dues sindicals i amb els altres partits del Front Popular. Hereva dels ideals il·lustrats, Frederica Montseny

volia acabar amb la prostitució i la mendicitat, però no ho aconseguí. Només durà en el càrrec set mesos i, en un context de guerra, allò urgent passava per davant d'allò necessari. I la màxima urgència era l'ajuda als refugiats i els desplaçats. A finals de 1936 ja eren més d'un milió, procedents del Madrid assetjat i de les províncies andaluses. El problema més greu el presentaven les criatures, que calia salvar de les bombes. França n'era el destí principal. El Govern de la República espanyola no volia recórrer a l'acolliment familiar, més difícil de controlar, i optà inicialment per cinc campaments per a 1.166 nens de menys d'onze anys, però això era del tot insuficient. França pagava la manutenció i Espanya els mestres i els monitors, que els acompanyaven i que no cobraren fins a passats molts mesos. La caiguda de Màlaga, pel febrer de 1937, agreujà molt el problema dels refugiats. Frederica Montseny volia obrir quinze campaments per a 150.000 persones amb un pressupost de vint-i-sis milions, però només rebé cinc milions i sols podia donar aixopluc a trenta mil refugiats. Es va haver de recórrer a l'acollida obligatòria, mal rebuda en municipis que ja patien dificultats de proveïments. La ministra rebé queixes de refugiats pel mal acolliment. Frederica Montseny es queixaria, mesos després, que se li havien regatejat els recursos més imprescindibles.

La bona notícia era que malgrat tanta misèria no es propagava cap epidèmia, tal com certificà una missió especial de la Societat de Nacions a finals de 1936 i com la ministra mateixa pogué confirmar, el febrer de 1937 a Ginebra, en un viatge continuat tot seguit a París per intentar parlar amb Leon Blum, president del Govern francès, una entrevista que resultà telegràfica. Frederica Montseny tornà convençuda que ben poca cosa es podia esperar dels estats europeus liberals, és a dir, d'aquells que no havien caigut en mans dels feixistes.

Si bé no hi havia epidèmies a l'Espanya republicana, la prostitució creixia amb la guerra i les malalties venèries causaven gairebé tantes baixes com les bales. La reglamentació de la prostitució havia estat abolida a Espanya per la República abans de la guerra. Amb la conflagració, es feu propaganda dels preservatius i es facilità la seva adquisició. Amparo Poch tractà d'organitzar uns albergs on les dones que volguessin canviar de vida, poguessin residir i trobar feina, però no passaren de projectes.

Per als infants desvalguts, Frederica Montseny volia substituir els asils casernaris per «llars infantils» amb només vint-i-cinc o

trenta nens. Només s'arribà a obrir una casa així a les proximitats de València, el 27 d'abril de 1937. També volgué crear unes residències de repòs per als combatents, especialment els aviadors. Només en pogué fundar dues, una a Nájera i una altra a Bètera, però foren ocupades pels carrabiners quan estigueren llestes, sense atendre la finalitat prèvia de la recuperació del combatent. Frederica Montseny creà un dipòsit central de distribució de medicaments i això introduí un ordre imprescindible en un servei clau. Cal tenir en compte que Frederica entregava el seu sou de ministra al Comitè Nacional de la CNT i que aquest li tornava deu pessetes diàries, el sou d'un milicià.

Frederica Montseny volia estendre a tot el territori republicà la llei catalana del 25 de desembre de 1936, d'interrupció de l'embaràs a petició de la dona. Però ensopegà amb l'oposició dels metges i de la resta dels ministres. Atès el fracàs de la ministra en aquest punt, s'explica que no esmentés aquest tema en el discurs en què passà comptes de la seva gestió ministerial a València, a començaments de juny de 1937. Frederica Montseny volia evitar les pràctiques abortives clandestines, generalment desastroses per a les dones que hi recorrien. Però els metges consideraven que les necessitats sanitàries havien crescut tant a causa de la guerra que no s'hi podia afegir un servei d'interrupció de l'embaràs. Fins al 1985, Espanya no tindria una llei per respondre al problema.

Els anarquistes temien des del principi acabar liquidats pels comunistes, tal com ja havia passat a Rússia i Ucraïna després de la revolució bolxevic de 1917 i de la guerra civil allí. Els del POUM (Partit Obrer d'Unificació Marxista), acusats de trotskistes, encara temien més intensament acabar eliminats després d'haver estat exclòs Andreu Nin del Govern de la Generalitat el desembre de 1936. Cal tenir present que es vivia en el context de les purgues dels processos de Moscou, desencadenats per Stalin amb la liquidació de la vella guàrdia bolxevic, uns fets que eren denunciats per la premsa del POUM. Això era considerat per molta gent com a inconvenient i, fins i tot, com a temerari, atès que la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques era l'única potència disposada a auxiliar l'Espanya republicana, la qual ja havia dipositat l'or del Banc d'Espanya a Moscou per anar pagant armaments i subsistències bàsiques importades d'arreu.

Tots aquells recels es van veure agreujats per conflictes interns a la rereguarda i al front. No resulta acceptable reduir els Fets de Maig

de 1937 a Barcelona a un simple *punch* àcrata, o una conspiració comunista per acabar amb el POUM i treure bona part del seu poder als anarcosindicalistes.

El pacte del front antifeixista comportava respectar la petita propietat i no imposar la col·lectivització als autònoms. La CNT s'havia compromès en l'àmbit agrícola a respectar la propietat familiar. A Catalunya, es produïren en diversos pobles les topades entre pagesos que es resistien a la col·lectivització forçosa enfront de les coaccions d'alguns col·lectivitzadors àcrates. La manifestació més sagnant d'aquestes pugnes tingué lloc a La Fatarella (Terra Alta) a finals de gener de 1937, on patrulles anarquistes de la comarca i fins i tot de Barcelona assassinaren trenta-quatre pagesos per oposar-se amb les armes a sotmetre's a la col·lectivització de les seves terres. Altres tants foren detinguts i portats a la Model de Barcelona per la Guàrdia d'Assalt, que havia estat enviada per evitar aquell crim sense aconseguir-ho i veié en l'empresonament l'única manera de salvar les vides de pagesos oposats a veure col·lectivitzades les seves terres. Aquest camperols pertanyien a ERC, al PSUC i a la Unió de Rabassaires. No eren feixistes, com deia la premsa anarcosindicalista.

Fou un senyal més de la impotència de la Generalitat a l'hora de recuperar la unitat del poder polític, el monopoli de la violència legítima, i la salvaguarda de la vida i les pertinences dels ciutadans. S'imposava el desarmament de les patrulles de control a la rereguarda —la consigna de «totes les armes al front»— i era imprescindible el restabliment d'un ordre públic amb seguretat ciutadana. Entre els cenetistes s'estenia la convicció que això era ineludible, però la FAI s'hi oposà. El Govern de la Generalitat estava en crisi total molt abans dels Fets de Maig de 1937. Les seves decisions no es complien. A Catalunya hi havia més fusells a la rereguarda que al front, segons l'anarquista Abad de Santillán, però els fusells no sols els tenien els anarquistes sinó també el PSUC i ERC, perquè sense armament un partit no comptava. Sense recuperar el monopoli de la violència legítima per part del poder polític teòricament reunificat, era inevitable el descrèdit de la Generalitat, alhora que perdia tota credibilitat el discurs de la disciplina que difonien els dirigents anarquistes incorporats als Governos de la Generalitat i de la República. Finalment, atès que no es podia recórrer a les urnes per superar la crisi política total, s'acabà recorrent a les armes.

L'altre conflicte era la necessitat del comandament únic al front i l'imperatiu de la militarització. La Generalitat, on hi eren tots els sindicats i partits, llevat d'Estat Català, havia decretat l'allistament l'octubre de 1936, però els anarquistes, refractaris a la militarització, l'havien boicotejat de manera efectiva. Primer l'estancament del front d'Aragó, en part per la prioritat absoluta atorgada a la defensa de Madrid, i després la caiguda de Màlaga a principis de febrer de 1937 redoblaren les pressions del PSUC en pro de la militarització, el comandament únic i el servei militar obligatori. La representació de la CNT al Govern de la Generalitat ho acceptava, però era notòria la resistència d'un sector notable dels àcrates, oposats al restabliment d'un exèrcit convencional.

El malestar anarquista creixia contra la col·laboració governamental. L'italià Camilo Berneri, el 14 d'abril de 1937, publicà a Barcelona una dura crítica que focalitzà en Frederica Montseny com la figura més popular dels ministres anarquistes. Al mateix temps, Frederica Montseny es trobava que el seu pare trencava amb ella i es retirava a l'Espluga de Francolí després d'enviar, a la seva filla ministra, una carta duríssima, fins i tot amenaçadora, exhumada per Irene Lozano. La convivència entre Federico Urales i Frederica Montseny no es reprendria fins a l'exili.

Frederica Montseny clamava, el primer de maig de 1937, a València:

Hemos pedido disciplina, obediencia, respeto, un máximo de confianza con los hombres colocados a la cabeza del movimiento, diciendo aquí y en todas partes: si somos traidores, si somos desleales, si somos perjuros al compromiso, fusiladnos; però entre tanto, tened confianza, tened respeto y atended nuestras consignas.

La desobediència d'una part de la seva base deteriorava l'autoritat dels ministres de la CNT-FAI.

Dos fets precediren de forma gairebé immediata els combats de maig de 1937 a Barcelona, i foren l'assassinat de Roldán Cortada —militant destacat del PSUC i de la UGT— per anarquistes de l'Hospitalet de Llobregat el 25 d'abril de 1937 i, poc després, als afores de Bellver, la mort d'Antonio Martín, el *Cojo de Málaga*, l'anarquista que s'havia fet amo de la Cerdanya. La seva mort permeté la recuperació del pas fronterer de Puigcerdà per la policia regular. El problema era que la recuperació del poder unificat, que era imprescindible, beneficiava

de fet al PSUC en detriment de la FAI i, per derivació, de la CNT. De l'esforç per recuperar el poder unificat polític formà part l'intent d'aconseguir el control de la Telefònica a Barcelona, el 3 de maig, per part de la policia al servei del Departament de Seguretat de la Generalitat, en mans d'Esquerra Republicana de Catalunya i del Partit Socialista Unificat de Catalunya. Es pretenia treure la Telefònica de mans dels anarquistes, que controlaven i interferien les comunicacions entre les màximes autoritats republicanes catalanes i espanyoles.

Els guàrdies enviats per la Generalitat a ocupar la Telefònica a la plaça de Catalunya no pogueren passar de la planta baixa i de seguida la ciutat es cobrí de barricades. Frederica Montseny fou enviada per Largo Caballero a Barcelona; hi arribà el dia 5, poques hores després que ho fes García Oliver. Havia esclatat la guerra civil dins de la Guerra Civil. Des del Palau de la Generalitat, Frederica Montseny parlà per ràdio tot demanant l'alto al foc i promentent que no hi hauria represàlies, que tot seguiria igual. Es formà un Govern de la Generalitat amb quatre consellers, un per ERC (Carles Martí Feced), un per la CRT (Valeri Mas, secretari del comitè de la CRT de Catalunya), un per la Unió de Rabassaires (Joaquim Pou) i un per la UGT i el PSUC, que havia de ser Antoni Sesé. Però aquest fou mort a trets per una patrulla quan anava a la Generalitat a prendre possessió del càrrec. Fou substituït per Rafael Vidiella.

El dia 7, en considerar que la lluita s'estava extingint, Frederica Montseny decidí tornar a València, però a la Gran Via una patrulla d'Estat Català disparà contra el seu cotxe. Ella sortí indemne gràcies a la perícia del conductor, però un col·laborador de la ministra fou ferit seriosament en una cama. Els Fets de Maig deixaren cinc-cents morts i més d'un miler de ferits, un nombre de baixes semblant al que havia resultat dels combats del 19 i el 20 de juliol de 1936 a Barcelona contra la insurrecció militar. El Govern de la República confiscà el Servei d'Ordre Públic a Catalunya amb la censura i envià quatre mil guàrdies d'assalt a Barcelona. Suprimí també el Departament de Defensa de la Generalitat.

La diferència entre el POUM i la CNT-FAI havia estat que els dirigents anarcosindicalistes —com Frederica Montseny— havien desautoritzat la revolta de la seva militància, mentre els caps del POUM, a remolc dels esdeveniments, havien enviat els seus a la lluita, conscients que en qualsevol cas a ells els tocava pagar els plats trencats, encara que no haguessin començat els combats.

Els Fets de Maig eren una demostració que els ministres anarcosindicalistes no controlaven una part de la seva base i, per tant, la seva dimissió era inevitable, al marge del fet d'identificar-se amb Largo Caballero quan aquest no acceptà la persecució del POUM que exigia el PCE. La condemna del POUM equivalia implícitament a la de la CNT i la FAI, massa fortes de moment per posar-les també fora de la llei, encara que no era per manca de ganes. Si no es liquidava el POUM, els dos ministres comunistes amenaçaven de dimitir i comptaven amb el suport de l'ala del PSOE que representava Indalecio Prieto, sector contrari a Largo Caballero des d'abans de la guerra. No es podia prescindir dels comunistes i del suport soviètic, de manera que Largo Caballero hagué de dimitir i el mateix hagueren de fer els quatre ministres anarcosindicalistes. El nou president del Govern fou el socialista Juan Negrín, fins aleshores ministre d'Hisenda. Indalecio Prieto ocupà la cartera de Defensa. Un mes després, els anarquistes renunciaven també a formar part del Consell de la Generalitat quan Companys decidí incorporar un conseller d'Acció Catalana, el rector de la Universitat de Barcelona Pere Bosch Gimpera, com a titular del Departament de Justícia. No obstant això, els anarquistes conservaren els seus llocs a les empreses col·lectivitzades i els ajuntaments. A més, la militarització de les seves columnes no comportà un canvi de caps i es mantingueren els mateixos que havien comandat fins aleshores les columnes anarquistes. L'empresonament d'alguns anarquistes per fets anteriors al maig de 1937 no afectà el gruix de la CNT ni de la FAI, tot i que permetia parlar de persecució quan convenia.

A principis de juny, a València, Frederica Montseny declarava, sense donar sigles ni noms:

Ellos han provocado los conflictos, ellos han producido y han enconado los problemas, y cuando nosotros hemos reaccionado, cansados de aguantar, de una manera decidida, de una manera violenta y, sin embargo, nosotros, como en el caso de Barcelona, y en todos los casos, hemos sido llevados al conflicto, final de un proceso de provocación permanente.

Frederica Montseny sostingué tota la vida que els Fets de Maig de 1937 havien estat una provocació comunista. Era la negativa a fer cap autocrítica. Així, donava satisfacció als irreductibles de la pròpia organització, tot i que havien provocat l'exclusió del Govern dels ministres anarcosindicalistes. Frederica Montseny deia a València,

el juny de 1937, que els anarcosindicalistes havien tornat al carrer, però de les seves paraules es deduïa que no podien passar a l'oposició en el context de la guerra contra el feixisme. Els factors que havien provocat la col·laboració ministerial anarquista continuaven pesant de forma ineludible.

Els guàrdies d'assalt enviats des de València a Catalunya anaren descobrint i confiscant arsenals anarquistes durant l'estiu de 1937. La fi de les patrulles de control que els anarquistes havien negat a la Generalitat, ara fou imposada pel Govern de la República. L'autonomia catalana anà retrocedint a partir de la pèrdua de la competència de l'ordre públic. La divisió dels catalans havia propiciat el retrocés de l'autogovern. Al mateix temps, la militarització esdevingué efectiva. El Comitè d'Aragó fou suprimit sense resistència. El trasllat del Govern de la República a Barcelona, l'octubre de 1937, encara accelerà més la minimització de l'autonomia catalana. Fou aleshores quan Frederica Montseny, amb el Comitè Peninsular de la FAI, es traslladà també de València a Barcelona, tal com feren les directives de tots els altres partits i sindicats. Frederica estava novament embarassada i el juny de 1938 tingué el seu segon fill, amb un part molt difícil però reeixit. Li posà de nom Germinal, com el pare del nadó, i ella donà el pit a la criatura el temps necessari.

La prova de força dels Fets de Maig de 1937 s'havia justificat per tal d'aconseguir uns serveis públics que no estiguessin en mans partidistes. Però ara, la influència comunista en la policia i l'exèrcit esdevenia aclaparadora. La neutralitat política de les forces armades semblava un objectiu impossible d'aconseguir.

Dins de les files anarcosindicalistes, el *governamentalisme* podia semblar un fet conjuntural arraconat, però en realitat marcaria el futur immediat. Per reforçar la unitat interna esquerdada, es constituí el Comitè Executiu del Moviment Llibertari Espanyol amb la CNT, la FAI i les Joventuts Llibertàries. A més, els grups d'afinitat de la FAI foren diluïts dins d'agrupaments majors amb afiliació formal i amb l'amenaça d'expulsió si es contradien els acords de la cúpula. El canvi era prou gran com per obligar a aclarir que la FAI no es convertia en un partit polític més. D'altra banda, se signava un acord amb la UGT que obligava a esmenar part de l'ideari tradicional de la CNT. Frederica Montseny, tot i pronunciar algun discurs al local de Mujeres Libres, no rectificà la seva resistència a admetre una organització àcrata només

femenina i no donà suport a l'aspiració de la federació de Mujeres Libres de formar part del Comitè Executiu del Moviment Llibertari.

L'abril de 1938 tingué lloc l'enfonsament del front d'Aragó i les tropes enemigues arribaren a Vinarós, tot aïllant Catalunya de la resta del territori republicà. Aleshores es produí una crisi política profunda, que portà Juan Negrín a acceptar la dimissió d'Indalecio Prieto com a ministre de Defensa i promoure l'entrada d'un anarcosindicalista al Govern. Aquesta vegada era només un ministre, no pas quatre, i Negrín l'escollí d'entre una terna. Designà aquell que podia resultar-li més dòcil, Segundo Blanco, que era asturià i, per tant, ja expatriat d'un territori derrotat. Li donà la cartera d'Instrucció Pública. Els altres dos candidats, segons Frederica Montseny, foren Horacio Martínez Prieto i Joan García Oliver.

No hi havia, per als anarquistes, alternativa al poder cada vegada més gran de Negrín en un context internacional cada cop més fosc, amb una República que era cada vegada més lluny de poder guanyar la guerra i una població aclaparada pels bombardeigs, la gana i el sacrifici de la Lleua del Biberó a l'estèril batalla de l'Ebre. El mes d'octubre de 1938, Frederica Montseny encara tingué el valor de declarar a favor dels cinc màxims dirigents del POUM. Això mateix feu Largo Caballero i altres tres exministres. La condemna quedà en quinze anys de presó en lloc de la pena de mort que comportaven els càrrecs inicials d'alta traïció i espionatge, que resultaven del tot insostenibles, arribat el moment. Restava com una taca inesborrable de l'estalinisme la desaparició i assassinat d'Andreu Nin l'estiu de l'any anterior.

A finals de desembre del 1938 es precipità la desfeta republicana. I el 13 de gener de 1939, pocs dies abans de la caiguda de Barcelona el dia 26, Frederica Montseny, en un article a *Solidaridad Obrera* titulat «Los nietos de los almogávares», cridava a una resistència heroica, tot invocant de forma insòlita l'exemple dels almogàvers i la memòria dels reis catalans medievals. Això era totalment aliè al seu repertori i, d'altra banda, arribava massa tard. El 26 de gener, amb la seva família, Frederica Montseny s'hagué de sumar a l'èxode i passar la frontera amb el seu passaport diplomàtic. La seva mare morí a Perpinyà poc després. El març de 1939, els anarquistes a Madrid formaren part del cop de Casado contra Negrín i els comunistes. Frederica Montseny, des del febrer de 1939, formava part, no obstant, del Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles, SERE, controlat per Negrín. Després de

la desfeta francesa davant l'avenç alemany, Federica Montseny fou detinguda, processada i confinada, però se salvà per ben poc de ser deportada a l'Espanya franquista per la França de Pétain. Després de la Guerra Mundial, encarnaria l'ortodòxia anarquista des de Tolosa de Llenguadoc fins a la mort del dictador, al qual sobrevisqué. A partir del Congrés de París de 1945 sostingué que mai més no s'havia de tornar a produir una col·laboració governamental dels anarcosindicalistes com la que havia tingut lloc durant la Guerra Civil, amb la seva participació.

BIBLIOGRAFIA

- Aymerich, Pilar i Pessarrodona, Marta (1998). *Federica Montseny. Un retrat*. Barcelona: Institut Català de la Dona / Generalitat de Catalunya.
- Alcalde, Carmen (1983). *Federica Montseny: palabra en rojo y negro*. Barcelona: Argos Vergara.
- Gabriel, Pere (1979). *Escritos políticos de Federica Montseny*. Barcelona: Centre d'Estudis d'Història Contemporània.
- Lozano, Irene (2004). *Federica Montseny*. Madrid: Espasa Calpe.
- Martín, Esteban (1992). *Federica Montseny*. Barcelona: Labor.
- Montseny, Federica (1987). *Mis primeros cuarenta años*. Barcelona: Plaza & Janés.
- Pons, Agustí (1977). *Converses amb Federica Montseny*. Barcelona: Laia.
- Rodrigo, Antonina (2014). *Federica Montseny. Primera ministra electa en Europa*. Barcelona: Base.
- Tavera, S. (ed.) (2007). *Fons La Revista Blanca. Federica Montseny i la dona nova (1932-1931)* [edició, introducció i notes de Susanna Tavera]. Catarroja: Afers.
- Tavera, Susana (2008). *Federica Montseny. La indomable*. Madrid: Ediciones de Hoy.

«EL SOMNI DE FEDERICA MONTSENY»: FEDERICA MONTSENY, EL MINISTERI D'ASSISTÈNCIA SOCIAL I L'ATENCIÓ A LA INFÀNCIA DURANT LA GUERRA CIVIL

ALBA PADRÓS

Universitat de Girona

En una entrevista publicada el mes de gener de 1938 al setmanari *Umbral*, Frederica Montseny reflexionava sobre la seva tasca al capdavant del Ministeri d'Assistència Social i Sanitat, i comentava, en relació amb la infància: «Que iba a hacer yo de los intereses del niño, al llegar al ministerio? Realizar mi sueño» (Espinari, 1938: 8-9). El seu somni, continua, era donar una llar, no només un lloc d'asil, als infants orfes per la guerra on poguessin ser ateses tant les seves necessitats educatives com les afectives.

En aquest article ens proposem, doncs, estudiar la importància que pren la cura de la infància en la tasca que Montseny va dur a terme durant la Guerra Civil des del Ministeri d'Assistència Social i Sanitat. Destacarem dues de les iniciatives empreses en aquest sentit: d'una banda, el projecte de creació dels «hogares de la infancia» que havien de donar acolliment als infants orfes, tot substituint els orfenats i asils; i de l'altra, la primera evacuació d'infants a l'estranger per part del Govern de la República, iniciada pel Ministeri de Montseny el desembre de 1936. Veurem, també, com a partir de març de 1937, el Ministeri d'Assistència Social va perdre les competències sobre l'atenció a la infància afectada per la guerra en favor del Ministeri d'Instrucció Pública de Jesús Hernández, un procés que va culminar l'agost de 1937 quan es va crear el Consell Nacional de la Infància Evacuada.

EL PROJECTE DEL MINISTERI D'ASSISTÈNCIA SOCIAL I SANITAT

Frederica Montseny va ser nomenada ministra del Ministeri d'Assistència Social a principis de novembre de 1936. Es tractava d'un ministeri de nova creació, format a partir de direccions generals fins aleshores dependents d'altres ministeris (*Gaceta de la República* [GR d'ara endavant], 1936a: 642). Durant els escassos set mesos en què va estar en funcionament, el Ministeri d'Assistència Social es va haver de fer càrrec de l'atenció dels refugiats i de l'evacuació de la ciutadania de les zones més afectades per la guerra, alhora que procurava dur a terme un projecte de renovació del model d'assistència social. En paraules de la mateixa Montseny, l'objectiu era crear:

Una Assistència Social que reivindica la dignitat humana i que transforma la lletja i odiosa caritat oficial en restitució d'allò que en salut, en benestar, en alegria va ésser usurpat als oprimits pels privilegiats de sempre. La Beneficència, fanfarrona, ostentosa, humiliant, desapareix amb el seu seguici de vanitats mundanes i del profund llot d'immoralitat que n'era el fons. I la solidaritat social, la pràctica senzilla, com un deure imposat per la vida en comú, per la necessitat que d'associar-se i recolzar-se mútuament han sentit sempre els homes, graona les seves possibilitat, estenent-se protectora damunt tots els que sofreixen fam i set de pa i de tendresa.¹

Aquesta transformació de l'assistència social, doncs, havia de traduir-se en un seguit de polítiques de «solidaritat i socialteràpia», en paraules de Félix Martí Ibáñez (Martí Ibáñez, 1937).² I requeria, així mateix, una estructuració del Ministeri adequada per poder-hi donar resposta. En aquest sentit, destaquem la creació del Consejo Nacional de Asistencia Social i del Comité de Evacuación y Asistencia a Refugiados (CEAR).

La creació del Consejo Nacional de Asistencia Social, publicada el 25 de novembre de 1936 —així com la creació del Consejo Nacional

---

1 Citat per Hervàs (2004: 106). La cita prové de Montseny (1937: 3).

2 Martí Ibáñez va exercir durant uns mesos de subsecretari de Sanitat del Ministeri d'Assistència Social i Sanitat de Montseny. Paral·lelament, però, també va exercir de director general de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat.

de Sanidad, de què no ens ocuparem aquí— és la principal reforma empresa en aquest moment (GR, 1936b: 786). El nou Consejo Nacional de Asistencia Social, explica la *Gaceta*, pretenia «recabar para sí las actividades de asistencia social que actualmente realizan otros ministerios», és a dir, centralitzar la tasca d'assistència social, i, en especial, la tasca d'assistència als refugiats, fossin nens o adults. La doctora Amparo Poch va ser nomenada poc després consellera mèdica d'Assistència Social i, de fet, és ella qui impulsa algunes de les iniciatives proinfància de què parlarem aquí.

Pel que fa a l'atenció als refugiats, incloent la infància refugiada, el febrer de 1937 es crea el Comité de Evacuación y Asistencia a Refugiados (CEAR), que havia de dirigir tots els organismes que tinguessin responsabilitat en l'atenció als refugiats (GR, 1937b: 871). La mateixa Frederica Montseny explica, a *Mis primeros cuarenta años*, la creació d'aquesta oficina, parant especial atenció al paper que havia de tenir en relació amb l'evacuació dels infants:

El problema de la asistencia a los refugiados era cada vez más acuciante, y, sobre todo, apremiaba la necesidad de encontrar solución al de los niños, que debían ser evacuados de las zonas neurálgicas en que se manifestaban con mayor intensidad los bombardeos de la aviación fasciosa; todo ello nos impulsó a crear en Barcelona un centro de asistencia a los refugiados. (Montseny, 1987: 116)

EL PROJECTE DE CREACIÓ DELS «HOGARES DE LA INFANCIA». LA LLAR INFANTIL DE BURJASSOT

Una de les iniciatives que havien de concretar el projecte d'eliminació de les institucions de la beneficència era la creació dels anomenats «hogares de la infancia». Tot i no ser pròpiament una iniciativa d'evacuació de la infància o d'atenció a la infància en situació de guerra, sinó d'atenció als infants orfes, volem destacar-la atès que suposa un precedent a les colònies infantils que més endavant crearà el Ministeri d'Instrucció Pública

La competència per a la creació dels «hogares de la infancia» era del Consejo Nacional de Asistencia Social. De fet, poques setmanes després de la seva creació, a la *Gaceta* del 17 de gener de 1937, s'especifica en quines conselleries ha de dividir-se el Consell Nacional d'Assistència

Social i es fa avinent la seva competència respecte a la infància. Així, s'estableix que la Conselleria Tercera s'ocupa dels «hogares de la infància (ex asilos), guarderías infantiles, etc». No es parla, doncs, en aquest moment específicament de colònies, atès que els anomenats «hogares de la infancia» estaven dirigits principalment als infants orfes. Respecte a aquest punt, la *Gaceta* especifica: «corresponden a la Consejería Tercera los Servicios de protección al niño huérfano, transformando los actuales asilos en hogares de la infancia» (GR, 1937a: 379, l'èmfasi és nostre).

Tot i que l'objectiu era molt ambiciós —la substitució de totes les institucions de beneficència destinades als infants orfes— en un primer moment es va projectar la creació d'un total de tretze llars de la infància en una primera fase. Aquestes llars havien d'obrir-se aprofitant els edificis i recursos dels antics asils, i havien de donar acolliment, cadascuna, a vint-i-cinc infants. En realitat, però, només se'n va arribar a crear una, l'Hogar Infantil de Burjassot, als afores de València, que va funcionar aproximadament fins a juliol de 1937. Amparo Poch i Gascón, possiblement la principal impulsora del projecte de les llars o «hogares» de la infància, va explicar extensament el seu projecte a la revista *Umbral* el juliol de 1937 (Sanchez Saornil, 1937: 4).

L'entrevista a Poch, signada per Lucia Sánchez Saornil, es titula «El sueño de Federica Montseny», una expressió emprada per Montseny uns mesos després en una entrevista a la mateixa revista *Umbral*, on reflexiona sobre la seva tasca al capdavant del Ministeri, donant especial importància a la creació de les llars de la infància o «hogares infantiles».

¿Que iba yo a hacer de los intereses del niño, al llegar al Ministerio? Realizar mi sueño. Al meditar la orfandad del niño miliciano, pensé en lo que había perdido y en el modo de restaurarlo para él. Hémos aquí con mis «Hogares Infantiles». En ellos, el concepto conceptual del asilo y la colonia fueron arrumados. Y sustituidos por la cordialidad del hogar. (Espinar, 1938: 8-9)

Poch dona força detalls del funcionament d'aquest establiment, que, com apunta Montseny a la citació anterior, havia de ser tan familiar com fos possible, es pretenia que cada llar comptés amb dos mestres —home i dona— i personal auxiliar format en puericultura. L'escolarització d'aquests infants havia de realitzar-se al mateix poble, i la normativa de l'«hogar» havia de ser tan laxa que el mateix reglament recollia, segons la mateixa entrevista, que calia fugir de «cuanto

signifique ordenancismo, rigidez, disciplina autoritaria» (Sanchez Saornil, 1937: 4).³

Cal tenir en compte, però, que l'entrevista es publica després de la dissolució del Ministeri, el maig del 37, quan Amparo Poch ja no forma part d'Assistència Social i, sobretot, quan el projecte de les llars de la infància ja no pot tenir cap mena de continuïtat. Com veurem més endavant, tota la competència sobre infància havia passat al Ministeri d'Instrucció Pública, regentat pel comunista Jesús Hernández i d'orientació marcadament diferent. De fet, en un dels darrers paràgrafs Saornil es lamentava que «El cierre de los hogares infantiles es un atentado contra la revolución». Si bé la llar no va tancar del tot, es va reconvertir en una guarderia per a infants menors de cinc anys, com explica Expósito Navarro al seu article sobre les colònies del municipi (Expósito Navarro, s. d.).

L'EVACUACIÓ DE LA INFÀNCIA

Tal com he comentat, en un principi, l'acció del Ministeri d'Assistència Social en relació amb la infància va tenir un segon focus: la primera evacuació d'infants a l'estranger organitzada pel Govern de la República. Cal fer èmfasi en aquest apunt, perquè prèviament i paral·lelament, el Govern basc va organitzar i dur a terme una evacuació pròpia, que va dur milers d'infants a Anglaterra o Bèlgica.

La idea que un govern enviï infants sols a l'estranger, de manera regulada, per tal d'evitar que es vegin afectats per la guerra és pràcticament única en el context que ens ocupa. Però per poder entendre el projecte d'evacuació, hem de tenir present que la separació es concebia sempre com a quelcom provisional i que estava previst que els infants tornessin un cop acabada la Guerra Civil en favor de la República. Els arguments que es donen a favor de l'evacuació són diversos i majoritàriament de caire pràctic: l'evacuació havia de servir per allunyar els infants de la situació de penúria i el perill dels

---

3 En relació amb la llar de Burjassot, l'article «Una nueva institución que contribuye a asegurar el bienestar de los niños evacuados en la retaguardia» dona alguna dada més i adjunta fotografies de la llar sota el Ministeri d'Assistència Social (Fernández Caireles, 1937: 14).

bombardeigs. I és que, en efecte, bona part de les vegades els infants evacuats no eren orfes i se'ls evacuava amb l'autorització de la família. Montseny parlava d'aquest projecte, de qui va ser una de les primeres impulsores, dècades després, tot dient:

Es necesario evocar lo que fue la matanza de niños y mujeres en muchas capitales para comprender el pánico que se apoderara de las familias y que les hizo buscar desesperadamente un refugio, una solución para salvar la vida de sus hijos. Precisan estas explicaciones para que la historia conozca las razones por las cuales tanto el Ministerio de Sanidad y Asistencia Social como las familias tuvimos que aceptar ofertas de Méjico y de la Unión Soviética, que se ofrecieron a acoger niños españoles a fin de salvarlos de los peligros de la guerra [...]. En ningún momento se violentó la conciencia y la voluntad de las familias que acompañaron a sus hijos hasta los puntos de embarque. Hago gracia de lo que fue, casi siempre, el espectáculo desgarrador de estas separaciones. Pero en todas y en todos había la angustia y la incertidumbre del mañana. (Montseny, 1986)

La propaganda mostra com, en alguns casos, l'evacuació es concebia com un instrument per evitar el tràngol del conflicte bèl·lic als infants: per protegir els infants no només de les conseqüències materials sinó també de les conseqüències morals de la guerra. Cal entendre aquesta postura, de fet, en el debat que es produeix aleshores sobre com s'havia d'educar en el context de guerra i revolució: si s'havia d'educar inculcant la bel·ligerància antifeixista o si, per contra, s'havia d'evitar tota diguem-ne inculcació ideològica. Aquest debat es va traduir, principalment, en les postures del CENU de Puig Elias a Catalunya i en les polítiques del Ministeri d'Instrucció Pública de Jesús Hernández, i va tenir, inevitablement, una traducció pel que fa a l'evacuació de la infància.⁴

Tot i que aquí no aprofundirem en com es palesaven aquestes postures a les colònies, per poder entendre més profundament la tasca d'evacuació del Ministeri de Frederica Montseny, citarem Amparo Poch. En un article al periòdic *El Sindicalista* explica què motiva

---

4 En aquest sentit es discuteix, per exemple, que a les colònies s'hi cantin himnes de partits. Vegeu, per exemple, «Informe que el Comité del Sindicato Único de la Enseñanza y Profesiones Liberales presenta a la Federación Local de Sindicatos Únicos de Barcelona». A: *Informes sobre la participació del Sindicat i d'Antich, Ester al Consejo Nacional de la Infancia Evacuada* (1938). ANC. ANC1-886-T-4591.

l'evacuació massiva dels infants per part d'Assistència Social, fent èmfasi en l'aspecte no material sinó moral de l'evacuació:

Salvemos a los niños [...] del peligro plural: las bombas, las balas, los incendios, el hambre parcial o total, las epidemias, los parásitos, la suciedad, el hacinamiento, el pánico. Y de ese otro peligro infinitamente mayor que se cierne sobre la sensibilidad, sobre la conciencia, sobre el corazón y la mente del niño: de ese contagio del odio, del egoísmo, de la ruptura de la fraternidad por la separación en grupos que, al fin y al cabo, pretenden lo mismo. (Poch, 1937)

De fet, en aquesta mateixa línia s'expressa la revista *Mujeres Libres* de la qual Amparo Poch n'era redactora, en un dels articles en què es convida a l'evacuació de la infància:

No debemos sacrificar estas vidas futuras a conveniencias políticas, intereses de propaganda ni egoísmo de un sentimiento materno mal entendido. [...] Nuestros pequeños adquirirán en otros países un sentido de adaptación, tan útil para una vida amplia, recibirán cariño universal y podrán seguir nuestros hechos con sentimiento y razón equilibrados. Así también se harán fuertes. Los niños no deben presenciar la locura, el terror ni la muerte. Los niños deben ir al extranjero. («Los niños, lejos de la guerra», 1937)

L'EVACUACIÓ D'ASSISTÈNCIA SOCIAL A L'ESTRANGER. EL CAS DE FRANÇA

Entre gener i maig de 1937, el Ministeri d'Assistència Social va organitzar diverses expedicions d'infants sols a l'estranger per mitjà de l'OCEAR i del Consejo Nacional de Asistencia Social: diverses sortides a França, la primera sortida cap a la Unió Soviètica i, juntament amb instrucció pública, la sortida dels infants cap a Morelia (Mèxic).⁵

---

5 Es van organitzar també, com a mínim, dues expedicions d'infants de Madrid cap a Bèlgica, no directament gestionades per Assistència Social. Així s'explica a «La primera expedición de niños madrileños llegados a Bélgica» (1937), que recull com a mínim dues sortides organitzades pel Comité de Defensa de la República de Bruselas. Els infants van ser acompanyats per Amós Sabrás, a qui la notícia es refereix com a «diputado» però que poc després actuarà de delegat del Ministeri d'Assistència Social a França.

Exposarem en especial el cas de França, ja que és el país que va rebre un major nombre d'infants durant aquests primers mesos i durant la resta de l'evacuació, i també perquè a l'entorn de l'acollida d'infants per part de França es concentren iniciatives i conflictes que tenen continuïtat també un cop entra en funcionament el CNIE, més que en els casos de Mèxic o la Unió Soviètica. L'evacuació a França l'ha estudiada en profunditat Pierre Marques a *Les Enfants espagnols réfugiés en France* i, més recentment, Célia Keren a la seva tesi doctoral, «L'évacuation et l'accueil des enfants espagnols en France : cartographie d'une mobilisation transnationale (1936-1940)».

En el cas francès, l'arribada i estança d'aquests infants a França va ser possible gràcies a la col·laboració del Comité d'Accueil aux Enfants d'Espagne (CAEE), fundat el novembre de 1936 per la CGT amb la col·laboració de la Ligue Espagnole des Droits de l'Homme (Alted Vigil, 2005: loc. 4794). Arran de la creació del CAEE, el novembre de 1936 es va celebrar una primera reunió on es van acordar les condicions per a l'evacuació (Buisson, 1936).⁶ Aquestes condicions van ser publicades a *La Voix du Poble* de la CGT, on s'explica que, efectivament, els infants seran allotjats provisionalment en campaments d'estiu i que, posteriorment, seran acollits per famílies. Així mateix, es fa una crida a la solidaritat i a l'acolliment:

Les enfants qu'il s'agit d'héberger sont des enfants des deux sexes entre 6 et 13 ans, dont pour la plupart les pères héroïquement leur devoir civique. Ils doivent être, pendant la grande tourmente, les hôtes choisés des travailleurs de France. (Buisson, 1936)⁷

Aquest acord va ser vigent fins que, l'abril de 1937, Montseny va esmenar les condicions pel seu desacord amb l'acollida en règim familiar, preferint aleshores el règim comunitari. Val a dir que aquest és només el primer exemple sobre el debat entre la preferència pel règim familiar o comunitari, tal com se'ls anomenarà més endavant. Aquest debat va ser constant al llarg del temps en què es va dur a

---

6 Les condicions i els canvis que van patir posteriorment fruit de la negociació amb els diversos representants del Govern espanyol les explica Keren (2013).

7 El comunicat citat és de desembre de 1936, els punts amb les condicions s'expliquen més a l'entrega de juliol de 1937 («L'accueil aux enfants d'Espagne», 1937).

terme l'evacuació. La postura oficial del Ministeri d'Assistència Social i posteriorment del Ministeri d'Instrucció Pública (incloent el CNIE) va canviar diverses vegades, en funció de si es volia prioritzar fer un gran nombre d'evacuacions o evitar la «dispersió» i sobretot la «desnaturalització» dels infants a l'estranger.

Eventualment, però, el CAEE va acceptar aquestes noves condicions mogut per l'afany de propiciar un acord amb el Govern espanyol i, en especial, amb Assistència Social (Keren, 2013). Aquesta voluntat es fa manifesta a l'article «L'accueil aux Enfants d'Espagne» de *La Voix du Peuple*, on s'exposa llargament el funcionament del CAEE així com el seu organigrama i les entitats que el conformen. Volem destacar que la presidència d'aquesta entitat en aquest moment recau en Léon Jouhaux, secretari general de la CGT i, sobretot, en Víctor Basch, president de la Lliga dels Drets de l'Home i que mesos després presidirà, també, l'Office International pour l'Enfance («L'accueil aux enfants d'Espagne», 1937). En aquest mateix article es dona una resposta directa al requeriment de Montseny pel que fa al règim d'estança dels infants:

Nous ne pouvions compter uniquement sur le placement familial, le Gouvernement espagnol nous ayant manifesté le désir de voir les enfants de Madrid, de Tolède ou de Malaga placés seulement en colonies. Le Comité s'est préoccupé d'installer des colonies d'enfants. Il a été aidé cela par de très généreuses initiatives. («L'accueil aux enfants d'Espagne», 1937: 463-464)

La situació va canviar pocs mesos després, però, amb el traspàs de la competència sobre la infància evacuada a l'estranger a Instrucció Pública i la creació de la Delegación Española de la Infancia Evacuada (DEIE) que, com veurem tot seguit, va alterar radicalment els punts d'acord amb el CAEE.

EL TRASPÀS DE LES COMPETÈNCIES SOBRE INFÀNCIA AL MINISTERI D'INSTRUCCIÓ PÚBLICA

El període durant el qual el Ministeri d'Assistència Social i Sanitat de Frederica Montseny va ocupar-se de l'atenció de la infància és molt breu, fet que va limitar l'aplicació dels projectes que hem explicat aquí. La pèrdua de competències en Atenció a la Infància a favor del

Ministeri d'Instrucció Pública de Jesús Hernández és progressiva. I, de fet, la mateixa Montseny expressa en diverses ocasions l'antipatia que sent per Hernández i per la seva tasca.

El març de 1937, dos mesos abans, per tant, de la supressió del Ministeri, es publica a la *Gaceta* la creació de la Delegación Central de Colonias, que havia de dependre del Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat d'Hernandez. La Delegación Central de Colonias havia de satisfer:

«[...] la necesidad apremiante de un organismo que, actuando en zonas leales, pueda organizar Residencias infantiles [...] para que, en breve plazo, los niños evacuados y comprendidos en la edad escolar puedan ser atendidos debidamente». (GR, 1937c: 1021)

És a dir, donar una residència apropiada i escolaritzar els infants desplaçats per la guerra fins aleshores. En aquesta mateixa disposició es publica quina ha de ser l'estructura d'aquest nou òrgan, que és, de fet, un precedent molt clar del Consell Nacional de la Infància Evacuada.

Cal tenir present que, fins aleshores, la majoria de les colònies o residències per a infants evacuats obertes en territori republicà fins al moment depenien d'organitzacions sindicals, com ara Socorro Rojo Internacional, o bé dels governs autonòmics i del Govern republicà; concretament, el Ministeri d'Assistència Social havia col·laborat en la distribució dels infants evacuats en famílies, però no havia creat colònies pròpies en territori republicà.

Frederica Montseny dimiteix del seu càrrec de ministra el 17 de maig de 1937. En aquell mateix moment, es distribueixen les funcions del Ministeri d'Assistència Social i Sanitat entre dos ministeris: Sanitat passarà a ser competència d'Instrucció Pública —que s'anomena, a partir d'aleshores, Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat—, i Assistència Social passa al Ministeri de Treball —des d'aleshores, Ministeri de Treball i Assistència Social. Qui assumeix aquest darrer càrrec és Jaume Aiguadé, que havia estat alcalde de Barcelona uns anys abans (GR, 1937d: 752-753).

El traspàs de la competència sobre Infància es completa poques setmanes després, el 29 de juny de 1937, i, per tant, després de la dimissió de Montseny i de la supressió del Ministeri d'Assistència Social. En aquest moment, la *Gaceta de la República* publica que tot allò referent a colònies i llars d'infància —les dues iniciatives que hem

exposat aquí— passarà a formar part d'Instrucció Pública. És poc després d'aquesta publicació que surt l'entrevista a Amparo Poch, que hem citat més amunt:

La organización dirección y sostenimiento, tanto en España como en el extranjero, de colonias, guarderías, residencias, parques infantiles, roperos escolares y cuantas Instituciones circum-escolares constituyan una prolongación de la escuela o tengan como finalidad principal completar su acción educativa, así como la inspección de las instituciones de este tipo organizadas por entidades particulares y oficiales [...] [y] La dirección, administración y régimen de los hogares de la infancia que estime conveniente crear el Ministerio de Instrucción Pública. (GR, 1937e: 1406)

El mes d'agost de 1937 s'acaba de crear tota la infraestructura a Instrucció Pública que es farà càrrec de l'evacuació fins al final de la guerra. Es crea la Delegación Española de la Infancia Evacuada a París, dirigida en un primer moment per l'antropòleg Joan Comas Sola, encarregada de centralitzar les partides d'infants a l'estranger; però aquest gest no va estar exempt de polèmica, atès que el Comité d'Accueil aux Enfants Espagnols es va negar a reconèixer-la, tot argumentant que havia alterat radicalment els punts de l'acord, i tampoc no va reconèixer-la Amós Sabrás, delegat del Ministeri d'Assistència Social i membre del Comité d'Accueil.

Poc després, el 24 d'agost de 1937, es va crear el Consell Nacional de la Infància Evacuada, dependent primer de la direcció d'Ensenyament i després d'Instrucció Pública, màxim responsable de tot allò que fes referència a l'evacuació de la infància tant en territori republicà com a l'estranger. Aquest darrer òrgan va estar en funcionament fins al final de la guerra.

BIBLIOGRAFIA

- (1936a, 5 novembre). Gaceta de la República, 310.
- (1936b, 25 novembre). Gaceta de la República, 330.
- (1937a, , 17 gener). Gaceta de la República, 17.
- (1937b, 18 febrer). Gaceta de la República, 49.
- (1937c, 1 març). Gaceta de la República, 60.

- (1937d, 18 maig). Gaceta de la República, 133.
- (1937e, 29 juny). Gaceta de la República, 180.
- (1937). «Los niños, lejos de la guerra». *Mujeres Libres*, 7, 6.
- (1937, gener). «La primera expedición de niños madrileños llegados a Bélgica». *Mundo Gráfico*, p. 5.
- (1937, juliol). «L'accueil aux enfants d'Espagne». *La Voix Du Peuple*, 457-466.
- (1938). «Informe que el comité del Sindicato Único de la Enseñanza y Profesiones Liberales presenta a la Federación Local de Sindicatos Únicos de Barcelona». *Informes sobre la participació del Sindicat i d'Antich, Ester al Consejo Nacional de la Infancia Evacuada*. ANC. ANCI-886-T-4591.
- Alted Vigil, A. (2005). *La voz de los vencidos. El exilio republicano de 1939*. Madrid: Aguilar.
- Buisson, G. (1936, diciembre). «Pour Aider l'Espagne». *La Voix Du Peuple*, 792-793.
- Espinar, J. (1938, 22 gener). «Federica Montseny. De militante anarquista a ministro de la República». *Umbral*, 8-9.
- Expósito Navarro, L. M. (s. d.). «Colonias Infantiles en l'Horta Nord (1936-1939)». *Centre d'Estudis Locals de Burjassot*. Disponible a: <<https://www.centred-estudislocalsdeburjassot.es/app/download/4208471/Colonias+Infantiles+1936+-+1939.+LuisExposito.pdf>>.
- Fernández Caireles, J. (1937, 20 juny). «Una nueva institución que contribuye a asegurar el bienestar de los niños evacuados en la retaguardia». *Crónica*, p. 14.
- Hervàs, C. (2004). *Sanitat a Catalunya durant la República i la Guerra Civil. Política i organització sanitàries: l'impacte del conflicte bèl·lic*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Keren, C. (2013). «Négocié l'aide humanitaire : les évacuations d'enfants espagnols vers la France pendant la guerre civile (1936-1939)». *Revue d'histoire de l'enfance « irrégulière »*, 15, 167-183. Disponible a: <<http://rhei.revues.org/46>>.
- Keren, C. (2015). *L'évacuation et l'accueil des enfants espagnols en France : cartographie d'une mobilisation transnationale (1936-1940)* [tesi doctoral]. París: École Doctorale de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales.

- Martí Ibáñez, F. (1937, gener). «Sanidad, Asistencia social y Eugenesia en la Revolución social española». *Estudios. Revista Ecléctica*, 160, 34-38.
- (1937). «L'aire renovador de la revolució. El que són i el que eren la Sanitat i l'Assistència Social». *SIAS*, 1, 3.
- (1986). «La Sanidad y la asistencia social durante la Guerra Civil». *A: Los médicos y la medicina en la Guerra Civil española*. Madrid: Beecham.
- (1987). *Mis primeros cuarenta años*. Barcelona: Plaza & Janés.
- Poch, A. (1937, 19 abril). «Niños españoles a Francia». *El Sindicalista*, 1-2.
- Sánchez Saornil, L. (1937, 24 juliol). «El sueño de Federica Montseny». *Umbral*, p. 4.

EL RELAT DE LA RETIRADA I ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ FRANCESOS DE FEDERICA MONTSENY¹

LAIA ARAÑÓ VEGA

Fundació Carles Pi i Sunyer, CEDID-UAB

JOSEP-VICENT GARCIA-RAFFI

Universitat de València, CEDID-UAB, ELCIS

¡Cataluña invadida! ¡La tierra catalana, rica y libre! Los campos sonrientes de Tarragona; los valles umbríos de Lérida; las montañas y las sierras estremecidas por el estampido de los cañonazos. ¡Las rocas despedazadas por la metralla! ¡Los caminos un día cubiertos de trébol, assolados por las plantas de los cuatro jinetes del Apocalipsis! La guerra ha llegado a Cataluña. Con todo su horror, su crueldad sin nombre. Las familias en éxodo, huyendo de la invasión, deshaciendo los hogares, lanzándose a la aventura del frío, de la incertidumbre del mañana... (Montseny, 1939: 4)

INTRODUCCIÓ: UNA TROBALLA PENDENT

La nostra investigació naix del pròleg «Breve historia de este libro», de l'obra de Federica Montseny, *El éxodo, pasión y muerte de españoles en el exilio*: «De todo el conjunto de documentos recibidos, fuimos extrayendo los más importantes o los que nos parecieron más interesantes.

---

1 Aquest article s'ha realitzat en el marc del projecte APC-2019-13: Memòria i patrimoni de l'exili a l'Euroregió (1936-1945), «amb el suport de l'Euroregió Pirineus Mediterrània, en el marc de la Convocatòria de projectes Cultura 2019».

Quedaron aún muchas páginas por editar, pero no podíamos hacer eterno este volumen» (Montseny, [1950b] 1977: 7). I encara cap al final insisteix: «Este libro se haría interminable, si fuese prosiguiendo la reproducción de textos llegados a mis manos» (Montseny, [1950b] 1977: 257). Si aquesta documentació original hom la trobara, oferiria un material testimonial escrit inèdit ben valuós. Uns textos, a més a més, escrits amb la llibertat de qui ho fa prou lluny de la censura de la dictadura franquista i recollits menys d'una dècada després dels fets. No podem saber on es pot localitzar aquesta documentació que Montseny va emprar per a la confecció del volum, de la qual tampoc no en saben res els seus hereus. Hem consultat sense èxit els arxius del Centre Toulousain du Documentation de l'Exil Espagnol (CTDEE) de Toulouse i la Biblioteca del Centro Cervantes, també d'aquesta ciutat, els inventaris en línia de l'Institut Internacional d'Història Social d'Amsterdam així com la del Centre d'Estudis Llibertaris Federica Montseny a Badalona. Segons l'arxiu de la Fundació Anselmo Lorenzo de Toledo, a hores d'ara sabem que dins de la donació de Ciria de Beignes hi ha unes caixes de documentació sobre el moviment llibertari i també sobre Federica Montseny que inclouen epistolaris i feines editorials, però com que encara està sense inventariar, no poden ser consultats.

La recerca hemerogràfica feta a la premsa llibertària contemporània a França, principalment a la revista anarquista *Cenit*, en el diari *CNT*, *Solidaridad Obrera* (tant el publicat des de París com el de Toulouse), a *L'Espoir*, a *España Libre*, a *Impulso* i al *Boletín Intercontinental* també editats des de Toulouse, no ha donat el resultat que esperàvem i, per tant, això ens fa pensar que potser cal posar en dubte la nostra primera hipòtesi: que Montseny publicqués un «petit anunci» a la premsa anarquista per poder localitzar testimonis que havien estat als camps. En el buidatge prou exhaustiu en la premsa anarquista de l'època, no ha aparegut ni «l'anunci», ni cap columna ni editorial que faça referència, ni directament ni indirectament, a aquesta «crida» tan concreta.² Encara que ella ho especifica: «al pedir a la prensa que aquellos hombres y mujeres que poseían datos o habían vivido

---

2 Hem pogut llegir alguns articles testimonials sobre els camps de concentració francesos o els camps d'extermini nazis en publicacions anarquistes com ara *CNT*, *Boletín Interior de la CNT (MLEF)*, *L'Espoir...* però no tenen relació editorial ni autorial amb el volum preparat per Montseny i que ara estudiem.

personalmente el drama de los “campos” nos escribieran, dándonos el mayor número posible de detalles» (Montseny, [1950b] 1977: 7). La documentació original ens fa arribar a la conclusió, almenys de moment, que Montseny degué utilitzar altres canals per poder localitzar els testimonis que van acabar formant part del seu llibre. Per tant, només comptem amb els textos editats per ella per parlar de la Retirada i dels camps de concentració.

LA MEMÒRIA REPUBLICANA DELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ: EL TESTIMONI DE FEDERICA MONTSENY

La diàspora republicana produïda pel final de la Guerra Civil espanyola va significar l'exili de desenes de milers de persones. Moltes passaren pels Pirineus i foren internades en grans camps de concentració improvisats a les platges del Rosselló i en llocs de tota mena. Aquesta experiència límit va generar una gran varietat de textos de literatura memorialística dels exiliats republicans. Una part important la van realitzar refugiats catalans, alguns d'ells escriptors o polítics que escrivien, altres ciutadans anònims que volien consignar el que havien viscut amb la derrota republicana. Es tracta d'una literatura memorialística, autobiogràfica, de vegades ficcional i que ofereix una textualitat diversa.

El nostre objecte d'estudi se centra en el relat escrit de Federica Montseny sobre els darrers dies de la Catalunya republicana, el primer èxode, l'arribada familiar a França i el tancament de milers de republicans als camps de concentració francesos. El 1959, tot commemorant el vintè aniversari de la retirada, la revista cultural anarquista *Cenit*, impulsada des de Toulouse per Federica Montseny, publica un editorial que sota el títol «Aquellos días del éxodo» resumeix l'abast de l'èxode de milers de persones víctimes de diferents guerres, diferents repressions:

Veinte años durante los cuales nada nos fue ahorrado: conocimos el frío de las arenas de Argelers y del Barcarés y el fuego de los hornos crematorios de Buchenwald y de Mauthausen. Conocimos las persecuciones de los gendarmes, el: «Allez, allez...» de los senegaleses y los culatazos de los SS y de la Gestapo. Apuramos hasta la hez el cáliz de todas las amarguras y de todas las humillaciones. Vimos morir de hambre y de frío a nuestros hijos;

de dolor y de miseria a nuestros padres. Vimos cómo se deshacían las familias y cómo la dignidad humana quedaba reducida a cero. Fuimos lamentable rebaño cubierto de lodo y de harapos, fuimos legión victoriosa, liberando París con Leclerc y venciendo a Rommel en El Alamein con Montgomery. (Montseny, 1959: 2623-2624)

Montseny passa la frontera amb milers de refugiats, amb un fill de mesos, una filla de cinc anys i una mare moribunda. La desesperació davant la malaltia, el fred o la falta d'aliments és compartida pels desplaçats:

El drama vivido por mí y por mi familia se repite al infinito, multiplicado, como ya dije, por miles de otras vidas. No sufrimos ni más ni menos de lo que han sufrido, en esos espantosos años de lucha y de exilio, millares de seres, en España y fuera de ella.

En otras ocasiones ya he dicho que si todos los que nos vimos envueltos en esa catástrofe narrásemos nuestra vida, la aventura patética y extraordinaria de nuestras existencias, se recogería un documento histórico de capital importancia, de valor incalculable, que superaría a cuanto la imaginación más exuberante hubiese podido elucubrar en horas de exaltación o de insomnio. Nos tocó vivir unos años trágicos, un momento de la Historia, en que los valores más grandes y más excelsos del ser humano fueron sumergidos bajo una ola de barbarie jamás vista hasta esas fechas. Lo que ha sido el paso del nazi-fascismo en los países que cayeron bajo su bota se supera a todos los horrores de la Antigüedad y de la Edad Media.

Muchos fueron sepultados, destruidos por esa erupción bélica sin precedentes. Otros hemos sobrevivido, a costa de sufrimientos, arrastrando y venciendo peligros apenas imaginables. Que nuestro testimonio sirva —esta es nuestra esperanza— para que todo ese horror, esa ignominia, no se repitan jamás, que no deban vivirla otras mujeres y otros hombres nunca más. (Montseny, 1987: 253)

Recordem que a més d'activista i sindicalista, Montseny va ser periodista-escriptora, que ja als setze anys havia publicat la seua primera novel·la (en publicaria gairebé cinquanta) i aviat va escriure en la publicació que havien fundat els seus pares, activistes i editors anarquistes: *La Revista Blanca*. Per tant, el relat o els relats de Montseny tenen una mirada personal, sentida, dramàtica i escrita amb ofici.

Al llarg de la seua vida com a autora va escriure, reeditar o traduir els seus textos amb diversos formats. Inclouïa i agrupava escrits anteriors

en noves propostes editorials quan hi havia una línia cronològica que els cohesionava. La més important, pel valor temàtic i testimonial que té, és l'esmentada: *El éxodo, pasión y muerte de españoles en el exilio*. Montseny hi dona veu als tancats dels camps francesos i africans, i als de les Companyies de Treballadors. Com explica ella mateixa:

Las páginas que el lector va a leer, fueron escritas a finales de 1949 y principios de 1950. Aparecieron por primera vez en fascículos en la colección *El Mundo al Día*, recogándose luego en un volumen, al terminarse completamente la publicación de la obra. (Montseny, [1950b] 1977: 7)

Montseny va assenyalar el valor testimonial del volum en el llibre-entrevista amb Agustí Pons:

Tinc escrit un llibre [...] *Pasión y muerte de los españoles en Francia*. [...] Hi explico tota l'epopeia que va suposar l'entrada dels espanyols a França. Explico com la meua mare va morir el dia 5 de febrer. I com el prefecte dels Pirineus Orientals, a qui vàrem anar a visitar, no va deixar ni que el meu pare assistís a l'enterrament. No va voler que el possessin en llibertat per anar a l'enterrament. I només quan el doctor Pierrot i Paul Reclus van aconseguir un certificat d'acolliment de la Casa dels Escocesos van portar el meu pare de la presó a Montpeller, sempre sota la vigilància dels guàrdies mòbils que l'acompanyaven. Al meu pare que, ja dic, tenia més de setanta anys! I allí, a la Casa dels Escocesos es va estar fins que nosaltres vàrem poder instal·lar-nos a París. Va venir amb nosaltres, però quan va arribar la invasió alemanya, vàrem haver de tornar a marxar de París. Bona part de tot això ho explico a *Pasión y muerte* i també a *Cien días de la vida de una mujer*, llibre on explico totes les peripècies que vàrem passar quan els alemanys entraren a París i nosaltres vàrem haver de tornar a fugir. (Pons, 1977: 192)

En el primer capítol, «El éxodo», parla Montseny. Després hi ha recollits els testimonis de José Pujol, Anita Pujol, J. Plazas, L. Chavarría, J. Mas Torné... i les veus anònimes que li expliquen la repressió i la mort al primer exili: «Apenas modifico el tono y adapto a la literatura el lenguaje tosco y rudo de los Hombres que no tuvieron más universidad que el tajo, el taller, la fábrica o el duro terruño» (Montseny, [1950b] 1977: 13). Posteriorment va ser editat en volum el 1969, 1977 i 2019.

Pasión y muerte de los españoles en Francia és, per una banda, el meu testimoni directe, personal, del que vàrem passar i del que vaig veure i, per altra, hi ha tot un conjunt de documents que em

varen anar facilitant, calent encara el record de tot. Això era l'any 1946. Molta gent que ara ja és morta, però que aleshores encara vivia, en va escriure explicant tot el que havia passat a persones i grups. Tot el que fa referència a l'organització dels camps de refugiats, per exemple. O el testimoni del doctor Pujol explicant de quina manera varen matar milers de refugiats perquè varen ordenar la vacuna contra el tifus quan ja hi havia casos de tifus. Aquells que ja el tenien, és clar, quan els varen donar la vacuna van morir. Ja dic, fou terrible. (Pons, 1977: 193)

Per al relat de la Retirada i la dels camps de concentració francesos ens interessa la primera part del volum. *El éxodo* conté set capítols: «El éxodo», «Los campos de concentración», «El calvario de los heridos», «Campos de castigo y fortalezas para los refugiados», «Los campos de África», «Las compañías de trabajadores», «Los batallones de marcha y la legión extranjera». En la segona part, «Las luchas de la resistencia», bàsicament centrada en els maquis a França, hi ha dos capítols finals: «Los campos de la muerte en Alemania» i «Corolario» on Montseny torna a centrar-se en el món concentracionari.

En el capítol «Los campos de concentración» trobem una subdivisió (tot i la diversitat tipogràfica en les diverses edicions) pels noms dels camps més importants on van ser reclusos els exiliats republicans: Argelès-sur-Mer, Bram, Saint-Cyprien, els camps de càstig i les fortaleses i els camps d'Àfrica (Djelfa, Hadjerat-M'Guil). S'hi explica la situació física en què es trobaven els refugiats i l'eixida majoritària dels concentrats que no tornaven a Espanya: les Companyies de Treballadors, els batallons de marxa i la legió estrangera.

A l'apartat d'Argelès, introduït, com altres per un epígraf, «Por primera vez en la historia del mundo, la raza negra fue carcelera de la raza blanca», Montseny transcriu (ella hi especifica «habla») al Dr. José Pujol, que en el seu discurs dona pas a subtemes dels camps: «El estado sanitario de los campos», «Mandos de los campos y características de algunos de ellos», «El sentimiento artístico de los refugiados», «La dignidad de la mujer española» i «Segunda etapa de los campos».

Pel que fa al camp de Bram, encara continua el testimoni del Dr. Pujol, que hi va ser traslladat:

El 20 de mayo de 1940 fui enviado a Bram. Este campo fue el mejor organizado. Allí había empezado ya la destría del personal. A partir de primeros del 40 comenzaron a organizarse las compañías

de trabajadores y la selección de los hombres especializados y que debían verterse en las industrias de guerra. Pero cuando la contienda terminó en Francia —después de la ocupación alemana— les fueron volviendo a Bram y a Argelés. (Montseny, [1950b] 1977: 52)

També hi tenim el testimoni de la dona del doctor, Anita Pujol, que comenta les vivències al camp de Rivesaltes:

Cada verano, al acercarse la época de los baños, nos sacaban de Argelés y nos distribuían por otros campos o improvisaban lugares para pasar aquellos tres meses. Las playas debían estar limpias y libres, para que, por los mismos parajes donde paseábamos nosotras nuestra miseria y nuestros harapos, pudiesen pavonearse, bien emperifolladas, las ricas francesas que pueden pagarse un verano en la Costa Azul o en la Costa Bermeja. (Montseny, [1950b] 1977: 58)

Per al camp de Saint-Cyprien, llegim els testimonis de J. Plazas i Lorenzo Chavarría. I encara serà completada per «Algunas anécdotas de Saint-Cyprien», de Jaime Mas Torné:

Lindante al de los hombres, había el [campo] de las mujeres o familias. Vi a chicuelos venir a comunicar con sus padres. Mas para atravesar las alambradas debían hacer bajo ellas y en la arena un reguero sifón, y burlando a gendarmes y negros pasaban... Sus vientres y sus espaldas se ensangrentaban bajo las púas. ¡Pobres criaturas! ¡Tanto esfuerzo y tanto sufrimiento para poder recibir un beso de sus padres! (Montseny, [1950b] 1977: 69)

Continua aquesta primera part d'*El éxodo* amb el subapartat d'«El calvario de los heridos», amb el testimoni d'Antonio Herrero. Els «Campos de castigo y fortalezas para los refugiados», «Los campos de África» que inclou el testimoni de Félix Gurucharri sobre el camp de Djelfa, encara s'hi parla del de Hadjerat-M'Guil i el de Morand en Boghari a través del carnet de notes d'un refugiat i el testimoni de Vicente Ríos. A «Las compañías de trabajadores», Montseny reproduïeix els testimonis de Ricardo Viscosillas i Antonio Arribas Calero:

Trabajábamos a seis kilómetros de la costa del Atlántico y del pueblo más próximo. Nos hallábamos, por así decirlo, incomunicados con el mundo y con lo que en él pasaba. No veíamos ni un periódico y no teníamos aparato de radio para seguir de cerca las operaciones de la guerra. Para dar una idea del

estado de indigencia espiritual en que nos tenían y de la consigna de silencio que reinaba en torno nuestro, baste decir que la noche que los alemanes tenían que llegar, los soldados que nos guardaban se marcharon sin decirnos ni una palabra y a la mañana siguiente se presentaron los alemanes. Estábamos cortando pinos para hacer trincheras. El capitán francés que mandaba la Compañía era fascista cien por cien. En dos ocasiones nos vimos obligados a hacer plantes y huelgas de hambre, por el duro trabajo que nos imponía, aumentando cada día el número de horas y la cantidad de pinos a cortar y disminuyendo las raciones, ya harto escasas de por sí, pues habían comenzado en Francia las dificultades y las privaciones. (Montseny, [1950b] 1977: 108)

Per últim, després d'una introducció de l'autora en «Los batallones de Marcha y la Legión extranjera» comptem amb el testimoni d'Antonio Soler. Aquesta primera part que és objecte del nostre estudi, finalitza amb dos paràgrafs finals ben punyents de la líder anarquista:

Sobre el inmenso osario, sobre la gran tumba de Francia, donde reposan miles de españoles; sobre las arenas áridas del desierto africano, donde tantos encontraron terrible muerte, entre bloques de cemento de la muralla del Atlántico, donde centenares quedaron sepultados; en las montañas de cenizas de Dachau, de Ravensbruck, de Buchenwald, de Belsen, de Mauthausen, en ese gran cementerio que es toda la España de Franco, flota el espíritu épico, la voluntad y la fe que animó a estos hombres, que sostuvo su vida, sublimó su muerte, hace eterno su recuerdo.

La llama sagrada se transmite. El fuego del ideal y de la vida pasa de mano en mano, pero no se apaga nunca. Aquellos que mañana elevarán la antorcha en su diestra, temblarán de emoción al recoger la herencia de estos hombres, el legado patético y el íntimo anhelo que hizo magnífica su existencia y su fin fecundo. (Montseny, [1950b] 1977: 129-130)

Montseny s'inclou dins la tradició memorialística lligada a les vivències bèl·liques, els tancaments a la presó i els camps de concentració. Tot i que ella es va salvar del tancament en un camp, no d'una presó anys després, sí que la patiria, entre els milers de republicans, el seu company Germinal.

Montseny va escriure *Cien días en la vida de una mujer (1939-1940)* (1949 b, 1950a), que tenia quatre capítols que ja havia publicat en els quaderns que editava a Toulouse: «El éxodo», «Primeros avatares del exilio», «El gran desastre» i «Jaque a Franco», i que tingué una

traducció al català l'any 1977. Posteriorment, *Seis años de mi vida (1939-1945)* (1978) inclou *Cien días en la vida de una mujer (1939-1940)*, allargat temporalment fins al 1945. A més, el primer capítol, «El éxodo», té una reescriptura.

Montseny va escriure, ja a finals dels quaranta, alguns textos a Toulouse que posteriorment va ampliar o reescriure. De vegades hi fa referència i s'autocita, com a l'autobiografia *Mis primeros cuarenta años*:

He narrado ya en *El éxodo, pasión y muerte de los españoles en el exilio*, lo que fue la entrada en Francia de medio millón de personas —hombres, mujeres, ancianos, niños— huyendo de la metralla y de la persecución fascista. (Montseny, 1987: 145)

Però també va recordar aquells moments en algun article de premsa, com per exemple «Exodus», a *L'Espoir* (1965):

Cada año, cada invierno, cada enero y febrero, nos traen el recuerdo de lo que fueron esos días de 1939, en que medio millón de seres, desesperados, temblando de terror y de frío, los heridos arrastrando sus piernas enyesadas, las madres oprimiendo contra sus pechos a sus criaturitas, algunas recién nacidas, los viejos tumbándose al lado de las carreteras, extenuados, esperando la muerte.

El invierno, la lluvia, la nieve, las arenas empapadas de los campos al lado del mar [...] el trato inhumano de las fuerzas armadas lanzadas contra nosotros, para rodearnos, encuadrarnos como malhechores, registrando bagajes, ultrajando a los hombres y a las mujeres con interrogatorios insultantes, clasificando a esa masa, triste rebaño de vencidos, marcándolos a todos con un número y una clasificación sumaria [...]. El contagio que podía representar nuestras peligrosas ideas había que evitarlo.

Cada año la lluvia, la nieve, el viento, nos traen el recuerdo [...] días de invierno, de calvario, de dolor sobrehumano, en que agonizamos cada vez que al lado nuestro, junto a nosotros, veíamos morir a un amigo, una madre, un hermano, un hijo. Veíamos morir a uno de los nuestros. Los NUESTROS en aquellos días eran todos los que, cubiertos de piojos y de harapos, desesperados y frenéticos, levantaban los puños y maldecían al cielo y la tierra, increpaban a cuantos nos humillaban, se ensañaban con nosotros, no sentían piedad de un dolor tan grande, de una tragedia colectiva tan indescriptible. (Montseny, 1965: 5)

Els textos memorialístics —especialment *El Éxodo, pasión y muerte de los españoles en Francia* o *Seis años de mi vida (1939-1945)*— de Montseny, han estat emprats pels seus biògrafs, que deixen pas a les paraules de la líder anarquista quan volen explicar la seua retirada, els primers anys d'exili i fins al final de la Segona Guerra Mundial (Alcalde, 1983: 82-94; Martí Morales, 1992: 43-45; Tavera, 2005: 251-262; Rodrigo, 2014: 133-155).

LA PLURALITAT DE VEUS D'EL ÉXODO, PASIÓN Y MUERTE DE ESPAÑOLES EN EL EXILIO

Aquest llibre ofereix un relat de la Retirada i dels camps de concentració a França diferent, per la pluralitat de veus que hi apareixen, tot i que han passat pel filtre de l'edició de Montseny. A diferència dels nombrosos llibres de memòries i testimonis que han estat recollits i transcrits temps després, Montseny els transcriu i edita pocs anys després d'haver-se produït. La contemporaneïtat respecte als fets ocorreguts li dona un valor afegit. Teòricament, el temps real entre l'acte de l'escriptura i el final dels fets possibilita un coeficient de distanciament i reflexió entre el narrador i el seu passat. Així i tot, i com apuntem, es remarca una certa immediatesa o emprèn la retòrica de l'absència de manipulació per dotar el relat d'una major versemblança. És en aquest sentit que Montseny, com a editora, afirma: «Después han aparecido otros libros sobre el mismo o parecido tema... Pero quizá ninguno ha conseguido reunir tantos testimonios directos, emanados de los actores mismos del drama vivido» (Montseny, [1950b] 1977: 7-8). Aquí l'editor busca un lector, un destinatari a qui dirigir aquesta literatura testimonial.

Uns camps de concentració descrits com a camps de l'horror, amb la deshumanització dels desterrats, la despersonalització i el maltractament físic i mental cap a la població civil. Desarmats, humiliats i desorientats, on la majoria d'ells no entenia res. La mirada del narrador es dirigeix cap a l'àmbit que l'envolta i cerca deixar constància dels fets més significatius. Tenim una autora-editora que va viure d'una manera o altra els fets o part d'ells. Montseny no és l'escriptor Xavier Benguerel, a qui li conten què es vivia als camps i en fa una novel·la. Ella ha viscut, de la mà del seu company Germinal, la

vida al camp d'Argelès, i de la del seu pare al camp de Saint-Laurent de Cerdans:

Tinc la impressió que l'autor no va viure tot allò de forma tant terriblement directa com nosaltres. Recull testimonis, però no sé... *Pasión y muerte de los españoles en Francia* és, per una banda, el meu testimoni directe, personal, del que vàrem passar i del que vaig viure i, per altra, hi ha un tot un conjunt de documents que em varen anar facilitant, calent encara el record de tot. Això era l'any 1946. Molta gent que ara ja és morta, però que aleshores encara vivia, em va escriure explicant tot el que havia passat a persones i grups... Tot el que fa referència a l'organització dels camps de refugiats, per exemple. (Pons, 1977: 193)

Montseny publica lluny de la censura de la dictadura franquista i, d'aquesta manera, aconsegueix un impacte més gran amb un text on apareix tot allò que l'editora vol que hi aparega. I això, per a l'Europa d'aquells anys, era realment valuós. Aquesta és una altra modalitat d'escriptura de la memòria que explica col·lectivament allò que va passar. Segons paraules de la mateixa editora: «al pedir a la prensa que aquellos hombres y mujeres que poseían datos o había vivido personalmente el drama de los “campos” nos escribieran, dándonos el mayor número posible de detalles» (Montseny, [1950b] 1977: 7). Posteriorment, la transcripció d'entrevistes, documents personals o fragments memorialístics ha estat més habitual en la historiografia sobre els camps de concentració. Per exemple, en els llibres publicats sobre els camps d'Argelès (Solé i Tuban, 2011) o el de Septfonds (Vidal, 2013), o els diferents moments de l'exili amb formats diversos (Ricou, 2015).

A la vegada, Montseny també intercala els testimonis volgudament triats que han arribat a les seues mans amb llargs paràgrafs, on ella narra la realitat del moment i les seues impressions viscudes en el moment de passar la ratlla i a l'exili:

Si triste, si desgarradora fue la odisea de los que pasamos la frontera por los Pirineos franceses y nos adentramos en la metrópoli, y cuan terrible, cuan superior en horror fue la aventura que los que ganaron las costas francesas huyendo de Gandía, de Alicante, abandonando la parte de España cortada de tierra en barcas, por medio de fortuna, viviendo horas y horas de angustia, de combate furioso y desesperado con los elementos! (Montseny, [1950b] 1977: 85)

Un altre exemple és el de J. Mas Torné sobre el camp de Saint-Cyprien i com Montseny «aprofita» el seu testimoni per introduir el tema de manera col·lectiva. Mas Torné, a «Algunas anécdotas de Saint-Cyprien», acaba: «El mejor médico de los campos fue aquel que consiguió infundir esperanzas, optimismo, confianza en el mañana a la gente. Pero los propios médicos estaban atacados de nuestro mismo mal» (Montseny, [1950b] 1977: 69).

L'editora-autora crea un capítol següent temàticament continuador: «El calvario de los heridos» (Montseny, [1950b] 1977: 71-79): «Si la suerte de los que entramos en buena salud y en buenas condiciones físicas fue triste, ¡cuánto mucho más triste debía ser la de aquellos que ya entraron con órganos esenciales, heridos o enfermos!» (Montseny, [1950b] 1977: 71). I de seguida introdueix un segon narrador: «Pero dejemos hablar a las víctimas mismas: Dice un herido de ayer, cuyo nombre me pide reserve» (Montseny, [1950b] 1977: 71).

Ens trobem davant d'un llibre original a partir de l'entrada de moltes històries de vida de diversos testimonis orals i escrits. La compiladora de tots aquests relats ens ofereix una miscel·lània d'instantos d'aquestes veus amb més de 25 testimonis. Són veus plenes de dignitat, de sacrifici, de resistència i de superació davant les adversitats de l'exili. Montseny dona veu a aquestes persones, les vivències de les quals formen part de la nostra història. L'anàlisi del discurs ens mostra una diversitat de narradors i de relats. Com a editora, ens ofereix des del pròleg un rol reproductor dels textos perquè «apenas modifico el tono y adapto a la literatura el lenguaje tosco de los Hombres» (Montseny, [1950b] 1977: 13). Si intentem establir una mena de tipologia autorial i textual del llibre, anotem:

- L'autora Federica Montseny és la narradora del text inicial d'«El éxodo» (p. 17-35), i de les introduccions que fa, de vegades, a capítols amb els diferents textos dels emissors —«El calvario de los heridos» (p. 71), «Los campos de África» (p. 85-86), «las compañías de trabajadores» (p. 105-108), etc.—, on barreja opinió i informació narrades en tercera persona gramatical i que no fan de pòrtic de cap text aliè. És el cas de «Campos de Castigo y fortalezas para los refugiados» (p. 81-83).
- Les diferents intervencions escrites (segons explicacions prèvies de Montseny) i que ella reproduceix a sota de la fórmula introductòria: «Habla...», «Dice...», «Escribe...»,

«Explica...» o altres verbs de dicció. El text posterior fet per un segon narrador apareix amb cometes franceses a l'entrada de cada paràgraf, perquè el lector identifique que el text transcrit és el de la persona esmentada. A més, aquest segon narrador deixa marques retòriques: «Subdivido mi narración de lo que ha sido mi paso por los campos de concentración en Francia en dos épocas» (p. 49).

- La transcripció d'altres textos memorialístics, no elaborats a petició de Monsteny —o això pensem, extrets d'obres més completes: «Datos extraídos del carnet de notes del refugiado Juan García» (p. 99-100).

El volum es regeix per dos principis: és fruit de l'univers concentracionari de les dècades dels anys trenta i quaranta del passat segle xx i significa l'experiència traumàtica de l'exili dels seus testimonis. Paratextualment, l'obra sempre ha tingut una presència discreta amb una «Breve historia de este libro», signat per «F. M.», i «Algunas palabras previas», sense signar però que també són, evidentment, de Federica Montseny. Tot acabant el volum, llegim un «Corolario» que pot funcionar de postfaci:

He apreciado todas sus imperfecciones, las incorrecciones de estilo, que no se olvidarán de echarme en cara los letrados y los criticones impertinentes. Escrito a vuelapluma, con una sola preocupación: respetar el acento, la manera de expresarse de cada uno de los hombres que narra su odisea, no es una obra literaria. Es un simple esbozo, que perfeccionaré, probablemente, en ediciones sucesivas. (Montseny, [1950b] 1977: 301)

L'ús de prefacis o postfacis és habitual en aquest tipus de textos. Hi ha una necessitat d'explicar allò que llegirem, les circumstàncies dels testimonis, la memòria d'un país. Pel que fa a la distribució capitular, és temàtica, com ja hem comentat anteriorment.³

El testimoni autobiogràfic o memorialístic pot contextualitzar-se amb el dels seus coetanis. Sentir a través dels seus mots la crònica d'una

---

3 És en l'edició de 2019, però, on el text ha tingut diverses intervencions paratextuals: un canvi parcial de títol, un pròleg nou que s'afegeix als anteriors signat per Rafael Sánchez García i una sèrie de fotos que il·lustren el text. A més, trobem canvis tipogràfics en els títols i subtítols de l'original.

derrota. Hi ha punts de contacte temàtics i uns continguts que avancen de forma paral·lela per la successió temporal dels fets. La creació dels contrastos és una altra de les maneres d'incidir en el caràcter específic de l'experiència. Enmig del caos, la inhumanitat més solidària. Es mostren en els testimonis una sèrie de *topoi* reiterats com ara el fred, el vent, la sorra, la gana, etc. Aquests elements, quan apareixen junts, provoquen escenes de caos, d'impotència front a una apocalipsi natural que ha quedat en la memòria dels refugiats. La sorra, la força colpejadora que té sobre el cos, ha quedat com una de les metonímies de patiment físic del refugiat. També apareixen paraules repetides que es converteixen en símbols, com ara: xabola, filferro i nit, o les paraules franceses *allez, allez*, presents en els testimonis que descriuen les primeres setmanes de l'èxode, que inclou el pas de la ratlla, metàfora de l'èxode i del començament de la nova vida dels republicans al país veí. Una altra de les idees més repetides és l'aparició del sentiment d'animalització: «Porque a la “enfermería” de esos primeros tiempos de Saint-Cyprien se iba a morir. A morir solos, abandonados como bestias, sin que sobre nosotros se proyectase ninguna mirada humana» (Montseny, [1950b] 1977: 68).

Ahora, un altre dels punts que volem destacar, ja que pensem que doten el text de major valor historiogràfic, són les dades concretes que Montseny afegeix al llarg del text: «Allí en aquel campo permanecí hasta el 14 de diciembre de 1939, en que salí a trabajar a las minas de carbón de Cransac (Aveyron). Nuestro destino de parias continuaba. No éramos más que un rebaño de esclavos» (Montseny, [1950b] 1977: 79).

La Retirada, la fugida caòtica i atemorida ho demostren. La fam personificada, protagonista de la vida diària, hi destacarà també. Tot per una transformació cap a sentir-se bèsties. També hi és el comportament dels soldats francesos ple de crueltat (sobretot dels senegalesos) cap als republicans. S'hi anota que, des del primer moment, els republicans són maltractats i pateixen tota classe d'abusos i se'ls fa sentir presoners de guerra. Especialment la presència dels senegalesos va impactar els refugiats perquè els recordaven les tropes colonials franquistes.

L'editora i narradora parcial, al llarg del text, va donant pas a històries de diferents persones i construeix un tapís amb tots els elements que formen part de la vida quotidiana als camps. Al text

també es fa esment d'idees polítiques i reflexions que comporta la derrota. També s'hi denuncia el feixisme, la falsa pau i neutralitat de l'Espanya de Franco, i s'hi fa una crítica explícita dels republicans que han accedit a retornar ràpid a Espanya.

Els textos que s'escriguren o pensaren en els camps de concentració foren molts: només alguns s'editaren, altres es perderen definitivament o quedaren com a notes autobiogràfiques en volums cronològicament més llargs. El treball de Montseny, amb l'edició d'uns testimonis propers en el temps, per a nosaltres és excepcional.

Amb el final de la dictadura franquista van aparèixer textos memorialístics inèdits fins a aquell moment: des del testimoni de personalitats republicanes fins a ciutadans que conservaren unes notes que servirien per reconstruir el passat d'unes persones, d'unes famílies, d'una França ocupada, d'uns republicans perseguits constantment...

Federica Montseny va escriure, amb un cert èxit, abans de la guerra, vora cinquanta *nouvelles* o contes —de les que podríem anomenar de consum— en les col·leccions *La Novela Ideal* i *La Novela Libre*. Posteriorment, a l'exili (o no), a més de la publicació de textos polítics va traduir o agrupar alguns dels títols anteriors, i va escriure'n de nous per a la revista cultural anarquista *Cenit*. En algun d'ells hi ha alguna referència de personatges que han estat a l'exili o que n'han patit les conseqüències per tenir-hi parents, però no hem pogut trobar cap conte sobre la Retirada o que fes referència als camps de concentració francesos.

MEMÒRIA: RECORD I PRESENCIA DEL TEXT DE MONTSENY

Després de setanta anys de la publicació d'*El Éxodo, pasión y muerte de españoles en el exilio*, el valor del volum es renova pel relat que ofereix sobre la retirada i els camps de concentració francesos, per la pluralitat de veus que hi apareixen i per la immediatesa del testimoni. Aquesta obra representa un cas únic de memorialisme que inclou l'edició de textos d'altri, una reflexió historiogràfica. Els textos narrats o editats per Federica Montseny reivindiquen permanentment la memòria pel testimoni col·lectiu que representa supressió. Tot exili suposa una pèrdua traumàtica, identitària i un xoc permanent d'incerteses en un

país desconegut. Per tant, obres com les que avui comentem en són un testimoni viu.

Montseny va escriure, en les pàgines finals del volum, una reflexió que voldríem que fora també el nostre colofó:

Al nacer recogemos una herencia que tenemos el deber moral, natural, de devolver, acrecentada, a las generaciones que deberán sucedernos. [...] Y al recoger la herencia de los muertos, sepamos legarla, acrecentarla, enriquecida de nuevos valores mortales, más generosos y más audaces, a los que vienen tras nosotros, en marcha forzada hacia un fin infinito. Ideal siempre, esperanza siempre. (Montseny, [1950b] 1977: 304-305)

BIBLIOGRAFIA

- Alcalde, Carmen (1983). *Federica Montseny. Palabra en Rojo y Negro*. Barcelona: Argos Vergara.
- Anònim (1959). «Aquellos días del éxodo». *Cenit (Revista de Sociología, Ciencia y Literatura)*, 98, 1-2.
- Martín Morales, Esteban (1992). *Frederica Montseny*. Barcelona: Gent Nostra / Labor.
- Montseny, Federica (1939, 13 gener). «Canción de gesta. Los nietos de los almogávares». *Solidaridad obrera*.
- (1949a, 15 maig). *Mujeres en la cárcel*. Toulouse: Universo. Col. El Mundo al Día. *Cahiers Mensuels de Culture*.
- (1949b, 21 novembre). *Cien días en la vida de una mujer*. Toulouse: Universo. Col. El Mundo al Día, *Cahiers Mensuels de Culture*. [Inclou els textos: *Jaque a Franco* i *El gran desastre*.]
- (1950a, 23 desembre). *Cien días en la vida de una mujer. Jaque a Franco*. Toulouse: Universo. Col. El Mundo al Día. *Cahiers Mensuels de Culture*. [*Cent dies de la vida d'una dona (1939-1940)*. Barcelona: Galba, 1977.]
- (1950b). *Pasión y muerte de los españoles en Francia*, Toulouse: Universo. Col. El Mundo al Día. *Cahiers Mensuels de Culture*. 5 vol., 29-33. [1a ed.: (1969). *Pasión y muerte de los españoles en Francia*. Toulouse: Edicions L'Espoir, on inclou les primeres pàgines de: «Algunes paraules previas». 2a ed.: (1977). *El éxodo*,

- pasión y muerte de los españoles en Francia*. Barcelona: Galba. 3a ed.: (2019). *Exilio 1939 pasión y muerte de los españoles en Francia*. Badalona: Centre d'Estudis Llibertaris Federica Montseny.]
- (1965). «Exodus». *L'Espoir*, 161, 5.
- (1978). *Seis años de mi vida (1939-1945)*. Barcelona: Galba. [2a edició: (2019). *La guerra civil contada por sus protagonistas. Seis años de mi vida 1939-1945*. Còrdova: Almazara.]
- (1987). *Mis primeros cuarenta años*. Barcelona: Plaza y Janés.
- Rodrigo, Antonina (2014). *Federica Montseny. Primera ministra electa en Europa*. Barcelona: Base.
- Pons, Agustí (1997). *Converses amb Federica Montseny*. Barcelona: Laia.
- Ricou, Josep (ed.) (2015). *Trencar el silenci. Records ocults de les famílies*. Barcelona: Hacer.
- Solé, Felip i Tuban, Grégory (2011). *Camps d'Argelers (1939-1942)*. Barcelona: Cossetània / Televisió de Catalunya.
- Vidal Castaño, José Antonio (2013). *Exiliados republicanos en Septfonds (1939)* [pròleg de Nicolás Sánchez-Albornoz]. Madrid: Libros de la Catarata.

LA QUANTA, QUANTA GUERRA DE FEDERICA MONTSENY

MARTA PESSARRODONA

Pensar i parlar i escriure ara sobre Frederica Montseny i, el que és més greu, sobre el seu pensament sempre em neguiteja. En un principi, i sense negar-li una coherència ideològica, que consti, per a mi Frederica Montseny sempre serà una dona d'acció, no pas de pensament, encara que de vegades les seves companyes (genèric intencionat) la repudiessin, tant les sindicalistes com les àcrates de Mujeres Libres. Però si hagués de qualificar-la, l'encasellaria com a exponent del pensament anarquista. Doctors té l'església anarquista, valgui la contradicció, però no soc doctora d'aquesta església ni de cap altra, que consti.

De tota manera, en aquesta potser insòlita entrada, hi he d'afegir que pensar en Montseny m'aboca a recordar que, al món occidental, la Gran Guerra (1914-1918) va ser la circumstància (tràgica) que ens va donar llibertat —o seria millor dir visibilitat— a les dones. Dit d'una altra manera, ens va permetre sortir de casa, no ser tan sols filles, esposes, mares, germanes o *spinsters*, és a dir, ser la versió casolana de les tietes *joanmanuelseratianes*. Com és sabut, però, acabada la contesa, les dones britàniques van aconseguir, encara que restringit, el vot, per més que, també, van haver de tornar-se'n a casa. Això no obstant, provat estadísticament, tot havia canviat una mica.

Per tot plegat, diria que, *hic et nunc*, la Guerra Civil espanyola (1936-1939) va ser i tenir les mateixes conseqüències que aquella conflagració mundial. En el benentès que les dones espanyoles (recordem que les dones catalanes tenien i encara tenim passaport espanyol!) no vam votar per primera vegada fins al 1933!

Llarg prolegomen al qual hi afegiré que, de les tràgiques «dives» d'aquella època —entre les quals, Montseny—, n'he conegut i no n'oblido tres: Dolores Ibárruri, Victoria Kent i la mateixa Frederica Montseny, sopranos indubtables en una òpera perversa. Segurament, la qui em feia més il·lusió de conèixer, Clara Campoamor, no l'he coneguda mai personalment. La cinquena, Margarita Nelken, tampoc no la vaig conèixer, encara que sí vaig coincidir i tractar breument, a Jerusalem, un descendent seu. He de dir que va ser una coneixença que em va aportar poca cosa.

Per altra banda, quan vaig publicar, amb fotografies de Pilar Aymerich, *Frederica Montseny: un retrat* (1998), un encàrrec de l'Institut Català de les Dones (ICD) que havia rebut la petició de tal obra del Parlament de Catalunya, va ser una ocasió per anar, amb la fotògrafa i amiga, diverses vegades a Tolosa del Llenguadoc i veure on va viure i on és enterrada, així com la *maison de retraite* La Triade, a Frouzins, on va viure els seus darrers anys i, en especial, la clínica on va morir, a Lagardelle-sur-Lèze. Al certificat de defunció consta com a «Sans profession»! Al cap de pocs dies, i ja a casa, vaig aconseguir parlar telefònicament amb el metge que havia certificat la seva defunció. Entre d'altres coses, em va dir que no va saber fins al seu enterrament —amb ministra espanyola socialista del ram— que Frederica Montseny havia estat ministra de Sanitat i la primera d'Europa, com consta en una placa d'un carreró, dit Allée, cèntric però, de Tolosa. Un carreró que em recorda un de similar a Barcelona. Em refereixo al carreró sense cases de Pedralbes / Les Corts de Barcelona dedicat a Lluís Nicolau d'Olwer, a la vora d'un gran carrer, Josep Samitier. Ras i curt, mentre a Tolosa s'honorava Frederica Montseny, a Barcelona tardaria anys a aparèixer una tal via pública amb el seu nom, per una suposada reglamentació municipal que, de tota manera, no va impedir una avinguda Josep Tarradellas al poc temps de la mort del Molt Honorable President. Sense comentaris.

Tornant, però, a Frederica Montseny —i les dones republicanes de les quals no la puc destriar—, la vaig conèixer a Barcelona al llarg de la presentació del llibre d'Agustí Pons, *Converses amb Frederica Montseny* (1977). L'autor i amic me la va presentar i vam creuar poques paraules, com sol passar en aquesta mena d'actes. Al cap de poc temps la vaig tornar a veure i escoltar a la presentació de l'obra d'Antonina Rodrigo, *Mujeres de España. Las silenciadas* (1977) on ella figurava. Va ser una presentació a l'avui desaparegut bar feminista LaSal del carrer de la

Riereta, 8. La presentació la feia Montserrat Roig, prologuista del llibre, l'autora i Montseny. A una demanda, més que una pregunta meva, de per què no escrivia sobre totes aquelles dones de les quals ens parlava, va ser categòrica: «Sé que formo part de la història, però encara en vull escriure, d'història!». Amén, amb perdó.

Per aquells anys també vaig conèixer, per motius editorials (Bruguera), dues col·legues republicanes seves ben distintes a ella: Dolores Ibárruri i Victoria Kent. La Pasionaria va ser a la seu central del Partido Comunista de España (PCE) al barri de Salamanca de Madrid, si recordo bé. L'objectiu de la meva visita era programar la presentació del seu llibre *El único camino* a Madrid i a Barcelona. Em va rebre la seva mà dreta, Irene Falcón (en realitat Irene Levy). Irene, una dona menuda, em va preguntar si volia conèixer Dolores. És fàcil imaginar la meua resposta. Ras i curt, vam recórrer un llarg passadís i vam entrar en un despatxet sense telèfon i amb una gran caricatura d'ella, obra de Forges, crec, com a tota decoració. Dolores Ibárruri es va aixecar: una figura impressionant. Vam mantenir una conversa de feina. Em va preguntar quin preu tindria el llibre que li portava i que encara no era a la venda. No recordo la quantitat, però la primera reacció d'ella va ser dir que era *caro* (i no recordo que en fos, de car). Seguidament, es van mirar les dues i van convenir que «¡En el extranjero siempre son caros los libros!». Confesso que, en aquell moment, no vaig entendre a què es referien. Ara ho entenc: encara vivien a l'URSS! Dolores, molt amablement, em va dir que ja tenia massa anys per participar en presentacions. Total, a Madrid va presentar el llibre el Secretario General del PCE, Santiago Carrillo, i a Barcelona Irene Falcón, Teresa Pàmies i Montserrat Roig. Després de la presentació barcelonina, quan vaig dir a Teresa Pàmies que no m'havia rentat la cara des del petó que em va donar La Pasionaria, ella em va dir que veia que jo era millor del que pensava! Quina burgesa irredempta devia ser jo als seus ulls!

Amb Victoria Kent vaig tenir un paper editorial molt més actiu. Vaig escriure-li perquè a Bruguera anàvem a reeditar el seu llibre *Cuatro años de mi vida 1940-1944*. Va accedir a venir a Espanya, a Madrid, però no a Barcelona («primero burguesa que rota», pensaven alguns republicans?). Va venir amb la seva companya, Louise Crane, i totes dues em van convidar repetidament a hostatjar-me a casa seva, al 820 Fifth Avenue, N.Y. 1002, quan anés a Nova York, la qual cosa lamentablement mai no vaig fer i que lamento no haver fet. Perquè

sé que era una casa amb servei més propi de Downton Abbey que res i amb una esplèndida col·lecció de pintura. Louise era filla d'uns milionaris del paper, impressors dels dòlars! Ni més ni menys. Kent em va dir que li havien dit (redundància volguda) que jo era poeta i ella havia estat molt amiga de Josep Carner, que li havia dedicat un sonet, còpia del qual em va enviar un cop retornada a «sus solariegos lares» de NY. L'important, però, va ser la presentació de la seva obra a l'Asociación de Corresponsales de Prensa Extranjera (ACPE), al carrer María de Molina, 50. Victoria Kent amb bastó, coixejant, fent de velleta, quan va entrar al tal club, que es va posar en peu per aplaudir-la, es va metamorfosejar i vaig saber què era ser una diva. Ni coixesa ni res! Una presència impressionant que no oblidaré mai. Tampoc no oblidaré el sopar posterior amb elles i amb dues «modernes» del Madrid republicà —Consuelo Berges i Rosa Chacel— i la meua admirada amiga Carmen Martín Gaité. També hi havia l'aleshores director d'Instituciones Penitenciarias i la seva jove i manresana muller (no en recordo els noms).

Tot aquest anecdotari no m'aparta d'una persona tan distinta en tants sentits com va ser Frederica Montseny. Considero que se l'ha de tenir en compte com a representant de la literatura popular en llengua castellana, que m'interessa escassament, amb perdó de Carmen Alcalde. També perquè, encara que breument, va ser la primera dona ministra europea, etc. Sento, a més a més, un respecte infinit per la seva vida que va ser un gran dol i dansa, per dir-ho carnerianament, i encara que el Príncep dels Poetes no li dediqués cap sonet, com va fer amb Kent. Per a mi, la seva aportació al món de les lletres se centra en el seu memorialisme, que projecta llum no tan sols sobre la seva vida sinó també sobre l'exili anarquista del 39, que segurament és el menys estudiat de tots els exilis d'aquella època. Tot amb tot, a la seva vida i obra sempre m'hi mancarà aquell sentiment que va recórrer l'ànima de tants contemporanis seus: haver contribuït, i en el seu cas en primera línia i amb pistola al cinturó, a una guerra que es va perdre. *Quanta, quanta guerra, seva, nostra...!*

EPÍLEG POÈTIC

Elegia en un cementiri camperol

Els homes que treballaren per Anglaterra
tenen les seves tombes a prop:
i abelles i ocells d'Anglaterra
poden vagarejar envoltant la creu.

Aquells, però, que van lluitar per Anglaterra,
seguint un estel fugaç,
ai las, ai las! per Anglaterra
tenen les seves tombes ben lluny.
I els qui manen a Anglaterra,
aplegats en un conclave majestuós,
ai las, ai, las! per Anglaterra,
no tenen tombes, encara no.

G. K. Chesterton

(Versió catalana —provisional— de Marta Pessarrodona)

LA MEVA RELACIÓ AMB FREDERICA MONTSENY

AGUSTÍ PONS

No soc ni professor ni acadèmic sinó un periodista que va conèixer personalment Frederica Montseny; que, durant una temporada, la va visitar repetidament al seu pis de Tolosa de Llenguadoc; que la va portar en el seu cotxe en el primer viatge que va fer ella a Espanya després de la Guerra Civil; i que va publicar, el 1977, el llibre *Converses amb Frederica Montseny. Sindicalisme i acràcia* (Pons, 1977a), amb pròleg de Maria Aurèlia Capmany. La meva, doncs, no serà una ponència acadèmica sinó una aproximació personal. Per això aquesta intervenció porta per títol «La meva relació amb Frederica Montseny».

Tot va començar l'octubre de 1964 quan va obrir les seves portes, a Barcelona, una delegació de la Escuela de Periodismo de la Iglesia, concretament a l'aleshores Centre d'Influència Catòlica Femenina, més conegut per les seves sigles CICF. M'hi vaig apuntar. Jo tenia disset anys. Al matí treballava a *El Noticiero Universal* i a la tarda estudiava periodisme. Educat en el si d'una família catòlica, apostòlica i romana, a casa havia sentit parlar, és clar, de la Guerra Civil i dels «incontrolats». A les aules del CICF teníem de professor d'història Albert Balcells, que acabava de publicar *El sindicalisme a Barcelona (1916-1923)*. Aquest llibre em va fascinar. Em va obrir les portes a un món que estava situat exactament als antípodes d'aquell que jo havia viscut fins aleshores. Hi sortien sindicalistes, pistolers, polítics i futurs polítics, la CNT i els seus líders: Pestaña, Seguí, la vaga de La Canadencia... Francesc Layret i Lluís Companys. I hi treien el nas els «incontrolats», així, entre cometes, els quals, sobretot després de l'assassinat d'el Noi del Sucre, seguirien la seva activitat, intermitent, a Espanya i fora d'Espanya, fins

que amb motiu de la Guerra Civil tornarien a primeríssim pla. Vaig entendre que si volia saber coses d'una part de la història de la societat catalana que m'havia estat vetada havia de conèixer, estudiar i llegir tot el que pogués d'aquest món llibertari que amarava, amb intensitat diversa, bona part de l'obrerisme i de la menestralia catalanes. El sindicalisme només era la part més emergent d'aquest món. Temes com l'educació, l'emancipació de la dona, la religió, la ciència, la ciutat del futur o la nova organització social per la qual ens calia lluitar formaven part d'aquest món llibertari, que jo desconeixia del tot.

Com que, per raons familiars, anava sovint a Tolosa de Llenguadoc les ganes de conèixer els líders del moviment llibertari que allà vivien, exiliats, anaven fent-se cada vegada més intenses. Fins que va arribar un moment que vaig decidir anar a veure Frederica Montseny. Arribar-hi no em va resultar fàcil. A través de Maria Aurèlia Capmany vaig entrar en contacte amb Pepa Bas, una veterana militant comunista que vivia —crec recordar— pels volts de Montjuïc. A la senyora Bas li va sorprendre que jo li demanés com fer-ho per connectar amb la Montseny, però com que tenia bons contactes amb Tolosa finalment em va aconseguir una adreça. Frederica Montseny vivia a la *rue* Gaston Phoebus, un carrer curt i estret en un barri relativament allunyat del centre, al sud de la ciutat. Un carrer tranquil, silenciós i humit per la presència ben a la vora de La Garona. En arribar-hi per primera vegada em va sorprendre la targeta que anunciava el pis on ella vivia. El seu nom no hi sortia per a res. Només deia «Monsieur et madame Esgleas», perquè a França, com se sap, les dones perdien el cognom quan es casaven. Esgleas era el cognom del seu marit: Germinal Esgleas, també dirigent històric de la CNT. Vaig escriure:

Per dintre, el pis del matrimoni Esgleas és bastant vulgar, com molts dels pisos on viu qualsevol parella d'obriers jubilats, d'aquests que esmicolen lentament el mes gràcies a la «retraite», si no fos per les parets on s'amunteguen llibres, pòsters, carpetes de fotografies i documents [...] i per on passeja, en forma de gat, la reina Sirikit. (Pons, 1977a: 12)

O per alguns dels mobles que el decoraven; per exemple, una petita taula de fusta feta —segons vaig entendre— per Josep Lluís Facerías, i que aquest els havia regalat abans del seu darrer viatge a Espanya.

A la Montseny no li agradaven les sorpreses. Calia anunciar-li, amb temps, el dia i hora exactes de la visita i aleshores ella es preparava, es

vestia i s'empolainava com si es disposés a entrar a una de les reunions del Consell de Ministres del qual havia format part. De seguida et feia passar al menjador perquè al pis no hi havia cap despatx —o jo no en vaig veure cap en les múltiples visites que hi vaig fer— i començava la conversa, ella asseguda al cap de taula. Aleshores s'esdevenia una transformació que també vaig experimentar mesos després, quan vaig visitar i entrevistar durant tot un dia el president Tarradellas al seu exili de Saint Martin le Beau. Aquell petit menjador del modest pis d'una parella de jubilats es transformava en una mena de Palau d'Hivern que transmetia una indefugible sensació de poder. Fos quin fos el tema que tractéssim, ella l'investia amb una gran seguretat, com si encara estigués en plena vida políticament activa i es tractés de convèncer l'interlocutor, d'imposar-li els punts de vista propis. Jo, de moment, no pensava en un llibre d'entrevistes. Pensava en una única entrevista que es va publicar, en dos números correlatius del mes de juliol del 1975, a la revista *Sábado Gráfico* que editava, a Madrid, Eugenio Suárez, el propietari del setmanari *El caso* amb el qual havia guanyat i guanyava molts diners (Pons 1975a, Pons 1975b). Era la primera vegada, des del 1939, que Frederica Montseny es feia sentir en una publicació legal espanyola. I s'hi deixava anar. Vull dir que parlava de tot i de tothom. Dels seus pares, de la seva formació tenint de mestra la seva mare; de la biblioteca de casa seva —amb milers de volums— i de la seva afició a la lectura: Bakunin i Kropotkin però, també, Dostoievski, Andreiev, Chejov, Victor Hugo, Zola, Anatole France, Romain Rolland. I entre els espanyols, Galdós i Pío Baroja. També posava de manifest la seva veneració envers Teresa Claramunt i l'antipatia que li despertava Jesús Hernández, a qui els seus adversaris deien *El niño Jesús*. D'Azaña deia que «ni fu ni fa, com l'aigua de bacallà»; de Prieto, que era capaç de fer un rot en ple Consell de Ministres tot provocant la indignació de Largo Caballero; a Lluís Companys el definia com «un hombre de grandes cualidades humanas y con poca fuerza», envers el qual «yo tuve consideración y afecto». I Juan Negrín la fa tocar de peus a terra en ocasió d'una discussió ministerial, quan ell ocupava la cartera d'Hisenda i ella la de Sanitat: «Ustedes, los anarquistas [va etzibar-li Negrín], han hecho la revolución y se han salido con la suya pero ahora pretenden tocar el escalafón de los funcionarios, y esto es imposible» (Pons 1975a, 1975b). I, en efecte, la proposta no va ser aprovada.

Però jo no en tenia prou amb una entrevista i, de Barcelona estant, vaig proposar a la Montseny escriure un llibre de memòries, que ella

em dictaria. Jo li devia enviar la carta a principis de novembre de l'any 1975. El dia 19, ella em contestava des d'una casa de repòs de la Cerdanya francesa, on s'estava preparant per a una intervenció quirúrgica en una cama: «Tranquílícese usted: no voy a morir en la operación», em deia. I afegia: «Tengo la intención de escribir y editar yo misma mis memorias, tan pronto las circunstancias sean favorables para una edición *pública en España*». Aquestes circumstàncies favorables van començar l'endemà mateix d'haver escrit la carta quan Franco, finalment, va esdevenir cadàver. Això passava, com tothom sap, el 20 de novembre d'aquell any. La Montseny, per aquesta o altres raons, va canviar d'opinió i jo de seguida em vaig posar a treballar. Durant tot l'any 1976 vaig estar pujant i baixant de Tolosa, gravant les meves converses amb ella. Jo l'avisava de cada arribada, com ja he dit que era preceptiu, i li portava un ram de flors. Quan em va semblar que ja em tenia més confiança li vaig demanar que em digués si li feia gràcia que portés de Barcelona alguna altra cosa que no fossin flors. S'ho va pensar una estona, perquè no li agradava mostrar-se feble, però finalment em va dir que no havia tornat a tastar un bacallà tan bo com el que havia menjat a Barcelona abans de l'exili. El bacallà —recordem-ho— va ser durant molt temps un dels menjars preferits, perquè era barat i bo, de les classes populars catalanes. De tornada a Barcelona, vaig haver de demanar a la meva mare —insisteixo: catòlica, apostòlica i romana— si em volia fer el favor de comprar bacallà per a la líder anarquista amb fama de menjacapellans. Ella va anar a la Boqueria, va complir l'encàrrec sense fer-me cap retret i jo el vaig portar fins a la *rue* Gaston Phoebus. També em consta que la Montseny s'havia fet portar una escultura en miniatura de la font de Canaletes. Ja sabeu que la tradició diu que qui beu d'aquesta aigua acaba tornant a Barcelona. Més complicat va ser l'encàrrec que em va fer *Germinal*. A *Germinal* Esgleas el recordo baixet i prim, en aquell moment un vellet entranyable, que no volia posar-se la dentadura postissa —i això feia enfadar la Montseny—, si no fos perquè les seves dots conspiratòries no semblaven haver desaparegut. A mi em va encarregar, m'imagino que com a prova de lleialtat, que portés un determinat paquet a una determinada adreça de Barcelona. Ignoro què contenia aquell paquet. Suposo que un plec de propaganda de la que s'imprimia al soterrani de la *rue* Belfort, del qual de seguida parlaré. Vaig complir l'encàrrec amb la inconsciència pròpia d'aquells anys i no em va passar res.

Pel que fa a la realització del llibre, era perfectament conscient que jo no tenia prou coneixements històrics per confirmar o refutar les

opinions de la Montseny. Era capaç, sí, de preparar un guió i així ho vaig fer. El meu objectiu era recollir les opinions de la Montseny abans que no fos massa tard. Més endavant, els historiadors ja hi dirien la seva. Per tant, vaig proposar a la Montseny que jo pogués fer totes les preguntes que volgués i, a canvi, li assegurava que respectaria literalment les respostes, i que entre una pregunta i una altra no hi hauria cap comentari. I així ho vam fer. El mes d'abril del 1977 sortia a la col·lecció Les Eines de l'editorial Laia el llibre *Converses amb Frederica Montseny*, amb pròleg, com ja he dit, de Maria Aurèlia Capmany i fotografies de Carlos Pérez de Rozas. Amb Carlos, dissortadament mort fa ben pocs mesos, ens coneixíem de *Destino*, on ell feia de redactor en cap i jo d'ajudant seu. El vaig convèncer perquè m'acompanyés a Tolosa i fotografiés no només la senyora Montseny sinó també la seu central de la CNT, al número 4 de la *rue Belfort* de Tolosa. Allà, la CNT hi tenia instal·lada, segons la premsa franquista dels anys quaranta i cinquanta, l'escola de terrorisme d'on sortien els maquis que entraven a Catalunya a posar bombes. Carlos i jo vam anar-hi i vam comprovar que existia, sí, un ampli soterrani. Però no hi vam veure rastre de cap artefacte bèl·lic sinó centenaris de pasquins, calendaris i altres documents més o menys revolucionaris que havien quedat emmagatzemats per la impossibilitat de fer-los entrar a Espanya. En una de les fotografies del llibre se'm veu a mi obrint la trapa que conduïa a aquest soterrani. Era la primera vegada que un de fora hi entrava.

Frederica Montseny va tornar per primera vegada a Espanya amb l'excusa de presentar el llibre que havia fet amb mi i un altre que acabava de reeditar Galba: *Cent dies en la vida d'una dona* (Montseny, 1977). I dic l'excusa perquè d'aquesta manera tenia les mans lliures a Barcelona per veure's amb qui volgués sense haver de donar explicacions a ningú de fora però, sobretot, de dins del moviment llibertari. He explicat el viatge de tornada en un dels meus llibres i ara n'estalviaré els detalls, perquè no puc allargar-me. Només diré que al domicili del carrer Gaston Phoebus es van presentar, la vigília del dia previst per a la tornada, dos militants de la CNT, i presumiblement de la FAI, que deien que ells eren els únics que podien acompanyar la Frederica en el seu retorn. Després d'uns moments de tensió vam acordar de compartir la viatgera. Ells i jo aniríem sempre al seu costat, en el meu cotxe; i la Maria, la mitja germana de la Frederica, i els editors de Galba en el cotxe d'aquests darrers. A la frontera ens

esperava la policia, que ens va fer baixar a tots els ocupants del dos autos «menos la señora». I a Barcelona hi va haver un sopar més o menys tumultuós a la Llar del Llibre del carrer Bergara —aleshores, Hogar del Libro— amb les portes metàl·liques abaixades i les taules, les cadires i el menjar portat del restaurant Casa Agustí (aleshores *Agustín*) situat ben bé al costat. L'endemà, vam visitar la casa que els Montseny havien ocupat al Guinardó, on també hi havia hagut el magatzem de les publicacions que editaven i que en aquell moment era habitada per la família del poeta i traductor Jaume Creus, a qui jo coneixia. Ens van rebre molt atentament. La comitiva va despertar una certa expectació, perquè el cotxe on viatjava la Frederica el seguia el vehicle de militants «protectors» i un altre de la policia.

El meu llibre porta un pròleg de Maria Aurèlia Capmany. Elles dues, la Frederica i la Maria Aurèlia, es volien conèixer i jo vaig fer d'intermediari. Aquesta vegada la Montseny ens va rebre més ben preparada que mai. La Maria Aurèlia es va creure obligada a començar la conversa amb l'esment de l'assassinat del periodista Josep Maria Planas, els primers dies de la Guerra Civil. Aquest assassinat va consternar la classe intel·lectual i periodística catalana i li va fer veure quin caire havia pres, a Barcelona, la revolució social que havia seguit la derrota de les tropes revoltades. La Montseny no va justificar l'assassinat però va venir a dir el que ja era conegut: que Planas sabia massa coses de l'assassinat dels germans Badia. En el meu llibre, la Montseny admet els excessos —diguem-ho així— comesos per elements anarcosindicalistes a la rereguarda; minimitza la tragèdia de l'assassinat de capellans i monges; explica com la situació era tan caòtica que, els primers dies de revolució, els seus havien detingut i estaven a punt d'afusellar Max Nettlau, l'historiador alemany de l'anarquisme; i defensa que la CNT va lluitar contra aquells «excessos», com ho prova l'afusellament d'un tal Gardeñas, veterà militant de la causa anarquista.

Però tornem a la conversa entre la Montseny i la Capmany. L'impacte de la tesi del llibre *Catalanisme i revolució burgesa* de Jordi Solé Tura encara cuejava (Solé Tura, 1967). Alguns estudiosos actuals de prestigi, com Jordi Amat, ens diuen ara que no vam entendre el llibre. És possible. Però quan un llibre és entès d'una determinada manera per una majoria de lectors vol dir que l'autor, si de cas, no s'ha explicat prou bé. El que vam entendre la majoria de lectors d'aquest llibre és que el catalanisme era un invent de la burgesia per seguir mantenint

els seus interessos de classe. La Capmany estava sulfurada contra aquesta interpretació. Després he sabut que el llibre també havia irritat profundament Jordi Pujol però jo en aquell temps no em movia dins dels seus cercles d'estudi o d'acció. Per a la Maria Aurèlia el catalanisme era un sentiment popular que la burgesia, com aleshores es deia, assumia quan li podia ser de profit per als seus interessos. Bona part de les obres de la Maria Aurèlia —tant les novel·les com les obres de teatre i l'assaig, inclosos els seus articles periodístics— estan travessats per la denúncia que en els moments decisius de la història la nostra classe dirigent ha arraconat qualsevol idea de catalanisme per salvar els seus interessos. En aquest punt no hi va haver discussió. La Montseny i la Capmany van coincidir a assenyalar les arrels populars del catalanisme. I, en el meu llibre, la Montseny posa un exemple molt gràfic. El seu pare, Joan Montseny (o Federico Urales), al capçal del llit, en comptes d'un Sant Crist —com deia ella— hi tenia un retrat de Pi i Margall. Per a la Frederica, el fracàs de la I República —penúltim intent d'intervenció catalana a l'Estat (l'últim seria l'Operació Reformista)— havia comportat una doble reacció. Des l'esquerra, el pas següent a la reivindicació de l'Estat federal havia consistit en la reivindicació de l'abolició del mateix Estat; és a dir, la concreció de la utopia anarquista. Des de la dreta, si l'Estat federal no era possible més valia que Catalunya es replegués i s'ocupés només d'ella mateixa. Era el particularisme de Valentí Almirall. El punt comú d'aquestes dues opcions consistia en el sentiment antiestatalista que les animava.

L'altra qüestió en què la Montseny i la Capmany van estar d'acord fou la relativa als drets de les dones. Totes dues defensaven que aquests drets s'aconseguien a través d'organitzacions polítiques generalistes i no pas a través d'organitzacions específicament femenines. Durant els anys de la Guerra Civil, la Montseny havia mirat de reüll el grup Mujeres Libres perquè creia que tots els esforços s'havien de concentrar a fer la revolució i que, un cop aconseguida, els drets de les dones serien reconeguts al costat de tots els altres drets reivindicats pels revolucionaris. Molts anys després, la Maria Aurèlia mirava amb el mateix recel els grups feministes que estaven sorgint a l'interior de Catalunya, i d'Espanya, formats exclusivament per dones: «Per a seccions femenines ja tenim les del Movimiento», deia la Capmany. En aquest punt vull subratllar que, segons explica Susanna Tavera en la seva biografia, el Consell de Ministres presidit per Largo Caballero, i en el qual la Montseny ocupava la cartera de Sanitat i Assistència Social, mai no va aprovar una llei

d'interrupció de l'embaràs com a tal perquè tant aquest polític com Negrín, ministre d'Hisenda, hi estaven en contra o, com a mínim, no ho veien clar. I per això, explica Tavera, que:

[...] en un momento que nos es desconocido por ahora, (Federica Montseny) tomó la decisión de extender la aplicación del decreto catalán a los diferentes centros sanitarios, dispensarios y ambulatorios que estaban bajo su jurisdicción ministerial, lo que supuestamente se hizo mediante una orden de naturaleza interna (la *Gaceta* republicana no da, pues, noticia documental alguna y tampoco nos han ayudado las historias de derecho penal consultadas). (Tavera, 2005: 224-225)

La Montseny i la Capmany, en canvi, no es van posar d'acord, i no podia ser d'altra manera, pel que fa a la mena de societat per la qual lluitaven. La Montseny volia fer la revolució; si més no, nominalment. La Capmany, la constitució; la constitució democràtica que retornés a Catalunya i a Espanya els drets que la dictadura franquista havia suspès.

Sobre aquest punt de la revolució —o, més exactament, del poder— vam tornar a parlar la Frederica i jo en un dels seus viatges a Barcelona, posterior a aquell primer que havia fet amb mi l'abril del 1977. Recordo el míting celebrat a les fonts de Montjuïc el juliol de 1977. La meua dona i jo ens havíem situat rere l'escenari per poder saludar la Montseny quan acabessin els discursos. Va passar, però, que l'organització no havia previst que molta gent pensava fer el mateix i no va prendre cap mesura perquè ella pogués marxar amb un mínim de comoditat. Era tanta la gent que l'envoltava que la Montseny començava a donar mostres d'estar atabalada. Als seus coneguts problemes de visió calia afegir que, aquesta vegada, s'ajudava d'un bastó per caminar. En un cert moment, vaig témer que pogués caure. Vaig apropar el meu sis-cents fins allà on vaig poder, ella va pujar-hi i vam marxar. No sé si va ser aquell vespre, o alguna altra vegada, que va sopar al pis de la Meridiana on jo aleshores vivia. Sí que recordo perfectament que li vaig preguntar si se sentia satisfeta del seu pas pel Govern. «Per canviar les coses —li vaig dir— cal tenir poder. Si vostè va poder fer la llei d'interrupció de l'embaràs, de la qual suposo que n'està orgullosa, és perquè era ministra de Sanitat». La Montseny, però, ho va negar perquè feia anys que renegava del seu pas pel Govern republicà i defensava, amb la seva vehemència habitual, la pretesa puresa revolucionària dels que no volen saber res del poder. La conversa va anar pujant de

to i, en un determinat moment, a mi em va semblar més prudent no insistir. Però em semblava una incongruència apostar per la revolució i deixar que els altres canviessin les coses. Amb els anys vaig trobar una resposta, o una part de la resposta, en les primeres pàgines del meu llibre; en el retrat que li faig abans de començar l'entrevista. A preguntes meves, la Montseny afirma que «potser la meva virtut més destacada hagi estat la fidelitat que he servat enfront de les idees dels meus pares i la continuació de la seva obra» (Pons 1977a: 14). Aquesta lleialtat seva —en la qual un psicoanalista podria sucra-hi pa— va condicionar no poques de les seves decisions més polèmiques, tant en vida com, sobretot, després de la mort de Joan Montseny i Teresa Mañé. Per exemple, aquest apoliticisme presumptament radical mantingut durant els llargs anys de l'exili.

El setembre d'aquell mateix any de 1977 va morir Blanca Esgleas, la filla petita, que només tenia vint-i-cinc anys. Estava treballant a Mèxic, de professora, i va tornar a casa seva per comunicar als seus pares que patia una leucèmia en estat avançat. La seva mort va ser un cop molt dur per a la Federica i en Germinal. Jo vaig posar una petita esquela a *La Vanguardia*, en castellà, on demanava que els qui l'havien conegut, entre els quals em comptava, la recordessin (Pons 1977b).

La lectura d'*El eco de los pasos*, les memòries de Joan García Oliver publicades l'any 1978, em va produir un gran efecte. La Montseny no hi queda gaire bé. I no hi queda gaire bé perquè, a criteri de Garcia Oliver, i al meu entendre no és un criteri desencertat, la Montseny va defensar una revolució en la qual, finalment, no va creure; o que no va gosar tirar endavant. Tal com Susanna Tavera explica en el seu llibre —i ho fa de forma documentada, com correspon a tot historiador—, Garcia Oliver, Durruti i companyia —los Solidarios, etc.— van començar a conspirar contra la República l'endemà mateix del 14 d'abril, i ho van fer sota l'èmpara ideològica i doctrinal del clan Urales i de les seves publicacions. Ara bé, en el moment de «ir a por todas», és a dir, d'ocupar el Palau de la Generalitat i proclamar el comunisme llibertari, Frederica Montseny i Abad de Santillan, els intel·lectuals del grup, es tiren enrere. Jo no dic que aquesta no fos la decisió més encertada, i que no resultés, en conjunt, més beneficiosa que no pas la proposta de Garcia Oliver. Però comprenc també que Garcia Oliver se sentís, en certa manera, estafat. Ell es considerava un soldat de la revolució i ara, que tenia la victòria a les mans, l'estat major el feia tirar enrere. En aquest punt, podria dir-se que Frederica Montseny es va comportar,

aquells dies de juliol de 1936, tal com farien després, durant els anys cinquanta i seixanta, molts dels intel·lectuals de l'Europa occidental. Aquests intel·lectuals predicaven una doctrina, el marxisme, que a l'hora de la veritat, i amb algunes excepcions com les de Marta Harnecker —que després de la revolució castrista va anar a viure a Cuba, on va residir fins a la seva mort— va quedar demostrat que no estaven decidits a viure en carn pròpia. És clar que Frederica Montseny, dels seus possibles errors, en va pagar un preu molt car: una derrota i un exili que va compartir amb milers de compatriotes i el declivi d'un ideari pel qual ella —hi insisteixo, sota l'ombra abassegadora dels seus pares— tant havia lluitat.

BIBLIOGRAFIA

- Balcells, Albert (1965). *El sindicalisme a Barcelona (1916-1923)*. Barcelona: Nova Terra.
- Garcia Oliver, Joan (1978). *El eco de los pasos*. Barcelona: Ruedo Ibérico.
- Montseny, Frederica (1977). *Cent dies en la vida d'una dona*. Barcelona: Galba.
- Pons, Agustí (1975a, juliol). «Federica Montseny, entre el recuerdo y la nostalgia (I)». *Sábado Gráfico*, 947.
- Pons Agustí (1975b, juliol). «Federica Montseny, entre el recuerdo y la nostalgia (II)». *Sábado Gráfico*, 948.
- Pons, Agustí (1977a). *Converses amb Frederica Montseny. Sindicalisme i acràcia* [pròleg de Maria Aurèlia Capmany; fotografies de Carlos Pérez de Rozas]. Barcelona: Laia.
- Pons, Agustí (1977b, 27 setembre). Necrològica de Blanca Esgleas. *La Vanguardia*.
- Solé Tura, Jordi (1967). *Catalanisme i revolució burgesa. La síntesi de Prat de la Riba*. Barcelona: Ed. 62.
- Tavera, Susanna (2005). *Federica Montseny. La indomable*. Madrid: Temas de Hoy.

CRONOLOGIA DE FEDERICA MONTSENY

- 1905 Frederica Montseny i Mañé neix a Madrid el dia 12 de febrer, filla de Teresa Mañé Miravent (de pseudònim, *Soledad Gustavo*) i Joan Montseny Carret (de pseudònim, *Federico Urales*).
- 1912 La família és desterrada de Madrid, arran d'una denúncia de Joan Montseny contra els promotors de la Ciudad Lineal. Es traslladen a Horta (Barcelona).
- 1918 La família es trasllada a Can Baiell, entre Cerdanyola i Ripollet, on compagina la vida intel·lectual amb el cultiu del tros.
- 1922 Publica la seva primera novel·la, titulada *Horas trágicas*.
- 1923 Assisteix a alguns cursos de la Facultat de Lletres de la Universitat de Barcelona. Al mateix moment, els pares inicien la segona època de *La Revista Blanca*, on Frederica Montseny participarà assíduament. S'afilia a la CNT.
- 1926 Publica la novel·la *La Victoria. Novela en la que se narran los problemas de orden moral que se le presentan a una mujer de ideas modernas*.
- 1927 Publica la novel·la *El hijo de Clara. Segunda parte de «La Victoria»*. En aquells moments, la seva família participa en la creació de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI).
- 1928 Publica la novel·la titulada *La Indomable* en bona part autobiogràfica.
- 1930 El 7 de juny, estableix una unió lliure amb Germinal Esgleas, que durarà la resta de la seva vida.
- 1931 Funda el setmanari *El luchador*. Publica «La mujer, problema del hombre».

- 1932 Inicia una gira de conferències pel País Valencià i Andalusia.
- 1933 Neix la seva primera filla: Vida.
- 1935 Inicia una gira propagandística per Astúries (després de la revolució del 1934) i Galícia.
- 1936 El mes de novembre, en plena Guerra Civil, és nomenada ministra de Sanitat i Assistència Social pel Govern de Largo Caballero.
- 1937 Duu a terme un míting a París i participa en el Comitè d'Higiene de la Societat de Nacions, a Ginebra. El mes de juny, dimiteix com a ministra. Publica la conferència titulada *El anarquismo militante y la realidad española* i també *La Commune de París y la Revolución Española*.
- 1938 Publica *Anselmo Lorenzo. La vida y la obra*. El 22 de juny neix el seu segon fill, Germinal.
- 1939 El 28 de gener s'exilia a França amb la seva família. El 5 de febrer mor la seva mare. En arribar a París, s'incorpora al Servicio de Evacuación de los Refugiados Españoles (SERE).
- 1941 Montseny i Esgleas són detinguts.
- 1942 Durant la seva estada a la presó de Llemotges, juntament amb Largo Caballero, la Gestapo no la retorna a l'Espanya franquista perquè està embarassada. El 6 de març neix la seva filla Blanca. El 12 de març mor el seu pare, Joan Montseny.
- 1943 Publica *El problema de los sexos: matrimonio, unión libre y amor sin convivencia*.
- 1944 La família es trasllada a Tolosa de Llenguadoc, poc després de l'alliberament de França.
- 1945 Assumeix la responsabilitat de la reorganització de la CNT a França, Suïssa i Itàlia. Inicia una gira de conferències amb molts dels seus col·laboradors.
- 1949 Publica els primers volums de *Cien días de la vida de una mujer (1939-1940)*, on relata les vicissituds del seu exili.
- 1950 Publica *Pasión y muerte de los españoles en Francia*, on, a partir del testimoni de molts exiliats, relata les dificultats de l'exili.
- 1956 Participa al Congrés de la CNT a Mèxic.

- 1958 Passa a dirigir el diari *CNT*, que més endavant passarà a dir-se *Espoir*.
- 1962 Participa al míting de l'Alianza Sindical Española, a Brussel·les.
- 1963 Participa en un important míting a Besièrs: *Passat, present i futur de la CNT*.
- 1968 Viatja a Toronto, convidada per l'Asociación Democrática Española, on farà unes conferències.
- 1974 Publica *Crónicas de CNT (1960-1961)*, una selecció dels seus escrits.
- 1976 Publica *¿Qué es el anarquismo?*
- 1977 Mor la seva filla petita, Blanca. Primers viatges de retorn a Espanya. El 2 de juliol participa en el multitudinari míting de la CNT a Montjuïc (Barcelona).
- 1978 Publica *Seis años de mi vida (1939-1945)*, memòries dels primers anys d'exili.
- 1981 Mor Germinal Esgleas.
- 1987 Publica *Mis primeros cuarenta años*, la primera part de les seves memòries.
- 1994 Frederica Montseny mor el 14 de gener, als 88 anys, a la residència La Triade. És enterrada al cementiri de Saint Cyprien de Tolosa.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA DE FEDERICA MONTSENY

- Montseny, Frederica (1922). *Horas trágicas*. Madrid: La novel·la roja.
- (1925). *La Victoria. Novela en la que se narran los problemas de orden moral que se le presentan a una mujer de ideas modernas*. Barcelona: Biblioteca La Revista Blanca. [2a ed.: (1930). Barcelona: Talleres Gráficos Costa.]
- (1927). *El hijo de Clara. Segunda parte de «La Victoria»*. Barcelona: Biblioteca La Revista Blanca.
- (1928). *La Indomable*. Barcelona: Biblioteca La Revista Blanca. [2a ed.: (1951). *La indomable*. Toulouse: Ediciones Universo. Edició més recent: (1991). *La indomable*. Edició, introducció i notes de María Alicia Langa Laorga. Madrid: Castalia.]
- (1931). *La mujer, problema del hombre*. Barcelona: La Revista Blanca.
- (1937). *El anarquismo militante y la realidad española*. Barcelona: Oficina de Propaganda CNT-FAI.
- (1937). *La Commune de París y la Revolución Española*. Barcelona: Oficina de Propaganda CNT-FAI.
- (1938). *Anselmo Lorenzo. El hombre y la obra*. Barcelona: Ediciones españolas. [2a ed.: (1977) *La vida y la obra de Anselmo Lorenzo*. Madrid: Libros Dogal.]
- (1943). *El problema de los sexos: matrimonio, unión libre y amor sin convivencia*. Toulouse: Universo.
- (1949-1950). *Cien días de la vida de una mujer. (1939-1940)*. Toulouse: Universo. Diversos vol. Col. El Mundo al día. *Cahiers Mensuels de Culture*. [2a ed.: (2019). Madrid: Instituto Cervantes. Traducció catalana: (1977) *Cent dies de la vida d'una dona (1939-1940)*. Barcelona: Galba.]
- (1950). *Pasión y muerte de los españoles en Francia*. Toulouse: Universo, p. 29-33. 5 vol. Col. El Mundo al día. *Cahiers Mensuels de Culture*. [1a ed.: (1969). *Pasión y muerte de los españoles en Francia*. Toulouse: Edicions l'Espoir, on inclou les primeres pàgines de: «Algunes paraules previes». 2a ed.: (1977). *Pasión y muerte de*

- los españoles en Francia*. Barcelona: Galba. 3a ed.: (2019). *Exilio 1939 pasión y muerte de los españoles en Francia*. Badalona: Centre d'Estudis Llibertaris Federica Montseny.]
- (1974). *Crónicas de CNT (1960-1961)*. Choisy-Le-Roi: Gondoles.
- (1976). *¿Qué es el anarquismo?* Barcelona: Ed. La Gaia Ciència.
- (1978). *Seis años de mi vida (1939-1945)*. Barcelona: Galba. [2a ed.: (2019). *La Guerra Civil contada por sus protagonistas. Seis años de mi vida 1939-1945*. Còrdova: Almazara.]
- (1979). *Escritos políticos de Federica Montseny* [antologia a cura de Pere Gabriel]. Barcelona: Ed. La Gaia Ciència.
- (1987). *Mis primeros cuarenta años*. Barcelona: Plaza y Janés.
- (2007). *Fons de la Revista Blanca. Federica Montseny i la dona nova (1923-1931)* [edició, introducció i notes de Susanna Tavera]. Catarroja-Barcelona: Editorial Afers / Centre d'Estudis Històrics Internacionals.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA SOBRE FEDERICA MONTSENY

Abelló, T. i Olivè, E. (1985). «El conflicto entre la CNT y la familia Urales-Montseny, en 1928. La lucha por el mantenimiento del anarquismo puro». *Estudios de Historia Social*, 32-33.

Alcalde, Carmen (1983). *Federica Montseny. Palabra en Rojo y Negro*. Barcelona: Editorial Argos Vergara.

Aymerich, Pilar i Pessarrodona, Marta (1998). *Federica Montseny, un retrat*. Barcelona: Institut Català de la Dona.

Berbel i Sánchez, Sara *et al.* (2006). *Federica Montseny 1905-1994*. Barcelona: Generalitat de Catalunya-Institut Català de les Dones.

Cruz, Nuria (2015). *La mujer moderna en los escritos de Federica Montseny*. Nova York, NY: Tàmesis.

ERA 80 (1977). *Els anarquistes, educadors del poble: «La Revista Blanca» (1898-1905)*. Barcelona: Ed. Curial.

Espigado, Gloria (2004). «Amor y Deseo en los medios anarquistas: *La Victoria* de Federica Montseny. Escritos “en defensa de Clara”». A: Pascua, M. José de la; García-Doncel, Maria del Rosario i Espigado,

Gloria (eds.). *Mujer y deseo. Representaciones y prácticas de vida*. Cádiz: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz.

García, Pedro (2012). «Pobres pero honradas: Lujuria burguesa y honorabilidad proletaria en las novelas breves de Federica Montseny». *International Journal of Iberian Studies*, 42, 155-177.

Lozano, Irene (2004). *Federica Montseny. Una anarquista en el poder*. Madrid: Espasa Calpe.

Marín Silvestre, Dolors i Palomar Abadia, Salvador (2010). *Els Montseny Mañé un laboratori de les idees*. Reus: Ajuntament de Reus / Ed. Carrutxa.

Martín Morales, Esteban (1992). *Frederica Montseny*. Barcelona: Gent Nostra / Labor.

Pessarrodona, Marta (2006). «Frederica Montseny, una *jeune fille rangée*». A: *Donasses. Protagonistes de la Catalunya Moderna*. Barcelona: Destino.

Pons, Agustí (1977). *Converses amb Federica Montseny*. Barcelona: Ed. Laia.

—(1991). «Frederica Montseny: la utopia imperfecta». *Deu daus*. València: Edicions 3 i 4.

Rodrigo, Antonina (2014). *Federica Montseny. Primera ministra electa en Europa*. Barcelona: Base.

Tavera, Susanna (2005). *Federica Montseny, la indomable*. Madrid: Temas de Hoy.

